

The background is a vibrant blue with various organic, flowing shapes in different shades of blue and cyan. There are some white outlines of circles and a small cluster of white dots in the top right corner. The overall style is modern and artistic.

Priručnik

Inclusive Horizon

Izrađen u okviru Erasmus+ projekta:

YOUTH IMPACT – Integracija i motivacija mladih za pozitivna postignuća i transformaciju kapaciteta

PRIRUČNIK Izradili:

Savez slijepih Crne Gore, Hrvatski savez slijepih, Savez slijepih i slabovidih Slovenije, Savez slijepih Herceg-Bosne i Emphasys Centre – Education, ICT Training, Research and Development.

Erasmus+ program

2025

Odricanje od odgovornosti

Ovaj projekat sufinansira Evropska unija.

Izraženi stavovi i mišljenja pripadaju isključivo autorima i ne odražavaju nužno stavove Evropske unije ili Izvršne agencije za obrazovanje i kulturu (EACEA).

Ni Evropska unija ni tijelo koje dodjeljuje finansijsku podršku ne mogu se smatrati odgovornima za njih.

SADRŽAJ:

O projektu Youth IMPACT	9
Uvod u priručnik Inclusive Horizon Handbook	11
Metodologija izrade priručnika Inclusive Horizon Handbook.....	13
Položaj mladih oštećenog vida u partnerskim zemljama	15
Uvod i uporedni pregled	15
Crna Gora	15
Slovenija.....	20
Mladi potpuno i djelimično oštećenog vida	20
Mladi s invaliditetom	22
Zajednički kontekst i trendovi	22
Hrvatska	23
Bosna i Hercegovina.....	27
Kipar	27
Međunarodni evropski okvir.....	28
Nacionalno zakonodavstvo u partnerskim zemljama	34
Zakonodavni okvir u Crnoj Gori	35
Međunarodni okvir – Konvencija o pravima osoba s invaliditetom	36
Ustav Crne Gore	36
Ključni nacionalni zakoni	36
Zakoni koji se odnose na mlade, obrazovanje, mobilnost, kulturu i sport	38
Strategije relevantne za položaj osoba s invaliditetom u Crnoj Gori.....	39
Zakonodavni okvir u Sloveniji	40
Relevantna prava, zakonodavni i strateški okvir	41
Zakonodavni okvir u Hrvatskoj.....	42
Međunarodni okvir – Konvencija o pravima osoba s invaliditetom (CRPD)	42
Ustav Republike Hrvatske	42
Temeljni nacionalni zakoni za osobe s invaliditetom.....	42
Zakoni značajni za mobilnost i pristupačnost	43

Zakoni i politike u oblasti obrazovanja.....	43
Zakonodavni okvir u oblasti zapošljavanja.....	44
Prava u oblasti zdravstvene zaštite i asistivnih tehnologija.....	44
Nacionalne politike i strateški dokumenti	45
Zakonodavni okvir u Bosni I Hercegovini	46
Zakonodavni okvir na Kipru	46
Zakon o osobama s invaliditetom (127(I)/2000).....	46
Zakon o pravima osoba s invaliditetom i povezanim pitanjima (8(I)/2011)	47
Zakon o specijalnom obrazovanju (113(I)/1999 i naknadne izmjene).....	47
Pristupačnost i digitalna uključenost	47
Nacionalni strateški okviri	47
Nacionalna strategija invaliditeta i Nacionalni akcioni plan za invaliditet.....	47
Šema kvota za zapošljavanje.....	48
Dostupne usluge, servisi i programi podrške – institucionalni i nevladini.....	48
Crna Gora	49
Institucionalni servisi i podrška.....	49
Obrazovne institucije i inkluzivna podrška	49
Servisi zdravstvene zaštite	50
Programi zapošljavanja i profesionalne rehabilitacije	50
Nevladine organizacije i zajednica podrške	51
Slovenija.....	54
Institucionalne usluge	54
Podsticaji za zapošljavanje osoba s invaliditetom	54
Programi socijalne podrške.....	55
Programi organizacija koje predstavljaju osobe potpuno i djelimično oštećenog vida	55
Inicijative nevladinih organizacija i programi u zajednici	56
Omladinski sektor i programi mobilnosti	56
Hrvatska	57
Bosna I Hercegovina.....	58

Kipar	58
Državne institucije.....	58
Odjeljenje za socijalnu inkluziju osoba s invaliditetom (DSIDP)#.....	58
Ministarstvo prosvjete, kulture, sporta i mladih	59
NVO i sektor zajednice	59
Pankiparska organizacija slijepih (POT).....	59
Kiparska konfederacija organizacija osoba s invaliditetom (KYSOA)	59
Lokalne nevladine organizacije i opštinski centri.....	60
Mogućnosti za mobilnost, obrazovanje, zapošljavanje i učešće mladih	60
Crna Gora	61
Mobilnost	61
Obrazovanje	63
Zapošljavanje	65
Učešće mladih s invaliditetom u društvu	66
Slovenija	68
Obrazovanje	68
Mobilnost	69
Zapošljavanje	70
Učešće i inkluzija u zajednici	70
Hrvatska	71
Bosna i Hercegovina.....	72
Kipar	73
Građansko i političko učešće	73
Participacija u obrazovanju	73
Participacija u kulturi i rekreacija.....	74
Najčešće prepreke i barijere identifikovane u nacionalnom kontekstu	74
Crna Gora	75
Pristup informacijama i digitalna pristupačnost	75
Fizička pristupačnost i mobilnost.....	76

Obrazovanje i podrška u obrazovnom sistemu.....	76
Neformalno učenje	78
Zapošljavanje i tržište rada	80
Učešće u kulturnom životu	82
Mobilnost	83
Socijalne, psihološke i društvene barijere.....	85
Nedovoljna međusektorska saradnja	85
Slovenija.....	86
Sistemske prepreke i prepreke u koordinaciji	86
Prepreke u obrazovanju.....	86
Prepreke u mobilnosti i fizičkoj pristupačnosti.....	87
Prepreke u digitalnoj i informacijskoj pristupačnosti	87
Prepreke u zapošljavanju	88
Socijalne i psihosocijalne prepreke.....	88
Hrvatska	89
Bosna i Hercegovina.....	90
Kipar	90
Fizičke i prostorne prepreke	90
Predrasude i stereotipi društva.....	91
Prepreke u oblasti obrazovanja	91
Prepreke u oblasti zapošljavanja	92
Prepreke u oblasti digitalne pristupačnosti	92
Institucionalne i administrativne prepreke.....	92
Finansijske prepreke	93
Nacionalne inicijative i primjeri dobre prakse	93
Crna Gora	94
Institucionalne inicijative	94
Inicijative nevladinih organizacija	95
Međunarodni programi i saradnje.....	97

Inicijative lokalnih samouprava	98
Slovenija	100
Savez slijepih i slabovidih Slovenije	100
Međupštinska udruženja slijepih i slabovidih – lokalna rehabilitacija, socijalna inkluzija i učešće u zajednici	101
Slovenačko udruženje studenata s invaliditetom (DŠIS) – akademska podrška i vršnjačka inkluzija studenata s invaliditetom	102
Projekat Prehod mladih + (Youth Transition + Project)	102
Inicijativa „Vključen svet“ – Inkluzivni svijet	103
Nacionalni centar za sveobuhvatnu rehabilitaciju slijepih i slabovidih (NC CRSS)	103
Dodatni primjeri inkluzivne prakse	103
Hrvatska	104
Bosna i Hercegovina	105
Kipar	105
Inicijative u oblasti inkluzivnog obrazovanja	105
Programi zapošljavanja i stručnog osposobljavanja	106
Programi participacije u zajednici i radu s mladima	106
Zagovaračke i aktivnosti podizanja svijesti	106
Glas mladih oštećenog vida: zaključci transnacionalnih panel diskusija	107
Uvod u transnacionalne panel diskusije	107
Zaključci prve transnacionalne panel diskusije – pristup informacijama	108
Zaključci druge transnacionalne panel diskusije – potrebe, prilike i rješenja za ravnopravno učešće mladih osoba s invaliditetom	111
Preporuke za unapređenje položaja mladih oštećenog vida i mladih osoba sa invaliditetom	115
Crna Gora	116
Pristupačnost informacija i digitalnog okruženja	116
Obrazovanje i dostupnost nastavnih materijala	117
Mobilnost i samostalno kretanje	117
Zapošljavanje i profesionalni razvoj	117
Međunarodna mobilnost i neformalno učenje	118

Aktivno učešće mladih u društvu i kulturi.....	118
Usklađivanje zakona, politika i prakse	118
Slovenija.....	118
Jačanje ranog prepoznavanja i specijalizovane podrške u redovnom obrazovanju	119
Obezbeđivanje blagovremenog pristupa pristupačnim nastavnim materijalima i digitalnim sadržajima	119
Širenje pristupa asistivnim tehnologijama i jačanje digitalne inkluzije	120
Jačanje inkluzivnog omladinskog učešća i struktura vršnjačke podrške.....	120
Unapređenje mobilnosti i pristupačnosti u lokalnim zajednicama	120
Jačanje međusektorske saradnje i koordinacije usluga	121
Unapređenje podataka, digitalne pristupačnosti i pristupa kulturi.....	121
Hrvatska	122
Bosna i Hercegovina.....	123
Kipar	123
Politike i pravni okviri.....	123
Obrazovanje i osposobljavanje	124
Mogućnosti zapošljavanja.....	124
Pristupačnost i tehnologija	124
Podizanje svijesti i zagovaranje.....	125
Saradnja i usluge podrške	125
Zaključak	126
Izvori.....	129

O projektu Youth IMPACT

Projekat Youth IMPACT – Youth Integration and Motivation for Positive Achievement and Capacity Transformation razvijen je kao odgovor na jasno prepoznatu potrebu da se mladim osobama oštećenog vida obezbijedi snažnija i sveobuhvatnija podrška u pristupu informacijama, mogućnostima za obrazovanje, programima mobilnosti i aktivnom učešću u društvenom životu. U savremenom dobu, gdje se većina ključnih informacija, servisa i prilika prenosi putem digitalnih platformi, mladi sa oštećenjem vida često se suočavaju sa značajnim preprekama koje ograničavaju njihov pristup pravovremenim, tačnim i pristupačnim informacijama. Razlozi za to su višestruki: nedovoljno razvijeni standardi pristupačnosti, nedostatak razumijevanja i znanja u obrazovnim institucijama, nedostatak tehničke podrške, kao i brojne barijere u društvu. Youth IMPACT okuplja organizacije iz pet evropskih zemalja koje dijele zajednički cilj, a to je unapređenje položaja mladih oštećenog vida kroz međusobnu saradnju, razmjenu znanja i razvoj inkluzivnih politika i programa. Partneri na projektu su: Hrvatski savez slijepih (koordinator projekta), Savez slijepih i slabovidnih Slovenije, Savez slijepih Herceg Bosne, Savez slijepih Crne Gore i Emphasys Centre – Education, ICT Training, Research and Development Centre sa Kipra.

Svaka od pomenutih organizacija donosi svoje znanje, iskustvo i razumijevanje specifičnih izazova u svom okruženju. Zajedno, ovi partneri čine usklađenu mrežu koja obuhvata različite evropske kontekste, ali istovremeno dijeli zajedničku viziju inkluzivnog, pristupačnog i podržavajućeg društva za sve mlade.

Takođe, ovim projektom se prepoznaje neophodnost da mladi oštećenog vida imaju iste mogućnosti kao i njihovi vršnjaci u oblastima obrazovanja, zapošljavanja, mobilnosti, učešća u omladinskim programima i procesu donošenja odluka. Zbog toga projekat obuhvata aktivnosti osmišljene da ojačaju njihove kompetencije, povećaju njihovo samopouzdanje i pruže konkretne alate za lakše uključivanje u lokalne, regionalne i međunarodne programe. Posebno je važno naglasiti značaj aktivnosti koje uključuju direktan rad sa mladima, među kojima se izdvajaju dva programa mobilnosti, kao i istraživačke i edukativne aktivnosti. Ipak, centralno mjesto zauzima izrada transnacionalnog priručnika, koji je pred vama, Inclusive Horizon Handbook.

Ovaj priručnik, naime, nastao je kao rezultat kombinovanog procesa učenja, konsultacija i razmjene, koji počinje organizovanjem dvije transnacionalne online panel

diskusije sa mladima oštećenog vida iz partnerskih zemalja. Kroz ove panele mladi su imali priliku da otvoreno govore o svojim iskustvima u pristupu informacijama, o preprekama koje ograničavaju njihovo učešće, o nedostajućim servisima i o konkretnim promjenama koje bi unaprijedile kvalitet njihovog života. Zaključci sa panela predstavljaju važan temelj za sadržaj priručnika, jer omogućavaju da se glas mladih direktno ugradi u dokument.

Saradnja partnera zasniva se na međusobnom povjerenju, uvažavanju i posvećenosti zajedničkoj misiji. Svaka organizacija donosi dio mozaika – nacionalne propise, postojeće servise, primjere dobre prakse, ali i izazove u pristupačnosti, obrazovanju, mobilnosti i zapošljavanju. Unapređenje položaja mladih oštećenog vida zahtijeva sveobuhvatan pristup, a Youth IMPACT nastoji da kroz svoje aktivnosti ponudi rješenja koja su primjenjiva u različitim kontekstima. Na taj način, projekat ne samo da analizira postojeće stanje, već pruža polaznu osnovu za razvoj inkluzivnih politika i praktičnih koraka koji mogu doprinijeti promjenama na nivou lokalne zajednice i društva u cjelini, kao i institucija i zakonodavstva.

Priručnik Inclusive Horizon Handbook predstavlja jedan od najznačajnijih rezultata projekta, jer povezuje istraživanje, praksu, iskustva mladih i evropske standarde. Njegov cilj jeste da pruži jasan i sveobuhvatan pregled stanja u partnerskim zemljama, da ukaže na ključne prepreke, ali i da predstavi modele podrške koji mogu biti inspiracija za dalji rad. Priručnik je namijenjen mladima, organizacijama koje rade sa mladima, institucijama, javnim službama, stručnjacima i kreatorima politika. On pruža alat za razumijevanje izazova, ali i mapu mogućih rješenja, zasnovanu na iskustvima onih koji te izazove žive svakodnevno.

Kroz ovaj projekat i kroz izradu priručnika, Youth IMPACT nastoji da podigne svijest o potrebama mladih oštećenog vida, da ojača njihov glas i da doprinese izgradnji inkluzivnog društva u kojem svako ima jednaku priliku da uči, da se kreće, da doprinosi i da uspije.

Uvod u priručnik Inclusive Horizon Handbook

Inclusive Horizon Handbook predstavlja ključni rezultat jačanja kapaciteta mladih oštećenog vida i jedan je od najvažnijih intelektualnih produkata projekta Youth IMPACT. Ovaj priručnik nastaje kao odgovor na potrebu da se obezbijedi jedinstven, sveobuhvatan i pristupačan dokument koji mapira stanje, potrebe, izazove i mogućnosti mladih oštećenog vida u partnerskim zemljama, ali i da prikaže modele i prakse iz Evropske unije koje mogu doprinijeti kreiranju inkluzivnijih politika i programa.

Svrha priručnika je dvostruka. Prvo, on sistematizuje informacije koje su prikupljene tokom projekta – od uvida mladih kroz transnacionalne panel diskusije do analiza koje su pripremile partnerske organizacije. Drugo, on predstavlja praktičan alat koji može koristiti širok spektar aktera: mladi oštećenog vida, njihove porodice, omladinske organizacije, obrazovne institucije, državni organi, donosioci odluka, organizacije civilnog društva i evropske institucije koje se bave politikama mladih i inkluzijom.

Priručnik nije zamišljen samo kao zbir informacija, već kao dokument koji podstiče promjene. Kroz razmatranje prepreka sa kojima se mladi suočavaju, analizu postojećih servisa podrške i predstavljanje konkretnih preporuka, priručnik stvara osnovu za unapređenje praksi u svim aspektima života mladih oštećenog vida – od obrazovnog sistema, preko zapošljavanja i mobilnosti, do pristupa informacijama i aktivnog učešća u društvu.

U procesu izrade posebna pažnja posvećena je tome da se glas mladih čuje, razumije i uvažava. Njihova iskustva, potrebe i očekivanja, prikupljena kroz dvije transnacionalne online panel diskusije, predstavljaju osnovu priručnika. Paneli su omogućili da mladi iz Crne Gore, Hrvatske, Slovenije i Bosne i Hercegovine direktno podijele izazove u pristupu informacijama, prepreke sa kojima se susrijeću, nedostatke u podršci i preporuke koje smatraju ključnim za poboljšanje svojih mogućnosti i kvaliteta života. Dodatno, partnerske organizacije pripremile su nacionalne analize koje pružaju sveobuhvatan pregled zakonskog okvira, institucionalne prakse, dostupnih servisa i inicijativa u svojim državama. Ove analize daju kontekst koji omogućava bolje razumijevanje položaja mladih oštećenog vida, kao i uslova u kojima žive, uče, rade i učestvuju u društvenim aktivnostima. Svaka zemlja ima specifične izazove i prilike, a priručnik objedinjuje sve te informacije u jedinstven, pregledan i koherentan dokument. Pored nacionalnih uvida, priručnik uključuje i evropsku perspektivu. Ovaj dio obrađuje

primjere dobre prakse iz država članica Evropske unije, strateške dokumente i politike koje se bave inkluzijom, mobilnošću mladih, digitalnom transformacijom, pristupačnošću i ravnopravnošću. Pregled evropskih praksi služi kao inspiracija i mapa puta koja može pomoći u planiranju i implementaciji sistemskih rješenja u partnerskim zemljama. Time priručnik omogućava upoređivanje različitih pristupa i identifikovanje modela koji se mogu preuzeti, prilagoditi i primijeniti u lokalnim kontekstima.

Priručnik je strukturisan tako da omogući jasno i jednostavno kretanje kroz različite teme i poglavlja. Svako poglavlje predstavlja zaseban tematski cjelokupni segment, ali zajedno čine jedinstvenu cjelinu koja pruža sveobuhvatan pregled položaja mladih oštećenog vida. Kroz prezentaciju prepreka, potreba, mogućnosti i preporuka, priručnik se odnosi i na donosiocce odluke, nudeći im konkretne smjernice za unapređivanje politika i praksi. U skladu sa opredjeljenjem projekta da promoviše pristupačnost, priručnik će biti dostupan u više formata: digitalnoj verziji, audio verziji, kao i na Brajevom pismu na jezicima partnerskih zemalja i na engleskom jeziku. Time se osigurava da dokument bude u potpunosti pristupačan i dostupan svim zainteresovanim stranama, uključujući i mlade oštećenog vida koji često nailaze na prepreke u pristupu informacijama.

Inclusive Horizon Handbook je osmišljen kao alat koji ima dugoročan značaj, pa samim tim ne predstavlja samo rezultat projekta, već temelj za buduće inicijative, istraživanja i programe. Kroz kombinaciju nacionalnih informacija, evropske perspektive i preporuka zasnovanih na iskustvima mladih, priručnik ima potencijal da bude korišćen kao referentni dokument u kreiranju politika, strateških planova, projekata i programa koji doprinose unapređenju položaja mladih oštećenog vida.

Konačno, priručnik predstavlja poziv na saradnju, akciju i dalji razvoj inkluzivnog društva. Njegova vrijednost leži ne samo u informacijama koje nudi, već u procesu u kom je nastao – procesu učenja, razmjene i zajedničkog djelovanja partnera iz više zemalja, u kom su mladi oštećenog vida prepoznati kao aktivni učesnici i nosioci promjena.

Metodologija izrade priručnika Inclusive Horizon Handbook

Proces izrade priručnika Inclusive Horizon Handbook zasniva se na pažljivo strukturisanoj metodologiji koja kombinuje kvalitativne uvide, tematsku analizu, stručni doprinos partnera i pregled evropskih standarda. Metodologija je koncipirana tako da obezbijedi sveobuhvatan, reprezentativan i vjerodostojan prikaz položaja mladih oštećenog vida u partnerskim zemljama, uz usklađivanje svih nalaza sa strateškim dokumentima Evropske unije i međunarodnim praksama.

Izrada priručnika odvijala se kroz sljedeće ključne faze:

Prvi korak u procesu izrade priručnika bila je organizacija dvije online transnacionalne panel diskusije, koje su okupile mlade oštećenog vida iz Crne Gore, Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Slovenije. Paneli su imali jasno definisane tematske oblasti, uključujući: pristup informacijama i izvore informisanja, najčešće prepreke i ograničenja u pristupu informacijama, prepreke koje utiču na mobilnost, obrazovanje, zapošljavanje i participaciju u društvenoj zajednici, ključne potrebe mladih, nedostajući servisi i očekivane promjene, preporuke za unapređenje inkluzije i kvalitet života. Učesnici su govorili o ličnim iskustvima, što je omogućilo direktan uvid u stvarne izazove sa kojima se mladi suočavaju. Paneli su moderirani od strane SSCG, pripremljeni prema unaprijed utvrđenoj strukturi pitanja i dokumentovani zapisnicima. Ovi nalazi predstavljaju jedan od temeljnih izvora informacija za priručnik.

Druga faza pripreme priručnika podrazumijeva presjek stanja u odnosu na položaj mladih oštećenog vida u partnerskim zemljama. Ovaj segment čini okosnicu priručnika, jer na ovaj način su obuhvaćeni opšti pregled položaja mladih oštećenog vida i mladih sa invaliditetom, zakonski okvir, politike i institucionalne mehanizme, dostupne servise, usluge i programe podrške, mogućnosti za obrazovanje, mobilnost i zapošljavanje, uočene prepreke i izazove, primjere dobre prakse na nacionalnom nivou, preporuke za unapređenje sistema podrške. Pomenute analize na nacionalnom nivou omogućavaju upoređivanje konteksta, identifikaciju sličnosti i razlika među zemljama, te formiranje zajedničkih preporuka zasnovanih na realnim potrebama.

Posebno poglavlje u priručniku posvećeno je evropskom kontekstu. Ovaj dio priručnika obuhvata: politike Evropske unije i strateške dokumente o mladima i osobama sa invaliditetom, standarde digitalne pristupačnosti (npr. EN 301 549, Web Accessibility Directive), dostupne evropske programe mobilnosti i inkluzije (Erasmus+, ESC,

Eurodesk, Youth Goals), primjere uspješnih modela i servisa iz evropskih zemalja, nacionalne inovacije i prepoznate primjere dobre prakse u EU.

Evropska perspektiva služi kao referentni okvir i nadopunjuje nacionalne uvide, omogućavajući priručniku da bude i lokalno relevantan i međunarodno usklađen.

Nakon prikupljanja svih neophodnih podataka uključujući nalaze panela, presjek stanja na nacionalnim nivoima i mogućnosti učešća mladih oštećenog vida na nivou Evropske Unije uslijedila je završna faza izrade priručnika koja obuhvata: sintezu i uređivanje sadržaja, tematsko grupisanje informacija prema poglavljima, prepoznavanje zajedničkih obrazaca i razlika među partnerskim zemljama, obradu preporuka, izazova i primjera dobre prakse, usklađivanje terminologije.

Kao što je u redovima iznad navedeno, u cilju prvenstveno pristupačnosti za mlade oštećenog vida, a s druge strane i vidljivosti, što kvalitetnije primjene, distribucije, priručnik je prilagođen u elektronskoj formi, audio formatu kao i na Brajevom pismu.

Takođe, ovaj priručnik preveden je na jezicima partnera (hrvatski, bosanski, slovenski, crnogorski, grčki, turski) kao i na engleskom jeziku.

Položaj mladih oštećenog vida u partnerskim zemljama

Uvod i uporedni pregled

U svim partnerskim zemljama projekta — Crnoj Gori, Hrvatskoj, Sloveniji, Bosni i Hercegovini i Kipru — položaj mladih oštećenog vida oblikuje se kroz mnogo više od zakona i institucionalnih politika. On se gradi u svakodnevnom iskustvu mladih: u učionicama i na fakultetima, u digitalnom prostoru, na ulicama kroz koje se kreću, u kancelarijama gdje traže posao, ali i u neformalnim susretima gdje pokušavaju pronaći svoje mjesto u zajednici. Iako svaka zemlja ima svoj društveni i kulturni kontekst, ono što ih povezuje jeste činjenica da mladi oštećenog vida i dalje nailaze na slične barijere, od tehnologije koja nije uvijek pristupačna do sredine koja često nema dovoljno znanja da pruži podršku koja im je potrebna.

U nekim segmentima, poput razvoja servisa podrške, zakonskog okvira i dostupnosti informacionih tehnologija, neke zemlje su otišle korak dalje, dok se druge i dalje bore sa osnovnim izazovima. Ali bez obzira na razlike, zajednička nit koja spaja sve partnere jeste želja mladih da se kreću slobodno, da uče ravnopravno, da rade i da doprinose društvu na isti način kao i njihovi vršnjaci.

Upravo zbog toga ovo poglavlje ne poredi zemlje kroz statistike, već pokušava da kroz narativ prikaže stvarnost mladih oštećenog vida u različitim društvima sredinama. Ono predstavlja kombinaciju institucionalnog konteksta i živih iskustava — jer se položaj mladih ne mjeri samo kroz propise, već i kroz doživljaj pristupačnosti, mogućnosti i svakodnevnih prepreka.

Crna Gora

Crna Gora je u posljednjih nekoliko godina unaprijedila svoj zakonodavni okvir u oblasti prava osoba s invaliditetom, ali je stvarni položaj mladih oštećenog vida i mladih s invaliditetom i dalje obilježen brojnim ograničenjima. Iako zakoni i strateški dokumenti formalno prepoznaju prava i potrebe osoba s invaliditetom, njihova primjena u praksi odvija se sporo, neujednačeno i često bez jasne međuresorne koordinacije. Institucije ulažu određene napore u unapređenje sistema podrške, ali se zbog ograničenih

kapaciteta, nedostatka specijalizovanih servisa i slabe povezanosti sektora, veliki dio konkretne podrške i dalje oslanja na organizacije civilnog društva.

Prema dostupnim podacima popisa stanovništva i administrativnim evidencijama, u Crnoj Gori više od 33.000 osoba ima formalno priznati status lica s invaliditetom, dok procjene ukazuju da oko 8,5% ukupnog stanovništva ima određene smetnje ili prepreke u svakodnevnom funkcionisanju. Ovi podaci obuhvataju različite oblike invaliditeta, uključujući senzorne, motoričke i psihosocijalne teškoće, te nesumnjivo uključuju i značajan broj mladih osoba. Ipak, u Crnoj Gori ne postoji jedinstveni registar osoba s invaliditetom sa starosnom i disegregacijom po osnovu invaliditeta, zbog čega nije moguće precizno utvrditi tačan broj mladih osoba s invaliditetom, niti posebno mladih oštećenog vida. Ovaj nedostatak podataka dodatno otežava planiranje politika i usluga usmjerenih ka mladima.

Mladi oštećenog vida i mladi s invaliditetom u Crnoj Gori sve izraženije pokazuju želju da budu aktivni, uključeni i vidljivi u društvu, ali se istovremeno suočavaju sa brojnim preprekama u pristupu informacijama, obrazovanju, zapošljavanju i mobilnosti. Iako su danas glasnjiji nego ranije i češće učestvuju u aktivnostima organizacija koje ih okupljaju, njihovo učešće u institucionalnim procesima donošenja odluka i dalje je ograničeno. Veliki broj mladih ne zna gdje da pronađe pouzdane informacije, kako da ostvari prava na adekvatnu podršku, niti koje mogućnosti postoje za obrazovanje, stručno usavršavanje ili mobilnost van Crne Gore.

U obrazovnom sistemu, pristupačnost i podrška u velikoj mjeri zavise od dobre volje i senzibiliteta pojedinaca – nastavnika, profesora ili administrativnog osoblja. Postoje pozitivni primjeri prilagođavanja nastave i ispita, ali pristupačni udžbenici, digitalni materijali i asistivne tehnologije još uvijek nijesu standardizovani niti sistemski obezbijeđeni. Mnogi mladi se oslanjaju na porodicu ili organizacije osoba s invaliditetom kako bi došli do skripti, udžbenika ili digitalnih resursa u pristupačnim formatima.

Iako se digitalna transformacija u Crnoj Gori ubrzava, brojne internet stranice državnih institucija, obrazovnih ustanova, studentskih servisa, kulturnih centara i javnih preduzeća i dalje nijesu pristupačne osobama koje koriste čitače ekrana. Mladi često navode da se osjećaju isključeno već na samom početku, jer osnovne informacije o stipendijama, konkursima, programima ili javnim pozivima nijesu dostupne u pristupačnom obliku.

U oblasti socijalne i dječije zaštite u Crnoj Gori u posljednjih nekoliko godina uočeni su određeni pomaci koji imaju značaj za položaj mladih oštećenog vida i mladih s invaliditetom, iako sistem i dalje nije u potpunosti prilagođen njihovim stvarnim potrebama. Razvoj zakonodavnog okvira, kao i usvajanje različitih strategija i drugih dokumenata u oblasti socijalne politike i invaliditeta, doprinijeli su većoj vidljivosti pitanja invaliditeta, ali je praksa i dalje obilježena fragmentisanošću, neujednačenom dostupnošću i velikom zavisnošću od projektnih rješenja. Sistem socijalne i dječije zaštite formalno prepoznaje prava osoba s invaliditetom kroz različite oblike novčanih davanja, socijalnih usluga i mjera podrške, ali dostupnost i kvalitet tih usluga značajno variraju u zavisnosti od opštine i kapaciteta lokalnih centara za socijalni rad. Mladi oštećenog vida i mladi s invaliditetom često nailaze na administrativne prepreke, dugotrajne procedure i neujednačenu primjenu propisa, što otežava pravovremeni pristup adekvatnoj i kontinuiranoj podršci. Poseban značaj imaju usluge podrške za život u zajednici, koje u praksi najčešće sprovode organizacije civilnog društva, prije svega Savez slijepih Crne Gore i Udruženje mladih sa hendikepom Crne Gore. Ove organizacije već godinama pružaju konkretne servise koji omogućavaju mladima veću samostalnost, mobilnost i aktivno učešće u društvu. Među najznačajnijim uslugama izdvajaju se videći pratilac, personalna asistencija, psihosocijalna podrška, savjetovanje, informisanje o pravima, podrška u obrazovanju i zapošljavanju, kao i programi osnaživanja i vršnjačke podrške. Uslugu videćeg pratioca sprovodi Savez slijepih Crne Gore, a ona ima poseban značaj za mlade oštećenog vida jer im omogućava kretanje, obavljanje svakodnevnih aktivnosti, pristup obrazovnim, kulturnim i društvenim sadržajima, kao i učešće u javnom životu. Iako ova usluga postoji, njena dostupnost još uvijek nije sistemski riješena, već u velikoj mjeri zavisi od projekata i kapaciteta organizacija koje je sprovode, što ograničava dugoročnu sigurnost i planiranje samostalnog života mladih. Pored toga, Udruženje mladih sa hendikepom Crne Gore kroz različite programe doprinosi razvoju modela nezavisnog života, zagovaranju deinstitutionalizacije, unapređenju pristupačnosti i jačanju učešća mladih s invaliditetom u procesima donošenja odluka. Ove aktivnosti imaju važnu ulogu u popunjavanju praznina u sistemu socijalne i dječije zaštite, posebno u dijelu koji se odnosi na tranziciju mladih iz obrazovanja ka zapošljavanju i samostalnom životu. Iako se u strategijama i drugim dokumentima sve češće naglašava potreba za razvojem usluga u zajednici i smanjenjem institucionalne zavisnosti, u praksi još uvijek ne postoji zaokružen, stabilan i održiv sistem koji bi mladima omogućio dugoročno planiranje obrazovanja, zapošljavanja i života u zajednici. Zbog toga se socijalna i dječija zaštita i

dalje u velikoj mjeri oslanja na kombinaciju institucionalnih rješenja, porodične podrške i angažmana nevladinog sektora, što jasno ukazuje na potrebu za daljim unapređenjem i sistemskim jačanjem usluga podrške za život u zajednici.

Samostalan život mladih oštećenog vida i mladih s invaliditetom u Crnoj Gori i dalje je ograničen nizom strukturnih i praktičnih prepreka. Iako mladi sve češće izražavaju želju za nezavisnošću, samostalnim kretanjem, obrazovanjem, zapošljavanjem i aktivnim društvenim životom, sistemska podrška za razvoj samostalnosti još uvijek nije dovoljno razvijena. Posebno važnu ulogu u razvoju samostalnosti mladih oštećenog vida ima Savez slijepih Crne Gore, koji sprovodi obuku za orijentaciju i kretanje uz pomoć bijelog štapa. Ovu obuku dominantno pohađaju mladi oštećenog vida i ona predstavlja osnovni preduslov za nezavisno kretanje, školovanje, zapošljavanje i učešće u zajednici. Uprkos njenom značaju, obuka nije kontinuirano dostupna svima kojima je potrebna, već zavisi od projektnih sredstava i ograničenih kapaciteta. Samostalan život podrazumijeva i mogućnost donošenja odluka, planiranja sopstvene budućnosti i preuzimanja kontrole nad svakodnevnim životom. U tom smislu, mladi s invaliditetom i mladi oštećenog vida često ostaju upućeni na porodicu i neformalnu podršku, jer sistem ne obezbjeđuje dovoljno mehanizama koji bi omogućili dugoročnu nezavisnost, posebno u oblasti stanovanja, zapošljavanja i mobilnosti.

Učešće mladih oštećenog vida i mladih s invaliditetom u javnom i političkom životu u Crnoj Gori i dalje je ograničeno, iako su u posljednjim godinama zabilježeni određeni pomaci. Mladi su formalno prepoznati kroz različite strategije i druge dokumente javnih politika, ali njihovo stvarno uključivanje u procese donošenja odluka ostaje sporadično i u velikoj mjeri zavisi od inicijative organizacija civilnog društva, a ne od sistemskih i institucionalizovanih mehanizama. Mladi s invaliditetom i mladi oštećenog vida rijetko su zastupljeni u savjetodavnim tijelima, radnim grupama i drugim formalnim strukturama odlučivanja. Kada su i uključeni, njihovo učešće je često ograničenog dometa, bez značajnijeg uticaja na kreiranje i sprovođenje politika koje direktno utiču na njihov svakodnevni život. Dodatni izazov predstavlja nedostatak pravovremenih i pristupačnih informacija o javnim raspravama, konsultacijama, konkursima i drugim oblicima učešća u donošenju odluka, kao i nepristupačnost digitalnih platformi putem kojih se ovi procesi najčešće odvijaju. U tom kontekstu, značajnu ulogu u unapređenju digitalne pristupačnosti ima Savez slijepih Crne Gore, koji u saradnji sa Ministarstvom javne uprave učestvuje u izradi Smjernica za kreiranje pristupačnih elektronskih dokumenata i pristupačnih web sajtova, u skladu sa WCAG standardima. Smjernice su namijenjene državnim organima, institucijama i lokalnim samoupravama, sa ciljem obezbjeđivanja

dostupnosti informacija osobama oštećenog vida i osobama s invaliditetom, naročito u oblastima obrazovanja, zapošljavanja, socijalne i dječije zaštite i ostvarivanja prava putem elektronskih servisa. Takođe, Savez slijepih Crne Gore je učestvovao u procesu kreiranja i unapređenja državne digitalne platforme Gov.me, sa ciljem povećanja njene funkcionalnosti i pristupačnosti za osobe oštećenog vida. Ova platforma predstavlja centralni kanal komunikacije građana sa institucijama i ključan izvor informacija o javnim uslugama, konkursima i administrativnim procedurama. U oblasti političkog učešća, Udruženje mladih sa hendikepom Crne Gore (UMHCG) i Savez slijepih Crne Gore ostvaruju saradnju sa Državnom izbornom komisijom i drugim relevantnim institucijama u cilju unapređenja pristupačnosti izbornog procesa. Ova saradnja obuhvata konsultacije, zagovaračke aktivnosti i inicijative usmjerene na poboljšanje dostupnosti izbornih informacija i procedura za osobe s invaliditetom. Ipak, učešće mladih oštećenog vida u političkom životu i dalje je nisko, naročito kada je riječ o formalnim političkim strukturama i partijskom angažmanu. Pozitivni primjeri učešća mladih najčešće su vezani za javne rasprave, konsultativne procese i projekte koji se realizuju uz podršku međunarodnih organizacija i kroz omladinske i inkluzivne programe, ali su i dalje ograničenog obima i trajanja.

Mobilnost, kako na lokalnom, tako i na međunarodnom nivou, dodatno je ograničena fizičkom nepristupačnošću prostora, nedovoljno razvijenim servisima podrške i nepostojanjem stabilnih rješenja za asistenciju. Ipak, iskustva pokazuju da, kada mladi dobiju priliku da učestvuju u omladinskim, obrazovnim ili međunarodnim programima, iskazuju visok nivo motivacije, odgovornosti i angažmana. U tom smislu, prepreke nijesu u potencijalima mladih, već u nedostatku sistemskih mehanizama koji bi im omogućili ravnopravan pristup.

Na tržištu rada mladi oštećenog vida i mladi s invaliditetom suočavaju se sa kombinacijom predrasuda, nedovoljne informisanosti poslodavaca i ograničene institucionalne podrške. Iako postoje subvencije i određene mjere zapošljavanja, one nijesu dovoljne da značajnije motivišu poslodavce, zbog čega mnogi mladi odustaju prije nego što uopšte pokušaju da pronađu zaposlenje. Oni koji uspiju da se zaposle najčešće rade u podržavajućim sredinama, u okviru nevladinog sektora ili u pojedinim institucijama koje prepoznaju vrijednost inkluzije.

Najpozitivniji primjeri prakse u Crnoj Gori dolaze upravo iz organizacija mladih i organizacija osoba s invaliditetom. Programi mentorstva, vršnjačke podrške, inkluzivne radionice i međunarodne razmjene jasno pokazuju koliko mladi mogu postići kada im se

obezbjede adekvatni uslovi. Ova iskustva potvrđuju da potencijal mladih nije sporan, već da je ključni izazov stvaranje dostupnog, koordinisanog i održivog sistema podrške.

Slovenija

Mladi potpuno i djelimično oštećenog vida

U Sloveniji mladi oštećenog vida i mladi s invaliditetom čine relativno mali, ali raznolik segment omladinske populacije. Njihov položaj oblikuju nacionalna opredijeljenost za inkluziju, razvoj sistema obrazovanja i socijalne zaštite, kao i značajna uloga specijalizovanih službi i organizacija civilnog društva. Ovi principi odraženi su u **Akcionom programu za osobe s invaliditetom 2022–2030 (Akcijski program za invalide 2022–2030)**, koji pruža strateški okvir za unapređenje učešća, pristupačnosti i jednakih mogućnosti.

Prema procjenama zasnovanim na međunarodnim interpolacionim studijama, u Sloveniji živi između 8.000 i 10.000 osoba koje su potpuno ili djelimično oštećenog vida. Ovi podaci predstavljaju približnu procjenu na nivou populacije i treba ih tumačiti kao indikativne, s obzirom na to da su sveobuhvatni nacionalni podaci o oštećenju vida tek nedavno postali dostupni i još uvijek ne omogućavaju pouzdane longitudinalne analize.

U Sloveniji je oštećenje vida definisano na nacionalnom nivou u skladu s klasifikacionim sistemom Svjetske zdravstvene organizacije (SZO). Step en oštećenja vida utvrđuje oftalmolog i razvrstava se u kategorije od I do V, koje služe kao osnova za priznavanje oštećenja vida i ostvarivanje prava i mjera podrške.

Prema najnovijim evropskim izvještajima pripremljenim u okviru praćenja sprovođenja Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima osoba s invaliditetom (UNCPRD), u Sloveniji ima približno 384 djece i mladih oštećenog vida mlađih od 18 godina. To predstavlja oko 0,1% populacije u ovoj starosnoj grupi i pruža precizniji uvid u rasprostranjenost oštećenja vida među djecom i mladima u odnosu na šire procijenjene podatke na nivou ukupne populacije.

Uporedo s tim, nacionalni administrativni podaci koje prikuplja Zavod Republike Slovenije za školstvo (Zavod Republike Slovenije za školstvo, u daljem tekstu ZRSŠ) zasnivaju se na postupcima usmjeravanja u skladu sa Zakonom o usmjeravanju djece s posebnim potrebama (Zakon o usmjeranju otrok s posebnim potrebama, u daljem tekstu ZUOPP-1). Ovi podaci obuhvataju djecu koja su formalno prepoznata kao slijepa ili

slabovidna, ili kao djeca s oštećenjem funkcije, i koja su dobila zvanična rješenja o usmjeravanju. Kako odražavaju administrativnu podobnost za ostvarivanje podrške, a ne stvarnu rasprostranjenost oštećenja vida u populaciji, ovi podaci nijesu direktno uporedivi s evropskim podacima niti s opštim procjenama na nivou populacije.

Prema evidenciji članstva Saveza slijepih i slabovidnih Slovenije (Union of the Blind and Partially Sighted of Slovenia – UBPSS), najnoviji dostupni podaci pokazuju da su 193 osobe s potpunim ili djelimičnim oštećenjem vida, uzrasta od 18 do 30 godina, registrovani članovi Saveza. Ovaj broj odnosi se isključivo na registrovano članstvo i ne treba ga tumačiti kao ukupan broj mladih odraslih osoba oštećenog vida u ovoj starosnoj grupi u Sloveniji.

Zbog male populacije Slovenije, obrazovanje učenika potpuno i djelimično oštećenog vida podržava jedna specijalizovana ustanova, koja istovremeno pruža podršku djeci i učenicima s oštećenjem vida u redovnim osnovnim i srednjim školama. Istovremeno, kako se većina djece s oštećenjem vida obrazuje u redovnim školama, ova ustanova sve češće upisuje djecu s drugim razvojnim potrebama, uključujući djecu iz spektra autizma. Ovaj pomak odražava šire inkluzivne trendove, ali istovremeno donosi izazove za budućnost, naročito u pogledu očuvanja specijalizovanih znanja i obezbjeđivanja adekvatne podrške učenicima s oštećenjem vida.

U praksi to znači da većina učenika potpuno i djelimično oštećenog vida ostaje u redovnim osnovnim i srednjim školama, dok se specijalizovane obrazovne usluge pružaju kroz terensku podršku, putujuće nastavnike i stručno savjetovanje koje se obezbjeđuje školama širom zemlje.

Medicinska procjena i pojedini segmenti funkcionalne rehabilitacije vida sprovode se u okviru zdravstvenog sistema, naročito kao dio usluge sveobuhvatne rehabilitacije osoba potpuno i djelimično oštećenog vida koju pokriva nacionalni sistem zdravstvenog osiguranja, u Nacionalnom centru za sveobuhvatnu rehabilitaciju slijepih i slabovidnih (NC CRSS) pri Univerzitetској očnoј klinici u Ljubljani. Dugoročnija obrazovna i funkcionalna podrška uglavnom se pruža putem Centra IRIS, regionalnih udruženja slijepih i slabovidnih (Medobčinska društva slepih in slabovidnih, u daljem tekstu MDSS), kao i drugih specijalizovanih pružalaca usluga.

Iako je inkluzivno obrazovanje formalno dobro uspostavljeno, mladi oštećenog vida i dalje se suočavaju s izazovima, uključujući kašnjenja u dostupnosti pristupačnih nastavnih materijala, neujednačenu digitalnu pristupačnost obrazovnih platformi, kao i prepreke u oblasti mobilnosti i javnog prevoza, naročito van većih urbanih sredina. Razlike u dostupnosti specijalizovanih usluga između urbanih i ruralnih područja i dalje

postoje, kao i različiti nivoi informisanosti i senzibiliteta nastavnog osoblja i vršnjaka. Uprkos tim izazovima, mladi oštećenog vida u Sloveniji u velikoj mjeri imaju koristi od podržavajućeg okvira koji karakteriše snažno učešće nevladinih organizacija, posebno UB PSS-a i MDSS-a.

Mladi s invaliditetom

Mladi s invaliditetom u Sloveniji čine raznoliku grupu koja obuhvata osobe sa senzornim, tjelesnim, intelektualnim, neurorazvojnim i drugim oblicima invaliditeta. Većina njih obrazuje se u redovnim obrazovnim ustanovama uz različite oblike podrške, dok manji broj pohađa specijalizovane programe i škole, sve u skladu s nacionalnim zakonodavstvom koje promoviše inkluzivno obrazovanje i jednake mogućnosti.

Uprkos relativno dobro razvijenom sistemu socijalne zaštite i rehabilitacione podrške, mladi s invaliditetom i dalje se suočavaju sa strukturnim preprekama, kao što su fizička nepristupačnost, izazovi u vezi s prevozom, digitalna isključenost i neujednačen pristup asistivnim uslugama, naročito izvan većih urbanih centara. Istovremeno, nacionalne omladinske politike sve više naglašavaju inkluzivni omladinski rad, učešće i unapređenje prelazaka ka zapošljavanju, kroz ciljane inicijative usmjerene na jačanje profesionalnih i radnih puteva mladih s invaliditetom.

Za studente uzrasta od 18 godina i starije, lična asistencija predstavlja važan mehanizam podrške u visokom obrazovanju, jer omogućava samostalno učešće u akademskim aktivnostima i svakodnevnom studentskom životu. U isto vrijeme, nacionalne omladinske politike sve više stavljaju akcenat na inkluzivni omladinski rad, učešće i unaprijeđene prelaze ka zapošljavanju, uz podršku ciljanih inicijativa usmjerenih na jačanje obrazovnih i radnih puteva mladih s invaliditetom.

Zajednički kontekst i trendovi

Mladi u Sloveniji sve su više uključeni u život zajednice, uz podršku snažnih mreža nevladinih organizacija, uključujući organizacije koje predstavljaju mlade s oštećenjem vida i druge mlade s invaliditetom, kao i omladinske organizacije koje promovišu aktivno učešće. Istovremeno, Slovenija odražava širi evropski trend smanjenog angažmana mladih u tradicionalnim, organizovanim oblicima učešća, kao što su članstvo u nevladinim organizacijama ili strukturisanim omladinskim grupama.

Ovi trendovi povezani su s većom uključenošću mladih u glavne društvene tokove, raznovrsnijim i individualizovanim mogućnostima za učešće, kao i promjenama u interesovanjima i preferencijama mladih. Oni odražavaju principe učešća i inkluzije koje

promoviše Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima osoba s invaliditetom, ali istovremeno ukazuju na potrebu da se organizacije prilagode i unaprijede svoje pristupe kako bi podstakle smisleno i autentično učešće mladih, uključujući njihovo uključivanje u procese donošenja odluka.

U cjelini gledano, Slovenija obezbjeđuje podržavajuće okruženje i relativno dobro razvijenu mrežu usluga za mlade oštećenog vida i mlade s invaliditetom. Istovremeno, i dalje postoje trajne prepreke koje ukazuju na potrebu za daljim unapređenjima u oblasti pristupačnosti, inkluzivnog obrazovanja, samostalne mobilnosti i osnaživanja mladih s invaliditetom.

Hrvatska

Opšti pregled situacije i položaja mladih oštećenog vida i mladih osoba s invaliditetom u Hrvatskoj posljednjih godina bilježi vidna unapređenja kroz razvoj zakonodavnog okvira, jačanje sistema socijalnih usluga, sve veću prisutnost inkluzivnih politika i stabilnije finansiranje sektora. Organizacije osoba s invaliditetom prepoznate su kao organizacije od posebnog interesa za Republiku Hrvatsku i, po prvi put u istoriji, imaju mogućnost da kroz trogodišnje institucionalne projektne podrške obezbijede osnovno, sistemsko finansiranje svog rada.

Uprkos ovim pomacima, prepreke i dalje ostaju značajne, kako u oblasti mobilnosti i pristupačnosti, tako i u vaspitanju i obrazovanju, zapošljavanju i svakodnevnom učešću u životu zajednice. Hrvatska se i dalje nalazi u procesu tranzicije sa medicinskog modela institucionalne brige ka modelu nezavisnog življenja, koji predstavlja osnov savremenih evropskih standarda, naročito nakon 2025. godine i početka primjene 18 stubova nezavisnog življenja u skladu sa Konvencijom o pravima osoba s invaliditetom.

Demografski i društveni kontekst ukazuje na to da u Hrvatskoj živi više od 575.000 osoba s invaliditetom, od kojih značajan dio čine mladi do 30 godina starosti. Mladi oštećenog vida predstavljaju jednu od najranjivijih grupa, jer uz invaliditet često nose i posljedice socijalne izolacije, ograničenih mogućnosti mobilnosti i nedovoljnog pristupa savremenim asistivnim tehnologijama. Iako formalna jednakost postoji, stvarne mogućnosti za punu uključenost i dalje su znatno udaljene od željenog nivoa i u velikoj mjeri zavise od dostupnosti lokalnih usluga, finansijske podrške i stepena senzibilisanosti društva.

Mobilnost ostaje jedan od najvećih izazova. Iako su zakonski standardi jasno definisani, pristupačnost infrastrukture, informacija i okruženja ne sprovodi se ravnomjerno u svim sredinama. Veći gradovi donekle razvijaju taktilne staze, zvučne semafore i prilagođeni javni prevoz, dok manje sredine i dalje zavise od sporadičnih inicijativa pojedinaca, organizacija i lokalnih samouprava. Usluge lične asistencije u vidu videćeg pratioca, iako sve rasprostranjenije, nijesu jednako dostupne na svim lokacijama, a finansijski okvir i uslovi njihovog pružanja nijesu u skladu sa standardima kvaliteta koji bi bili potrebni. Mladi oštećenog vida se zbog toga često suočavaju sa ograničenom samostalnošću, što direktno utiče na njihovo obrazovanje, zapošljavanje i društveni život.

Inkluzivno obrazovanje bilježi napredak, ali izazovi i dalje ostaju. Hrvatska je zakonski uvela inkluzivno obrazovanje na svim nivoima, međutim njegova efikasnost i svrhovitost variraju. Ne može se govoriti o potpunom inkluzivnom obrazovanju dok se ne usvoji standard hrvatske brajice koji je izradio Hrvatski savez slijepih, a koji je prihvatio i primjenjuje Nacionalni centar za vanjsko vrednovanje u okviru mature, kao i dok se udžbenici na Brajevom pismu obezbjeđuju isključivo kroz projektno finansiranje.

Najveći izazovi u ovoj oblasti uključuju:

nedovoljan broj tiflopedagoga i stručnjaka za podršku,

nedovoljnu pripremljenost i edukovanost nastavnog kadra u redovnom obrazovnom sistemu,

ograničenu digitalnu pristupačnost obrazovnih platformi i dostupnost asistivnih tehnologija i tiflehničkih pomagala,

neujednačen kvalitet podrške između urbanih i ruralnih sredina.

Ipak, ohrabrujuće je to što raste broj učenika oštećenog vida uključenih u redovni obrazovni sistem, dok visokoškolske ustanove postepeno uvode prilagođavanja ispita, digitalnih materijala i obezbjeđuju ličnu asistenciju.

Uprkos zakonskim podsticajima, mladi oštećenog vida i mladi s invaliditetom i dalje se suočavaju sa niskom zapošljivošću, predrasudama i nedovoljnom prilagođenošću radnih mjesta, ali i sa nedostatkom kompetencija, znanja, iskustva i obrazovnih profila traženih na otvorenom tržištu rada. Profesionalna rehabilitacija, kvote za zapošljavanje osoba s invaliditetom i subvencije za poslodavce postoje, ali nijesu jednako efikasne u

svim sektorima. Ključne prepreke ostaju nedostatak radnog iskustva, strah poslodavaca, nedovoljna fleksibilnost radnog okruženja, složene administrativne procedure, nerazumijevanje sistema vještačenja, profesionalne rehabilitacije i zapošljavanja osoba s invaliditetom, kao i ograničene mogućnosti karijernog napredovanja. Ipak, pozitivan trend prepoznaje se kroz sve veći broj primjera dobre prakse, naročito u IT sektoru, javnim institucijama poput Ministarstva unutrašnjih poslova i Grada Zagreba, kao i u društvenim preduzećima.

Sistem socijalnih i psihosocijalnih usluga prolazi kroz značajnu transformaciju. Od 2023/2024. godine lična asistencija je po prvi put postala sistemsko zakonsko pravo, a ne projektna usluga. Ovo obuhvata lične asistente, videće pratiocice, komunikacione posrednike i druge oblike podrške. Pored toga, primjenom Zakona o inkluzivnom dodatku obezbijeđene su značajno veće naknade za kompenzaciju povećanih troškova života uzrokovanih invaliditetom, čime je unaprijeđen životni standard i dostojanstvo osoba oštećenog vida i svih osoba s invaliditetom.

Najveći pomaci prepoznaju se u sljedećim oblastima:

stabilno finansiranje usluga nezavisnog življenja,

razvoj mobilnih timova u lokalnim zajednicama,

povećanje životnog standarda kroz inkluzivni dodatak,

jačanje psihosocijalne podrške mladima,

sve značajnija uloga organizacija osoba s invaliditetom kao ključnih pružalaca usluga.

Istovremeno, glavni izazovi ostaju nedostatak dugoročno osposobljene i održive radne snage, administrativna opterećenja u sprovođenju projekata i pružanju usluga, sporost sistema u rješavanju zahtjeva za ostvarivanje novih prava i neujednačena dostupnost usluga po regionima.

Kada je riječ o učešću u društvenom i političkom životu, mladi oštećenog vida i dalje su u velikoj mjeri nevidljivi u procesima donošenja odluka. Iako postoje savjetodavna tijela i inkluzivni mehanizmi, njihova uključenost ostaje nedovoljna. Pristupačnost kulturnih, sportskih i društvenih sadržaja bilježi postepeni rast, uglavnom zahvaljujući djelovanju organizacija civilnog društva. Digitalna pristupačnost još uvijek nije standard, iako je od ključnog značaja za učešće mladih u onlajn obrazovanju, zapošljavanju i informisanju.

Od 2025. godine Hrvatska ulazi u novu fazu usklađivanja sa evropskim standardima kroz primjenu 18 stubova nezavisnog življenja, koji obuhvataju samoodređenje, izbor i kontrolu nad sopstvenim životom, pristupačno stanovanje, ličnu asistenciju kao pravo, individualizovane socijalne usluge, mobilnost i pristup prevozu, pristup informacijama i komunikacijama, pristupačnu tehnologiju i asistivne uređaje, inkluzivno obrazovanje, pristup zapošljavanju, učešće u zajednici, zaštitu od institucionalizacije, deinstitutionalizaciju i podržano stanovanje, socijalnu i zdravstvenu sigurnost, učešće u donošenju odluka, zaštitu od diskriminacije, finansijsku dostupnost podrške i kulturnu, političku i sportsku uključenost. Ovi stubovi predstavljaju osnovu daljeg oblikovanja javnih politika u Hrvatskoj u narednom dugoročnom periodu.

Asistivne tehnologije i tiflehnička i očna pomagala predstavljaju ključ za nezavisnost, ali su i dalje nedovoljno dostupni. Tehnološki napredak, uključujući pametne telefone sa pristupačnim interfejsima, navigacione uređaje, Brajeve redove i softvere za čitanje ekrana, otvorio je značajan prostor za samostalnost. Međutim, i dalje ostaje problem sporog uvrštavanja novih pomagala na Listu pomagala Hrvatskog zavoda za zdravstveno osiguranje. Organizacije civilnog društva, uključujući Kancelariju Ombudsmana za osobe s invaliditetom i organizacije osoba oštećenog vida, intenzivno zagovaraju redovno ažuriranje liste pomagala, uključivanje savremenih asistivnih tehnologija i tiflehničkih pomagala, uklanjanje birokratskih prepreka i omogućavanje zamjene zastarjelih pomagala prije isteka dugih rokova.

Iako je Hrvatska ostvarila značajan napredak, položaj osoba oštećenog vida, posebno mladih, i dalje je opterećen strukturnim, društvenim i tehnološkim preprekama. Trendovi su ipak pozitivni: lična asistencija kao sistemsko pravo, registar osoba s invaliditetom, jedinstveno tijelo vještačenja, proširenje prava i beneficija, inkluzivni dodatak, unapređenje pristupačnosti, razvoj obrazovne podrške, rast primjene asistivnih tehnologija i sve snažniji glas osoba s invaliditetom u kreiranju javnih politika.

Ključ naredne decenije biće dosljedna primjena zakonodavnog okvira, ubrzano uvođenje asistivnih tehnologija i tiflehničkih pomagala na Listu pomagala, razvoj pristupačnog prevoza i infrastrukture, jačanje inkluzivnog obrazovanja, veće uključivanje na otvoreno tržište rada i puna primjena 18 stubova nezavisnog življenja. To je put ka društvu u kojem mladi oštećenog vida i mladi s invaliditetom nijesu samo korisnici usluga, već ravnopravni, vidljivi i aktivni građani.

Bosna i Hercegovina

Organizovanje osoba oštećenog vida i naponi usmjereni ka sistemskoj brizi o ovoj populaciji u Bosni i Hercegovini prisutni su već decenijama. U gotovo svakom većem gradu djeluju lokalna udruženja slijepih i slabovidnih osoba, koja su, u skladu sa administrativnim uređenjem države, organizovana u saveze. Složena administrativna struktura Bosne i Hercegovine uslovlila je i složenu organizacionu strukturu udruženja i saveza slijepih i slabovidnih osoba.

Udruženja i njihovi savezi, poput Saveza slijepih Herceg-Bosne i Saveza slijepih Federacije Bosne i Hercegovine, djeluju s ciljem unapređenja položaja osoba oštećenog vida u različitim oblastima života, uključujući obrazovanje, zapošljavanje, zdravstvenu zaštitu, socijalnu sigurnost, pristup informacijama, kulturu i druge segmente društvenog života.

Svi savezi i udruženja u Bosni i Hercegovini okupljaju oko 5.000 osoba oštećenog vida, dok je ukupan broj osoba sa oštećenjem vida znatno veći. Sve osobe oštećenog vida, bez obzira na to da li su članovi udruženja ili ne, imaju jednako pravo na korišćenje prava i učešće u aktivnostima koje organizuju ova udruženja, pod istim uslovima kao i njihovi članovi.

Kipar

Zahvaljujući unaprijeđenoj ranoj dijagnostici, inicijativama za inkluzivno obrazovanje i jačanju prava osoba s invaliditetom, mladi s invaliditetom, uključujući mlade oštećenog vida, čine relativno malu, ali rastuću zajednicu na Kipru. Ipak, socioekonomska marginalizacija i invaliditet ostaju snažno povezani, uprkos naporima koji se ulažu kako bi se taj odnos ublažio. U poređenju sa svojim vršnjacima bez invaliditeta, mladi s invaliditetom češće se suočavaju sa dugotrajnom nezaposlenošću, socijalnom isključenošću i smanjenim učešćem u životu zajednice.

- Obrazovni sistem nudi određene mogućnosti za inkluziju mladih, ali se one značajno razlikuju u zavisnosti od škole koju pohađaju. Učenicima oštećenog vida dostupni su nastavnici za specijalno obrazovanje i asistivne tehnologije; međutim, bez obzira na to, nivo podrške u velikoj mjeri zavisi od lokalnih resursa, broja stručnog kadra i kapaciteta škole da prilagodi nastavne programe.

- Na Kipru, mladi oštećenog vida iskazuju snažnu želju za samostalnošću, zapošljavanjem i aktivnim učešćem u različitim omladinskim aktivnostima. Ipak, ravnopravno učešće otežano je zbog izazova kao što su ograničena pristupačnost, nedovoljan razvoj vještina, digitalna isključenost i nedovoljna priprema za tržište rada. Dodatno, važno je istaći da, s obzirom na to da su podaci o invaliditetu objedinjeni u jedinstvenu kategoriju, ne postoji poseban nacionalni pregled koji bi se odnosio isključivo na potrebe mladih oštećenog vida.
- Zbog kulturnih normi i nedostatka adekvatnih servisa podrške, mlade osobe s invaliditetom često nijesu u mogućnosti da žive samostalno, zbog čega porodica ostaje primarni, a nerijetko i jedini izvor dugoročne podrške. Posljedično, mladi s invaliditetom nastavljaju da zavise od svojih porodica i tokom odraslog doba.

Međunarodni evropski okvir

Inkluzija mladih oštećenog vida i mladih s invaliditetom ne može se sagledavati isključivo kroz nacionalni kontekst. Iako se svakodnevna iskustva mladih najčešće vezuju za obrazovni sistem, dostupnost informacija i podršku lokalnih institucija, veliki dio prava, standarda i mogućnosti koje utiču na njihov život oblikuje se na evropskom i međunarodnom nivou. Politike, programi i normativni okviri koji nastaju u okviru Evropske unije i šireg međunarodnog sistema imaju direktan uticaj na obrazovanje, zapošljavanje, mobilnost, digitalnu pristupačnost i društveno učešće mladih s invaliditetom.

Evropska unija već duži niz godina sistematski razvija okvire čiji je cilj obezbjeđivanje jednakih šansi za mlade s invaliditetom, bez obzira na državu u kojoj žive. Ovi okviri obuhvataju oblasti pristupačnosti, digitalnih usluga, obrazovanja, mobilnosti, zapošljavanja i aktivnog učešća mladih u društvu. Iako se evropski dokumenti i politike često doživljavaju kao apstraktni ili udaljeni, mnoge konkretne mogućnosti koje su dostupne mladima – poput programa Erasmus+, omladinskih razmjena, stručnih praksi i drugih inicijativa – direktno proizilaze iz ovih odluka i strateških opredjeljenja.

Evropski standardi u velikoj mjeri odražavaju očekivanja mladih u pogledu funkcionisanja savremenog društva: dostupne informacije, digitalni alati koji su kompatibilni sa asistivnim tehnologijama, mogućnost kretanja, učenja i profesionalnog razvoja pod jednakim uslovima. Razumijevanje evropskog okvira stoga ne predstavlja isključivo poznavanje politika i propisa, već i uvid u to gdje nastaju prilike, ali i osnova za zahtijevanje promjena na nacionalnom nivou.

Ovo poglavlje daje pregled međunarodnih i evropskih dokumenata i mehanizama koji oblikuju politiku inkluzije, pristupačnosti i prava osoba s invaliditetom. Poseban fokus stavljen je na standarde i instrumente koji su relevantni za mlade oštećenog vida i mlade s invaliditetom, kao i na načine na koje oni mogu biti dio šire evropske zajednice kroz obrazovanje, mobilnost i aktivno učešće. Iako se nacionalni konteksti razlikuju, evropski okvir pruža zajedničku osnovu za razmjenu iskustava, učenje i unapređenje politika.

U središtu međunarodnog okvira nalazi se Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima osoba s invaliditetom, koja predstavlja temelj savremenog razumijevanja invaliditeta zasnovanog na ljudskim pravima. Konvencija jasno naglašava pravo osoba s invaliditetom na dostojanstven život, obrazovanje, zapošljavanje, pristup informacijama, učešće u zajednici i donošenje odluka o sopstvenom životu. Poseban akcenat stavljen je na pristupačnost, ne samo fizičku, već i digitalnu i komunikacijsku, kao preduslov za ravnopravno učešće u društvu. Za mlade oštećenog vida to znači da pristup obrazovnim materijalima, asistivnim tehnologijama, javnim uslugama i informacijama nije pitanje dobre volje, već priznato i zagarantovano pravo.

Na ovom međunarodnom okviru nadovezuje se evropski normativni i strateški sistem. Evropska unija je u posljednjim godinama razvila niz zakonodavnih i političkih mehanizama koji se direktno odnose na osobe s invaliditetom, a posebno na mlade. Jedan od ključnih instrumenata predstavlja Direktiva o pristupačnosti web-stranica i mobilnih aplikacija javnog sektora, kojom se propisuje obaveza da digitalni sadržaji javnih institucija budu dostupni svim korisnicima, uključujući osobe koje koriste čitače ekrana i druge asistivne tehnologije. Ova direktiva značajno utiče na svakodnevni pristup informacijama, od obrazovnih servisa i javnih konkursa do kulturnih i administrativnih sadržaja.

Dodatni iskorak predstavlja Evropski akt o pristupačnosti, koji proširuje obaveze pristupačnosti i na proizvode i usluge privatnog sektora. Time se pristupačnost uspostavlja kao standard, a ne izuzetak, čime se jačaju prava mladih s invaliditetom u oblasti digitalnih tehnologija, komunikacija i usluga. Tehnički aspekti ovih obaveza dodatno su definisani kroz standard EN 301 549, koji služi kao referentni okvir za razvoj pristupačnih informaciono-komunikacionih tehnologija, uključujući obrazovne platforme i softverska rješenja koja koriste institucije.

Evropski zakonodavni okvir povezan je sa strateškom vizijom definisanom kroz Strategiju o pravima osoba s invaliditetom 2021–2030. Ova strategija prepoznaje potrebu za unapređenjem jednakih šansi osoba s invaliditetom u oblastima

obrazovanja, zapošljavanja, mobilnosti i društvenog učešća. Iako mladi nijesu uvijek posebno izdvojeni, strategija jasno afirmiše princip da inkluzija predstavlja aktivno učešće u svim društvenim tokovima, a ne samo formalnu zaštitu prava. U okviru ove vizije razvijene su i inicijative poput Evropske kartice za osobe s invaliditetom, čiji je cilj da se određena prava i olakšice prepoznaju i van matične države, naročito tokom putovanja, studiranja i učešća u međunarodnim programima.

Dostupni evropski programi mobilnosti i razvoja vještina za mlade s invaliditetom

U okviru evropskog konteksta, mladima oštećenog vida i mladima s invaliditetom dostupni su različiti programi koji omogućavaju mobilnost, razvoj vještina i sticanje međunarodnog iskustva. Među najznačajnijima su programi Erasmus+ i Evropske snage solidarnosti, koji mladima pružaju mogućnosti učešća u omladinskim razmjenama, studentskim boravcima, stručnim praksama, treninzima, volonterskim aktivnostima i neformalnom učenju u međunarodnom okruženju.

Ovi programi prepoznaju mlade s invaliditetom kao grupu kojoj su potrebne dodatne mjere podrške, te omogućavaju individualna prilagođavanja u skladu sa specifičnim potrebama učesnika. To uključuje finansiranje asistencije, pokrivanje dodatnih troškova putovanja, prilagođen smještaj, fleksibilnost u realizaciji aktivnosti, kao i podršku tokom pripreme, boravka i povratka sa mobilnosti. Na taj način, mladi oštećenog vida mogu učestvovati u međunarodnim programima ravnopravno sa svojim vršnjacima.

Pored same mobilnosti, evropski programi poseban akcenat stavljaju na razvoj ključnih životnih i profesionalnih vještina. Učešće u ovim programima doprinosi razvoju samostalnosti, komunikacionih i digitalnih vještina, timskog rada, interkulturalnog razumijevanja i aktivnog građanstva. Za mnoge mlade s invaliditetom, upravo ovi programi predstavljaju prvi prostor u kojem se njihovi potencijali prepoznaju i razvijaju u podržavajućem i inkluzivnom okruženju.

Iskustva sa evropskih mobilnosti često imaju dugoročan uticaj na lični i profesionalni razvoj mladih, jer doprinose jačanju samopouzdanja, širenju vidika i lakšem uključivanju u obrazovne i društvene tokove po povratku u svoju zajednicu. U tom smislu, evropski programi mobilnosti predstavljaju važan resurs za osnaživanje mladih oštećenog vida i mladih s invaliditetom i njihovo aktivnije učešće u društvu.

Primjeri uspješnih inkluzivnih modela i praksi iz evropskih zemalja

- U različitim evropskim zemljama razvijeni su modeli i prakse koji pokazuju kako inkluzija mladih oštećenog vida i mladih s invaliditetom može funkcionisati u

praksi, kada se pristupa sistemski i uz aktivno učešće samih mladih. Iako se konteksti razlikuju, zajednički imenilac ovih praksi jeste fokus na pristupačnost, samostalnost i ravnopravno učešće u svim oblastima života.

- U oblasti obrazovanja, brojne zemlje Evropske unije razvile su snažne sisteme podrške za inkluzivno obrazovanje. Nacionalni resursni centri i specijalizovane službe, poput onih koje postoje u Sloveniji, Njemačkoj i nordijskim zemljama, obezbjeđuju pravovremenu izradu udžbenika i nastavnih materijala u pristupačnim formatima, podršku nastavnicima, kao i kontinuiranu obuku stručnog kadra. U ovim sistemima pristupačnost obrazovanja ne zavisi od dobre volje pojedinaca, već je jasno uređena kroz institucionalne mehanizme i stabilno finansiranje.
- U oblasti mobilnosti i samostalnog života, posebno se ističu prakse iz skandinavskih zemalja i Holandije, gdje je orijentacija i kretanje prepoznata kao temelj samostalnosti mladih oštećenog vida. Sistematska obuka za kretanje uz pomoć bijelog štapa, dostupnost taktilnih staza vodilja, zvučne signalizacije i digitalnih navigacionih alata omogućavaju mladima da se samostalno kreću i planiraju svoj svakodnevni život. Ovi modeli pokazuju da mobilnost nije izdvojena usluga, već sastavni dio šire politike nezavisnog življenja.
- Pozitivni primjeri postoje i u oblasti zapošljavanja. U zemljama poput Njemačke, Austrije i Francuske razvijeni su modeli podržanog zapošljavanja koji kombinuju profesionalnu rehabilitaciju, individualno savjetovanje, prilagođavanje radnog mjesta i kontinuiranu podršku zaposlenima s invaliditetom. Poseban značaj ima saradnja sa poslodavcima, koji se ne posmatraju samo kao krajnji korisnici podsticaja, već kao aktivni partneri u procesu inkluzije.
- Na nivou omladinskog rada i učešća u zajednici, mnoge evropske zemlje razvile su inkluzivne omladinske centre i programe koji od početka uključuju mlade s invaliditetom u dizajn i realizaciju aktivnosti. U ovim praksama mladi ne učestvuju samo kao korisnici, već kao kreatori sadržaja, treneri vršnjaka i članovi savjetodavnih tijela. Time se jača osjećaj pripadnosti, samopouzdanja i vidljivosti mladih s invaliditetom u javnom prostoru.
- Značajnu ulogu u razvoju i promociji ovih praksi imaju i evropske mreže organizacija osoba s invaliditetom, poput European Blind Union, koje povezuju nacionalne organizacije, razmjenjuju iskustva i utiču na oblikovanje evropskih politika. Kroz ove mreže dobre prakse se prenose iz jedne zemlje u drugu,

prilagođavaju lokalnim kontekstima i postaju osnova za unapređenje nacionalnih sistema podrške.

- Ovi primjeri pokazuju da inkluzija mladih oštećenog vida i mladih s invaliditetom nije pitanje resursa, već prioriteta, koordinacije i dosljedne primjene principa pristupačnosti i jednakih mogućnosti. Evropska iskustva potvrđuju da je moguće izgraditi sisteme u kojima mladi imaju stvarnu podršku da uče, rade, kreću se i učestvuju u zajednici ravnopravno sa drugima.

Preporuke evropskih mreža i organizacija u oblastima pristupa informacijama, inkluzivnog obrazovanja i aktivnog učešća mladih

Evropske mreže i organizacije koje se bave pravima osoba s invaliditetom tokom posljednjih godina razvile su niz preporuka i smjernica koje se odnose na položaj mladih oštećenog vida i mladih s invaliditetom. Ove preporuke nastaju na osnovu iskustava iz različitih zemalja, praćenja primjene međunarodnih i evropskih standarda, kao i direktnih konsultacija sa mladima.

U oblasti pristupa informacijama, evropske organizacije kontinuirano naglašavaju da informacije predstavljaju osnovu za ostvarivanje svih drugih prava. Poseban fokus stavlja se na digitalnu pristupačnost, jer su mladi najčešće upućeni na online kanale za informisanje o obrazovanju, zapošljavanju, mobilnosti i društvenom učešću. Preporuke se odnose na dosljednu primjenu standarda pristupačnosti, poput WCAG smjernica, ali i na jasnu, razumljivu i pravovremenu komunikaciju. Evropske mreže ističu da pristupačnost ne podrazumijeva samo tehničku usklađenost web-sajtova, već i dostupnost sadržaja u formatima koji su prilagođeni različitim vrstama invaliditeta, uključujući oštećenje vida.

Kada je riječ o inkluzivnom obrazovanju, preporuke evropskih organizacija usmjerene su ka sistemskom pristupu, u kojem podrška učenicima i studentima s invaliditetom ne zavisi od pojedinačnih rješenja ili projektnih aktivnosti. Naglašava se značaj pravovremene dostupnosti udžbenika i nastavnih materijala u pristupačnim formatima, kontinuirane obuke nastavnog kadra, kao i uloge resursnih centara i stručnih službi koje pružaju podršku redovnim školama i univerzitetima. Posebno se ističe važnost tranzicije između različitih nivoa obrazovanja, kako bi mladi imali kontinuitet podrške tokom školovanja i studiranja.

Evropske mreže, uključujući European Blind Union, ukazuju i na potrebu da se mladi oštećenog vida aktivno uključuju u procese planiranja obrazovnih politika i

prilagođavanja sistema, jer upravo njihova iskustva daju najprecizniji uvid u stvarne prepreke i potrebe.

U oblasti aktivnog učešća mladih, preporuke se odnose na stvaranje uslova u kojima mladi s invaliditetom mogu ravnopravno učestvovati u omladinskim politikama, savjetodavnim tijelima i procesima donošenja odluka. Evropske organizacije naglašavaju da je važno osigurati pristupačne mehanizme učešća, uključujući dostupne informacije o konsultacijama, prilagođene formate sastanaka i digitalne platforme koje omogućavaju ravnopravno uključivanje. Posebna pažnja posvećuje se ulozi omladinskih i invalidskih organizacija kao prostora u kojima mladi razvijaju samopouzdanje, vještine zagovaranja i osjećaj pripadnosti zajednici.

Preporuke takođe ukazuju na značaj umrežavanja mladih na evropskom nivou, kroz formalne i neformalne platforme, kako bi razmjena iskustava doprinijela jačanju njihovog glasa i vidljivosti. Evropske mreže u tom kontekstu prepoznaju mlade ne samo kao korisnike politika, već kao aktivne aktere koji mogu doprinositi njihovom unapređenju.

U cjelini, preporuke evropskih mreža i organizacija reflektuju zajedničko razumijevanje da inkluzija mladih oštećenog vida i mladih s invaliditetom zahtijeva dosljednu primjenu postojećih standarda, ali i stalni dijalog sa mladima. One predstavljaju važan referentni okvir za razumijevanje evropskih trendova i praksi, kao i osnovu za poređenje nacionalnih politika i iskustava.

Dakle, evropski okvir koji se odnosi na mlade oštećenog vida i mlade s invaliditetom predstavlja spoj međunarodnih obaveza, zakonodavnih standarda, strateških dokumenata i praktičnih programa koji zajedno oblikuju savremeno razumijevanje inkluzije. Od Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima osoba s invaliditetom, preko evropskih direktiva i akata o pristupačnosti, do programa mobilnosti i preporuka evropskih mreža, jasno se uočava zajednička orijentacija ka uklanjanju prepreka i stvaranju jednakih mogućnosti za učešće mladih u svim oblastima života. Ovaj okvir ne djeluje izolovano, već se reflektuje kroz obrazovne sisteme, digitalne usluge, programe zapošljavanja i omladinske politike u državama širom Evrope. Za mlade oštećenog vida i mlade s invaliditetom, evropski kontekst predstavlja važan referentni prostor koji povezuje nacionalne politike sa širim vrijednostima pristupačnosti, ravnopravnosti i aktivnog učešća, te pruža osnovu za razumijevanje kako se prava, standardi i mogućnosti razvijaju i primjenjuju u savremenom evropskom društvu.

Nacionalno zakonodavstvo u partnerskim zemljama

Kada se posmatra položaj mladih oštećenog vida I mladih invaliditetom kroz prizmu zakona u zemljama koje učestvuju u projektu Youth IMPACT, jasno je da su pravni okviri različiti, ali da svi imaju istu osnovnu težnju da mladima omoguće jednaku priliku za učenje, rad i aktivno učešće u društvenoj zajednici. Međutim, stvarnost često pokazuje da zakoni na papiru i stvarnost u svakodnevnom životu nisu uvijek u savršenom skladu.

U Crnoj Gori, na primjer, zakoni o pravima osoba sa invaliditetom postojali su i ranije, ali posljednjih godina doživjeli su značajna unapređenja. Oni jasno definišu pravo na obrazovanje, zapošljavanje i pristup informacijama, ali u praksi se njihova implementacija često oslanja na inicijativu organizacija civilnog društva. Mladi oštećenog vida sve češće traže svoje mjesto u zajednici, ali se susreću sa problemima kada pokušaju da iskoriste zakonske pogodnosti, jer podrška i koordinacija institucija još uvijek nisu potpuno razvijene.

Hrvatska je, sa svoje strane, razvila detaljnije mehanizme koji uređuju prava mladih sa invaliditetom. Zakonodavstvo ovdje predviđa obavezu uključivanja osoba sa invaliditetom u obrazovni i radni proces, a postojanje kvota za zapošljavanje i specifičnih servisa pokazuje jasnu namjeru države da obezbijedi podršku. Ipak, praksa često pokazuje da dostupnost tih prava zavisi od lokalne zajednice, resursa i volje pojedinih institucija. Mladi u većim gradovima imaju više prilika, dok oni u manjim sredinama moraju sami tražiti načine da dođu do potrebne pomoći.

Slovenija predstavlja primjer zemlje gdje zakonodavstvo i politika idu ruku pod ruku sa praksom. Mladi oštećenog vida imaju definisane kanale podrške, od školovanja do profesionalne integracije, a saradnja između institucija i organizacija civilnog društva često olakšava pristup tim pravima. Ipak, i ovdje se može osjetiti potreba za većim naglaskom na digitalnu pristupačnost i veću vidljivost mladih u procesima odlučivanja.

Bosna i Hercegovina pokazuje koliko kompleksna administrativna struktura može uticati na primjenu prava. Zakonodavstvo postoji, ali njegova implementacija zavisi od entiteta, kantona i lokalnih jedinica, što stvara nejednak pristup mladima širom zemlje. Mladi često osjećaju da moraju sami da navigiraju kroz birokratske prepreke, oslanjajući se na podršku organizacija osoba sa invaliditetom kako bi ostvarili svoja prava.

Kipar, kao članica Evropske unije, u zakonodavnom smislu prati evropske standarde, posebno u oblasti digitalne pristupačnosti i inkluzivnog obrazovanja. Mladi ovdje imaju relativno dobru institucionalnu podršku, ali prepreke se i dalje javljaju u pristupu zapošljavanju i svakodnevnom uključivanju u društveni život. Iako zakonske regulative postoje i prate međunarodne okvire, praksu još uvijek oblikuje spremnost institucija i lokalnih zajednica da te zakone sprovedu na konkretan način.

Kroz sve partnerske zemlje jasno je da zakonodavstvo, koliko god bilo dobro osmišljeno, nije samo skup propisa – ono je živi okvir koji dobija smisao kroz praksu, svakodnevne odluke institucija, volju zajednice i angažman mladih. Prava mladih oštećenog vida ovdje nisu apstraktni koncept, već realnost koja se oblikuje kroz borbu za pristup obrazovanju, mogućnosti zapošljavanja, mobilnost i aktivno učestvovanje u društvu. Nacionalni zakoni daju strukturu, ali istinska inkluzija dolazi kada te strukture ožive u svakodnevnom životu i kada mladi zaista mogu koristiti prava koja im pripadaju.

Zakonodavni okvir u Crnoj Gori

Pravni položaj mladih oštećenog vida i mladih s invaliditetom u Crnoj Gori zasniva se na kombinaciji međunarodnih obaveza, ustavnih garancija, nacionalnog zakonodavstva i strateških dokumenata koji uređuju oblasti socijalne i dječije zaštite, obrazovanja, zapošljavanja, zdravstvene zaštite, pristupačnosti, mobilnosti, kulture, sporta i zaštite od diskriminacije. U posljednjoj deceniji u Crnoj Gori je uočen postepen pomak ka pristupu zasnovanom na ljudskim pravima, uz formalno napuštanje isključivo medicinskog modela invaliditeta i sve izraženije prepoznavanje potrebe za uključivanjem osoba s invaliditetom u sve segmente društvenog života.

Iako zakonodavni okvir danas obuhvata širok spektar oblasti koje su od značaja za mlade s invaliditetom i mlade oštećenog vida, razlika između normativnih rješenja i njihove primjene u praksi i dalje je izražena. Zakoni i politike često uspostavljaju opšta prava i obaveze, dok se njihova konkretna realizacija suočava sa izazovima u pogledu dostupnosti usluga, međuresorne koordinacije, kapaciteta institucija i ravnomjerne primjene na teritoriji cijele države. Upravo zbog toga, razumijevanje zakonodavnog okvira predstavlja važan preduslov za sagledavanje stvarnog položaja mladih s invaliditetom i mladih oštećenog vida u Crnoj Gori.

Međunarodni okvir – Konvencija o pravima osoba s invaliditetom

Crna Gora je ratifikovala Konvenciju Ujedinjenih nacija o pravima osoba s invaliditetom 2009. godine, čime se obavezala da poštuje, štiti i unapređuje prava osoba s invaliditetom u svim oblastima života. Konvencija predstavlja temelj savremenog pristupa invaliditetu zasnovanog na ljudskim pravima i polazi od principa dostojanstva, jednakosti, samostalnosti i punog učešća u društvu. Obaveze koje proističu iz Konvencije odnose se i na mlade s invaliditetom i mlade oštećenog vida, naročito u oblastima obrazovanja, zapošljavanja, pristupačnosti, informisanja, mobilnosti i učešća u javnom i političkom životu. Konvencija naglašava da pristup obrazovanju, informacijama, tehnologijama i javnim uslugama ne smije zavisiti od dobre volje institucija, već mora biti sistemski obezbijeđen. Ona takođe postavlja osnov za usklađivanje nacionalnog zakonodavstva i javnih politika sa međunarodnim standardima i služi kao referentni okvir za praćenje ostvarivanja prava osoba s invaliditetom u Crnoj Gori.

Ustav Crne Gore

Ustav Crne Gore garantuje zabranu diskriminacije po bilo kom osnovu i obavezuje državu da obezbijedi posebnu zaštitu osobama s invaliditetom. Ove ustavne odredbe predstavljaju temelj za razvoj posebnih zakona, politika i mjera kojima se uređuje položaj osoba s invaliditetom, uključujući mlade s invaliditetom i mlade oštećenog vida.

Ključni nacionalni zakoni

Zakonodavni okvir Crne Gore obuhvata više sistemskih propisa kojima se uređuje položaj osoba s invaliditetom u različitim oblastima života. Jedan od najznačajnijih iskoraka predstavlja Zakon o jedinstvenom vještačenju invaliditeta, donijet 2025. godine, kojim se uvodi jedinstven, centralizovan i transparentan sistem procjene invaliditeta. Ovim zakonom uspostavlja se objedinjena procjena funkcionalnosti, potreba i stepena invaliditeta, čime se stvaraju uslovi da se prava iz oblasti socijalne i dječije zaštite, obrazovanja, zapošljavanja, rehabilitacije i zdravstvene zaštite ostvaruju kroz jedinstven postupak, bez višestrukih i paralelnih procjena.

Zaštita od diskriminacije osoba s invaliditetom uređena je Zakonom o zabrani diskriminacije i Zakonom o zabrani diskriminacije lica s invaliditetom. Zakon o zabrani diskriminacije predstavlja opšti pravni okvir kojim se u Crnoj Gori uređuje zaštita od diskriminacije po svim osnovima, uključujući invaliditet. Ovim zakonom propisuje se zabrana direktne i indirektne diskriminacije u svim oblastima društvenog života, kao i obaveza države i drugih subjekata da obezbijede jednakost u ostvarivanju prava i

sloboda. Zakon uspostavlja osnovne principe jednakog postupanja, pravne zaštite i mehanizme za sprečavanje diskriminacije, čime se stvara temelj za zaštitu prava osoba s invaliditetom u svim sistemima i sektorima. Zakon o zabrani diskriminacije lica s invaliditetom predstavlja poseban propis kojim se detaljnije uređuje zaštita osoba s invaliditetom od diskriminacije. Ovim zakonom definiše se obaveza obezbjeđivanja razumnih adaptacija, uklanjanja prepreka i stvaranja jednakih uslova u oblastima obrazovanja, zapošljavanja, pristupa informacijama, javnim uslugama, kulturi i društvenom životu. Zakon jasno postavlja invaliditet kao osnov koji zahtijeva aktivne mjere države i drugih aktera radi ostvarivanja pune ravnopravnosti.

Sistem socijalne i dječije zaštite uređen je Zakonom o socijalnoj i dječijoj zaštiti, kojim se definišu prava na materijalna davanja, socijalne usluge i oblici podrške za život u zajednici. Ovim zakonom postavljaju se temelji za razvoj usluga koje omogućavaju podršku osobama s invaliditetom u svakodnevnom funkcionisanju, uključujući usluge u zajednici, savjetodavnu i druge oblike podrške, u skladu sa principima deinstitucionalizacije i socijalne uključenosti.

Prava u oblasti zdravstvene zaštite uređena su Zakonom o zdravstvenoj zaštiti i Zakonom o zdravstvenom osiguranju. Zakon o zdravstvenoj zaštiti uređuje organizaciju zdravstvenog sistema, vrste zdravstvenih usluga i prava korisnika zdravstvene zaštite u Crnoj Gori. Ovim zakonom propisuje se obaveza obezbjeđivanja dostupne, kontinuirane i kvalitetne zdravstvene zaštite, uključujući preventivne, dijagnostičke, terapijske i rehabilitacione usluge. Normativni okvir obuhvata i posebne obaveze u odnosu na osobe s invaliditetom, kroz pravo na zdravstvenu zaštitu prilagođenu njihovim potrebama. Zakon o zdravstvenom osiguranju uređuje prava iz obaveznog zdravstvenog osiguranja, obim zdravstvenih usluga i način njihovog finansiranja. Ovim zakonom definišu se prava osiguranika na zdravstvene usluge, medicinska i druga pomagala, kao i postupci za ostvarivanje tih prava. Zakon predstavlja osnov za ostvarivanje prava na zdravstvenu zaštitu i pomagala osobama s invaliditetom u okviru sistema obaveznog zdravstvenog osiguranja.

Oblast rada i zapošljavanja uređena je Zakonom o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju lica s invaliditetom, kojim se propisuju mjere profesionalne rehabilitacije, podsticaji za zapošljavanje, obaveze poslodavaca i zaštitni mehanizmi na tržištu rada. Cilj ovog zakona je unapređenje zapošljivosti osoba s invaliditetom i stvaranje uslova za njihovo ravnopravno uključivanje u svijet rada.

Zakoni koji se odnose na mlade, obrazovanje, mobilnost, kulturu i sport

Pravni okvir koji uređuje položaj mladih u Crnoj Gori, uključujući mlade s invaliditetom i mlade oštećenog vida, zasniva se na više sektorskih zakona koji definišu prava, obaveze i institucionalne nadležnosti u oblastima obrazovanja, omladinske politike, mobilnosti, kulture i sporta. Ovi zakoni predstavljaju temelj za ostvarivanje jednakih mogućnosti i pristupa javnim uslugama, uz obavezu prilagođavanja sistema različitim potrebama mladih.

Oblast obrazovanja uređena je Zakonom o osnovnom obrazovanju i vaspitanju, Zakonom o srednjem obrazovanju, Zakonom o visokom obrazovanju, kao i Zakonom o vaspitanju i obrazovanju djece sa posebnim obrazovnim potrebama. Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju uređuje pravo na osnovno obrazovanje, principe inkluzije i obavezu obezbjeđivanja jednakog pristupa obrazovanju za svu djecu. Zakon predviđa prilagođavanje obrazovnog procesa, individualizovanu podršku i saradnju sa stručnim službama u cilju ostvarivanja prava djece s invaliditetom na obrazovanje. Zakon o srednjem obrazovanju reguliše uslove i način ostvarivanja prava na srednje obrazovanje, uključujući obavezu obezbjeđivanja jednakih mogućnosti za učenike s invaliditetom. Normativni okvir predviđa prilagođavanje obrazovnog procesa i podršku učenicima sa posebnim obrazovnim potrebama u toku srednjoškolskog obrazovanja. Zakon o visokom obrazovanju uređuje sistem visokog obrazovanja i prava studenata, uključujući pravo na jednak pristup obrazovanju bez diskriminacije. Zakon postavlja osnov za obezbjeđivanje pristupačnosti, prilagođavanja studijskih programa i podrške studentima s invaliditetom u visokoškolskim ustanovama. Zakon o vaspitanju i obrazovanju djece sa posebnim obrazovnim potrebama uređuje specifične mjere i oblike podrške za djecu i mlade kojima je potrebna dodatna obrazovna podrška. Ovim zakonom uspostavlja se sistem individualizovanog pristupa i stručne podrške u obrazovnom procesu.

Položaj mladih kao posebne društvene grupe uređen je Zakonom o mladima, koji definiše prava mladih, oblike institucionalne podrške, mehanizme učešća u donošenju odluka i razvoj omladinskih politika. Iako zakon ne izdvaja mlade s invaliditetom kao posebnu kategoriju, njegovi principi ravnopravnosti, dostupnosti usluga i inkluzije stvaraju normativni okvir u kojem mladi s invaliditetom imaju pravo na jednako učešće u omladinskim programima, aktivnostima i procesima odlučivanja.

Pitanja mobilnosti mladih uređena su kroz Zakon o bezbjednosti saobraćaja na putevima, Zakon o saobraćaju i Zakon o uređenju prostora i izgradnji objekata. Zakon o bezbjednosti saobraćaja na putevima uređuje pravila i mjere kojima se obezbjeđuje bezbjedno učestvovanje svih učesnika u saobraćaju. U okviru ovog zakona prepoznaje se potreba prilagođavanja saobraćajnog okruženja osobama s invaliditetom kroz bezbjedne i dostupne saobraćajne uslove. Zakon o saobraćaju uređuje organizaciju i funkcionisanje saobraćaja, uključujući javni prevoz putnika. Normativni okvir postavlja osnov za razvoj dostupnog i prilagođenog sistema prevoza osobama s invaliditetom. Zakon o uređenju prostora i izgradnji objekata propisuje obavezu planiranja i izgradnje objekata i javnih prostora u skladu sa principima pristupačnosti. Ovim zakonom uspostavlja se normativni osnov za uklanjanje arhitektonskih barijera i stvaranje pristupačnog fizičkog okruženja.

Pravo na učešće u kulturnom životu uređeno je Zakonom o kulturi, koji garantuje dostupnost kulturnih sadržaja, kulturnih institucija i kulturnog stvaralaštva svim građanima. Zakon afirmiše načelo jednakog pristupa kulturi i obavezu javnih institucija da stvaraju uslove za učešće različitih društvenih grupa, uključujući osobe s invaliditetom, čime se postavlja pravni osnov za uključivanje mladih s invaliditetom i mladih oštećenog vida u kulturni život zajednice.

Oblast sporta regulisana je Zakonom o sportu, kojim se prepoznaje pravo svih građana na bavljenje sportskim i rekreativnim aktivnostima. Zakon uključuje odredbe koje se odnose na razvoj sporta osoba s invaliditetom, dostupnost sportskih programa i učešće u sportskim aktivnostima u skladu sa individualnim sposobnostima. Time se stvara normativni okvir za ravnopravno uključivanje mladih s invaliditetom u sportske i rekreativne aktivnosti.

Strategije relevantne za položaj osoba s invaliditetom u Crnoj Gori

Pored zakonskog okvira, položaj osoba s invaliditetom u Crnoj Gori, uključujući mlade osobe s invaliditetom i mlade oštećenog vida, u značajnoj mjeri oblikuju strateški dokumenti, akcioni planovi i podzakonski akti. Ovi dokumenti predstavljaju operativni nivo javnih politika, jer definišu ciljeve, prioritete, mjere i nosioce aktivnosti kroz koje se zakonom garantovana prava prevode u konkretne programe i usluge.

Strategija za zaštitu od diskriminacije i promociju jednakosti 2022–2027 predstavlja krovni strateški dokument u oblasti ljudskih prava i jednakosti. Njome se osobe s invaliditetom prepoznaju kao grupa izložena višestrukoj diskriminaciji, a fokus je stavljen

na unapređenje jednakog pristupa obrazovanju, zapošljavanju, javnim uslugama, informacijama i pravnoj zaštiti. Iako strategija ne izdvaja mlade kao posebnu kategoriju u svim segmentima, ona stvara horizontalni okvir za unapređenje položaja mladih s invaliditetom kroz mjere jednakosti i zabrane diskriminacije.

Strategija razvoja sistema socijalne i dječije zaštite za period 2023–2027 usmjerena je na unapređenje kvaliteta socijalnih usluga, deinstitutionalizaciju i razvoj usluga podrške za život u zajednici. Ovim dokumentom naglašava se potreba prelaska sa modela dugotrajne institucionalne ili porodične zavisnosti ka individualizovanim oblicima podrške, što ima poseban značaj za osobe s invaliditetom. Strategija postavlja osnov za razvoj servisa koji su ključni za samostalan život, uključujući podršku u zajednici, uz jasno definisanu ulogu države i lokalnih samouprava.

Strategija za mlade 2023–2027 definiše pravce razvoja omladinske politike u oblastima obrazovanja, zapošljavanja, mobilnosti, učešća mladih u donošenju odluka i mentalnog zdravlja. Dokument afirmiše principe inkluzije i jednakih šansi, ali mladi s invaliditetom nijesu sistemski razrađeni kroz posebne mjere u svim oblastima. Njihovo uključivanje se najčešće ostvaruje kroz opšte mjere namijenjene mladima ili kroz projekte koji se realizuju u saradnji sa organizacijama civilnog društva.

Zakonodavni okvir u Sloveniji

Mladi u Sloveniji sve su više uključeni u život zajednice, uz podršku snažnih mreža nevladinih organizacija, uključujući organizacije koje okupljaju mlade oštećenog vida i mlade osobe s invaliditetom, kao i omladinske organizacije koje promovišu aktivno učešće mladih. Istovremeno, Slovenija odražava širi evropski trend opadanja angažmana u tradicionalnim, formalno organizovanim oblicima učešća, kao što su članstvo u udruženjima ili učešće u strukturisanim omladinskim grupama.

Ovi trendovi povezani su s većom uključenošću mladih u glavne društvene tokove, raznovrsnijim i individualizovanim mogućnostima za učešće, kao i promjenama u interesovanjima i preferencijama mladih. Oni odražavaju principe učešća i inkluzije koje promoviše Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima osoba s invaliditetom, ali istovremeno ukazuju na potrebu da se organizacije prilagode i unaprijede svoje pristupe kako bi podstakle smisleno i aktivno učešće mladih, uključujući njihovo uključivanje u procese donošenja odluka.

U cjelini gledano, Slovenija obezbjeđuje podržavajuće okruženje i relativno dobro razvijenu mrežu usluga za mlade oštećenog vida i mlade s invaliditetom. Istovremeno, i dalje postoje trajne prepreke koje ukazuju na potrebu za kontinuiranim unapređenjem pristupačnosti, inkluzivnog obrazovanja, samostalne mobilnosti i osnaživanja mladih s invaliditetom.

Relevantna prava, zakonodavni i strateški okvir

Politika invaliditeta u Sloveniji zasniva se na principima inkluzije, pristupačnosti i jednakih mogućnosti, u skladu s pristupom zasnovanim na ljudskim pravima koji promoviše Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima osoba s invaliditetom. Ovi principi ugrađeni su u nacionalno zakonodavstvo i strateške dokumente usmjerene na obezbjeđivanje inkluzivnog obrazovanja, učešća u životu zajednice, zaštite od diskriminacije i pristupa odgovarajućim uslugama podrške za djecu, mlade i odrasle osobe s invaliditetom.

Ključni nacionalni strateški dokument u ovoj oblasti je Akcioni program za osobe s invaliditetom 2022–2030, koji definiše prioritete u oblastima pristupačnosti, inkluzivnog obrazovanja, rehabilitacije i učešća u društvenom životu. U okviru obrazovnog sistema, Zakon o usmjeravanju djece s posebnim potrebama (ZUOPP-1) pruža okvir za postupke procjene, individualizovane prilagodbe i pristup stručnoj podršci, čime se podržavaju inkluzivni obrazovni putevi.

Zakon o izjednačavanju mogućnosti za osobe s invaliditetom (ZIMI) uspostavlja pravni osnov za pristupačnost i uklanjanje fizičkih, informativnih i komunikacionih barijera, čime se oblikuje učešće u javnom i društvenom životu. Rana podrška obezbjeđuje se kroz Zakon o ranoj intervenciji, dok određene osobe, u zavisnosti od ispunjavanja propisanih kriterijuma, imaju pravo na podršku u skladu sa Zakonom o ličnoj asistenciji. Međutim, kriterijumi za ostvarivanje prava prema Zakonu o ličnoj asistenciji zasnivaju se na okviru procjene koji ne mora u potpunosti obuhvatiti specifične funkcionalne potrebe osoba sa senzornim invaliditetom, uključujući slijepe i slabovide osobe. Zaštita od diskriminacije obezbjeđena je Zakonom o zaštiti od diskriminacije.

Uprkos formalnim zakonskim odredbama, pristup prilagođenim nastavnim materijalima za učenike i studente s oštećenjem vida nije obezbijeđen kroz sveobuhvatan ili sistematski nacionalni okvir. Priprema takvih materijala ostaje fragmentisana i zavisi od ad hoc rješenja ili ograničenih kapaciteta, što dovodi do neujednačenog i često odloženog pristupa za djecu.

Sveukupno, zakonodavni i strateški okvir u Sloveniji pruža osnovu za inkluziju mladih s oštećenjem vida i drugih osoba s invaliditetom. Iako su osnovna prava jasno definisana, njihova djelotvorna primjena zavisi od kontinuiranog unapređenja pristupačnosti, blagovremene dostupnosti pristupačnih nastavnih materijala i koordinisane podrške između različitih sektora, u skladu s Konvencijom Ujedinjenih nacija o pravima osoba s invaliditetom i nacionalnim strateškim dokumentima.

Zakonodavni okvir u Hrvatskoj

Pravni položaj i zaštita osoba s invaliditetom u Hrvatskoj zasnivaju se na kombinaciji međunarodnih obaveza, nacionalnog zakonodavstva i razvojnih politika koje obuhvataju različite oblasti života – od pristupačnosti i mobilnosti, preko obrazovanja, zapošljavanja i socijalnih usluga, do učešća u društvenom i političkom životu. Sistem je tokom posljednjih godina značajno unaprijeđen, dok se dodatni iskoraci očekuju kroz potpunu implementaciju evropskih standarda nezavisnog življenja od 2025. godine nadalje.

Međunarodni okvir – Konvencija o pravima osoba s invaliditetom (CRPD)

Hrvatska je među prvim državama ratifikovala Konvenciju o pravima osoba s invaliditetom (CRPD), čime se obavezala da obezbijedi puno poštovanje ljudskih prava osoba s invaliditetom, uključujući pravo na samostalan život, pristupačnost, obrazovanje, rad, zdravstvenu zaštitu i učešće u javnom životu. Od 2025. godine politike u Hrvatskoj se sve snažnije usklađuju sa 18 stubova nezavisnog življenja, evropskim interpretativnim okvirom CRPD-a koji definiše ključna područja podrške.

Ustav Republike Hrvatske

Ustav Republike Hrvatske garantuje jednakost svih građana, zabranu diskriminacije i posebnu brigu i zaštitu osoba s invaliditetom. Ova ustavna odredba predstavlja temelj za razvoj svih posebnih zakona i javnih politika koje uređuju inkluziju.

Temeljni nacionalni zakoni za osobe s invaliditetom

Zakon o ličnoj asistenciji (2023) po prvi put uvodi ličnu asistenciju kao trajno, sistemsko zakonsko pravo, uključujući lične asistente, videće pratiocice, komunikacione posrednike i druge specifične oblike podrške. Ovaj zakon predstavlja jedan od najvećih iskoraka u oblasti nezavisnog življenja i smatra se jednom od najznačajnijih socijalnih usluga u Republici Hrvatskoj.

Zakon o inkluzivnom dodatku (2024) uređuje finansijsku podršku osobama s invaliditetom radi pokrivanja troškova invaliditeta i povećanih životnih troškova, uz jasno

definisane kategorije stepena oštećenja, odnosno funkcionalnih sposobnosti. Posebno je značajan za mlade osobe oštećenog vida, jer obezbjeđuje stabilniji i ujednačeniji oblik podrške.

Zakon o socijalnoj zaštiti uređuje sistem socijalnih usluga, postupke procjene potreba, vrste usluga, prava na smještaj, podršku u zajednici i nadležnosti lokalnih i državnih organa.

Zakon o suzbijanju diskriminacije zabranjuje diskriminaciju po osnovu invaliditeta u svim oblastima života, uključujući zapošljavanje, obrazovanje, pristup uslugama, zdravstvenu zaštitu i javne politike.

Zakon o jednakoj pristupačnosti proizvoda i usluga, čija primjena počinje 2025. godine, usklađen je sa Evropskim aktom o pristupačnosti i propisuje obaveznu pristupačnost digitalnih i elektronskih usluga, informacionih sistema, bankarskih proizvoda, elektronske trgovine, transportnih sistema i komunikacionih uređaja.

Zakon o Hrvatskom registru osoba s invaliditetom omogućava vođenje statističkih evidencija i oblikovanje politika zasnovanih na podacima, a posebno je važan za praćenje položaja mladih osoba s invaliditetom.

Zakoni značajni za mobilnost i pristupačnost

Zakon o gradnji i prostornom planiranju uvodi obavezu univerzalnog dizajna i pristupačnosti javnih prostora, zgrada i javnih površina.

Zakon o prevozu u drumskom saobraćaju i lokalni propisi o javnom prevozu propisuju minimalne uslove pristupačnosti javnog prevoza, uključujući taktilne staze vodioce, zvučnu signalizaciju i prilagođena vozila.

Zakon o elektronskim komunikacijama i Zakon o digitalnoj pristupačnosti uređuju pristupačnost internet stranica i mobilnih aplikacija javnog sektora, što predstavlja ključnu pretpostavku za učešće mladih u digitalnom okruženju.

Zakoni i politike u oblasti obrazovanja

Zakon o vaspitanju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi uređuje inkluzivno obrazovanje, dodatnu stručnu podršku, prilagođavanje nastavnih planova i programa i prava učenika s teškoćama u razvoju.

Zakon o visokom obrazovanju i naučnoistraživačkoj djelatnosti propisuje obaveze visokoškolskih ustanova da obezbijede pristupačnost, asistivne tehnologije, prilagođavanje ispita i individualizovanu podršku studentima s invaliditetom.

Nacionalni plan razvoja sistema obrazovanja predviđa unapređenje digitalne pristupačnosti, zapošljavanje stručnog kadra poput tiflopedagoga, psihologa i edukacijskih rehabilitatora, kao i jačanje rane razvojne podrške.

Zakonodavni okvir u oblasti zapošljavanja

Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba s invaliditetom uređuje kvotni sistem zapošljavanja, podsticaje za poslodavce, mjere profesionalne rehabilitacije, zaštitne i integrativne radionice i prava zaposlenih osoba s invaliditetom.

Zakon o radu sadrži odredbe o razumnim prilagođavanjima radnog mjesta i zaštiti od diskriminacije.

Aktivni programi Hrvatskog zavoda za zapošljavanje i politike za mlade podstiču radnu integraciju mladih osoba s invaliditetom kroz subvencije, pripravništva, mentorstva, edukacije i digitalizovane modele rada.

Prava u oblasti zdravstvene zaštite i asistivnih tehnologija

Zakon o zdravstvenoj zaštiti uređuje organizaciju i sprovođenje zdravstvene zaštite, nivoe zdravstvene djelatnosti, mrežu pružalaca usluga, prava pacijenata i posebne preventivne programe.

Zakon o obaveznom zdravstvenom osiguranju reguliše krug osiguranika, prava iz obaveznog osiguranja, obim zdravstvenih usluga, bolovanja, putne troškove i druga prava.

Zakon o dobrovoljnom zdravstvenom osiguranju uređuje dopunsko, dodatno i privatno zdravstveno osiguranje.

Zakon o zaštiti prava pacijenata definiše prava pacijenata na informisanost, saglasnost, povjerljivost i pristup medicinskoj dokumentaciji.

Zakon o jedinstvenom tijelu vještačenja ima ključnu ulogu u procjeni invaliditeta, radne sposobnosti i ostvarivanju prava koja se temelje na zdravstvenom oštećenju.

Ključni podzakonski akti

Uredba o metodologijama vještačenja propisuje kriterijume i postupke procjene invaliditeta i funkcionalnih sposobnosti.

Pravilnik o medicinskom vještačenju u obaveznom zdravstvenom osiguranju reguliše postupke ostvarivanja prava na bolovanje, pomagala i radnu nesposobnost.

Pravilnik o ortopedskim i drugim pomagalima detaljno definiše vrste pomagala, uslove i rokove korišćenja, a posebno je značajan za očna, tiflotehnička pomagala i asistivne tehnologije.

Lista pomagala Hrvatskog zavoda za zdravstveno osiguranje, iako nije zakon, u praksi predstavlja ključni dokument za ostvarivanje prava na pomagala.

Pravilnik o doprinosima za obavezna osiguranja važan je zbog posebnih obračuna i oslobođanja u određenim slučajevima.

Pravilnik o ostvarivanju prava na putne troškove u zdravstvenom sistemu uređuje pravo na prevoz na preglede, rehabilitaciju i liječenje.

Pravilnik o standardima kvaliteta zdravstvene zaštite i akreditaciji odnosi se na dostupnost i pristupačnost zdravstvenih usluga.

Nacionalne politike i strateški dokumenti

Nacionalni plan izjednačavanja mogućnosti za osobe s invaliditetom 2021–2027 predstavlja ključni strateški dokument koji definiše prioritete u oblasti pristupačnosti, rehabilitacije, zapošljavanja, obrazovanja i učešća u zajednici.

Nacionalna strategija mladih prepoznaje mlade osobe s invaliditetom kao prioritetnu grupu, sa fokusom na mentalno zdravlje, mobilnost, zapošljavanje i društveno učešće.

Uloga lokalnih politika

Gradovi i županije sve češće usvajaju lokalne akcione planove za izjednačavanje mogućnosti i uvode usluge kao što su prevoz za osobe s invaliditetom, socijalne usluge u zajednici, pristupačni kulturni i rekreativni programi, programi zapošljavanja i volontiranja, kao i aktivnosti usmjerene na senzibilizaciju javnosti.

Ove politike često predstavljaju ključnu razliku između stvarne uključenosti i marginalizacije.

Zaključno, Hrvatska raspolaže širokim i savremenim pravnim okvirom za zaštitu prava osoba s invaliditetom. Međutim, uspješnost njegove primjene zavisi od dostupnosti usluga, pristupačnosti infrastrukture, dosljedne primjene evropskih standarda i saradnje državnih institucija sa organizacijama osoba s invaliditetom. Uvođenje lične asistencije kao zakonskog prava, inkluzivni dodatak, razvoj inkluzivnog obrazovanja i unapređenje pristupačnosti predstavljaju važne iskorake, ali dugoročni izazovi i dalje ostaju u oblastima digitalne pristupačnosti, zapošljavanja, mobilnosti, tehnološke podrške i uklanjanja društvenih barijera.

Zakonodavni okvir u Bosni i Hercegovini

Kao posebna kategorija osoba s invaliditetom, osobe oštećenog vida prepoznate su kroz zakone o zaštiti ratnih invalida, zaštiti djece i porodice, zaštiti osoba s invaliditetom u Federaciji Bosne i Hercegovine, kao i kroz zakone koji se odnose na zapošljavanje, profesionalnu rehabilitaciju i osposobljavanje. Nažalost, brojni drugi zakoni koji imaju direktan uticaj na svakodnevni život osoba oštećenog vida nijesu u potpunosti usklađeni sa ovim pravnim okvirom.

Jedan od ključnih problema predstavlja nedostatak usklađenosti zakona na različitim nivoima vlasti. Složena administrativna i upravljačka struktura države dodatno otežava primjenu propisa u praksi. Mnogi zakoni su neprecizni, opšti po svom karakteru i imaju nizak stepen praktične primjenjivosti.

Bosna i Hercegovina je potpisala i ratifikovala Konvenciju Ujedinjenih nacija o pravima osoba s invaliditetom i svake dvije godine podnosi izvještaje Ujedinjenim nacijama o njenoj primjeni. Ipak, domaće zakonodavstvo je samo djelimično usklađeno sa obavezama koje proističu iz Konvencije. Jedan od ilustrativnih primjera odnosi se na finansiranje udruženja, koje je Bosna i Hercegovina prihvatila kao obavezu ratifikacijom Konvencije, dok su nadležni organi tu obavezu u zakonodavstvu ograničili formulacijom da se udruženja „mogu“ finansirati, umjesto da je jasno propisano da se ona „moraju“ finansirati.

Zakonodavni okvir na Kipru

Kipar je uskladio svoje nacionalno zakonodavstvo sa međunarodnim i evropskim standardima u oblasti prava osoba s invaliditetom, sa ciljem promovisanja jednakosti, inkluzije i punog učešća osoba s invaliditetom u društvu. Zakonodavni okvir u ovoj oblasti oblikovan je kroz skup ključnih zakona i nacionalnih politika koje uređuju zabranu diskriminacije, pristupačnost, obrazovanje, zapošljavanje i socijalnu uključenost. Ovi propisi i strateški dokumenti predstavljaju osnov za unapređenje prava i položaja osoba s invaliditetom, uključujući mlade oštećenog vida i mlade s invaliditetom.

Ključni zakoni

Zakon o osobama s invaliditetom (127(I)/2000)

Ključni kiparski zakon koji uređuje zaštitu prava osoba s invaliditetom jeste Zakon o osobama s invaliditetom (127(I)/2000), usvojen 2000. godine. Ovim zakonom definisane

su jasne i ključne smjernice za inkluziju osoba s invaliditetom u kiparsko društvo, jednakost i zabranu diskriminacije. Zakon uspostavlja pravni okvir koji unapređuje jednake mogućnosti i smanjuje prepreke sa kojima se osobe s invaliditetom suočavaju u svakodnevnom životu, a u velikoj mjeri je usklađen sa vrijednostima Standardnih pravila Ujedinjenih nacija o izjednačavanju mogućnosti za osobe s invaliditetom.

[Zakon o pravima osoba s invaliditetom i povezanim pitanjima \(8\(I\)/2011\)](#)

Kipar je ratifikovao Konvenciju Ujedinjenih nacija o pravima osoba s invaliditetom (UN CRPD) i njen Fakultativni protokol kroz Zakon o pravima osoba s invaliditetom i povezanim pitanjima (8(I)/2011). Primjena ovog zakona započela je 27. jula 2011. godine, nakon što ga je kiparski parlament usvojio iste godine. Ovaj zakon je poznat i kao „Zakon o ratifikaciji“, zbog snažne integracije principa Konvencije UN CRPD u domaći pravni sistem Kipra, čime se dodatno jača pristup invaliditetu zasnovan na ljudskim pravima.

[Zakon o specijalnom obrazovanju \(113\(I\)/1999 i naknadne izmjene\)](#)

U oblasti obrazovanja, glavni zakon kojim se uređuju identifikacija, procjena, podrška i uključivanje djece i mladih s invaliditetom u obrazovni sistem Kipra jeste Zakon o specijalnom obrazovanju (113(I)/1999), poznat i kao Zakon o obrazovanju i instrukciji djece sa posebnim potrebama. U kombinaciji sa kasnijim izmjenama i dopunama (69(I)/2001, 87(I)/2014 i 166(I)/2020), ovaj zakon je u potpunosti usmjeren na zaštitu prava učenika sa posebnim obrazovnim potrebama i obezbjeđivanje jednakog i inkluzivnog obrazovanja uz odgovarajuće mjere podrške.

[Pristupačnost i digitalna uključenost](#)

Napori Kipra u unapređenju okvira pristupačnosti u oblasti informaciono-komunikacionih tehnologija i javnih servisa imaju poseban značaj. Ovim propisima se obezbjeđuje da osobe s invaliditetom, uključujući osobe oštećenog vida, mogu ravnopravno koristiti digitalne servise i pristupati javnim informacijama. U okviru ovih mjera poštuju se i standardi Smjernica za pristupačnost veb sadržaja (WCAG), čime se jača digitalna uključenost i pristup onlajn javnim uslugama.

[Nacionalni strateški okviri](#)

[Nacionalna strategija invaliditeta i Nacionalni akcioni plan za invaliditet](#)

Stub političkog okvira Vlade Kipra za zaštitu prava osoba s invaliditetom, njihovu inkluziju i puno učešće u društvu čine Nacionalna strategija invaliditeta i prateći Nacionalni akcioni plan za invaliditet. Ovi strateški dokumenti definišu mjere za unapređenje jednakosti, participacije i dostupnosti servisa, te dodatno potvrđuju

posvećenost Kipra primjeni Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima osoba s invaliditetom u svim relevantnim sektorima.

Šema kvota za zapošljavanje

Šema kvota za zapošljavanje predstavlja jednu od ključnih nacionalnih inicijativa usmjerenih na povećanje mogućnosti zapošljavanja osoba s invaliditetom, uključujući podršku tranziciji iz obrazovanja ka tržištu rada. Ova šema odražava principe Konvencije UN CRPD, kao i relevantno zakonodavstvo Evropske unije u oblasti zapošljavanja, a zasniva se na jednakom pristupu mogućnostima, zabrani diskriminacije i primjeni pozitivnih mjera.

Zaključno, nacionalni zakonodavni i strateški okviri na Kipru stvaraju snažnu pravnu osnovu za zaštitu i unapređenje prava osoba s invaliditetom, uključujući mlade oštećenog vida i mlade s invaliditetom. Ipak, i dalje postoji potreba za dodatnim naporima kako bi se njihova primjena obezbijedila dosljedno i ravnopravno u svim sektorima i na svim nivoima društva, kako bi formalno zagarantovana prava bila pretočena u stvarnu, svakodnevnu uključenost.

Dostupne usluge, servisi i programi podrške – institucionalni i nevladini

Dostupnost kvalitetnih usluga i programa podrške predstavlja jedan od ključnih preduslova za puno uključivanje mladih oštećenog vida i mladih s invaliditetom u obrazovanje, zapošljavanje, društveni i javni život. Pored zakonodavnog i strateškog okvira, stvarni kvalitet života mladih u velikoj mjeri zavisi od toga da li u praksi postoje funkcionalni servisi podrške, koliko su oni dostupni, stabilni i prilagođeni individualnim potrebama.

U zemljama obuhvaćenim ovim priručnikom sistemi podrške razvijaju se kroz kombinaciju institucionalnih mehanizama i djelovanja organizacija civilnog društva. Državne institucije imaju ključnu ulogu u obezbjeđivanju osnovnih prava i usluga, dok nevladine organizacije često preuzimaju vodeću ulogu u razvoju specijalizovanih servisa, inovativnih programa i neposredne podrške mladima.

Ovo poglavlje daje pregled dostupnih usluga, servisa i programa podrške za mlade oštećenog vida i mlade s invaliditetom, sa posebnim osvrtom na institucionalne i nevladine aktere, njihove uloge, obuhvat djelovanja i izazove sa kojima se suočavaju. Cilj poglavlja je da prikaže postojeće modele podrške, ali i da ukaže na značaj njihove daljnje izgradnje, stabilnosti i međusobne saradnje.

Crna Gora

Institucionalni servisi i podrška

Državne institucije u Crnoj Gori imaju značajnu ulogu u obezbjeđivanju uslova za inkluziju mladih s invaliditetom, uključujući mlade oštećenog vida. Iako se većina politika i mjera formalno odnosi na osobe s invaliditetom u cjelini, njihova primjena kroz različite sektore – socijalnu i dječiju zaštitu, obrazovanje, zdravstvenu zaštitu, zapošljavanje, kulturu i sport – direktno utiče na svakodnevni život mladih i njihove mogućnosti za samostalan i aktivan život.

Institucionalni sistem pruža osnovni okvir za ostvarivanje prava i pristup javnim uslugama, dok se nivo stvarne podrške razlikuje u zavisnosti od oblasti, kapaciteta institucija i lokalnih uslova. U tom smislu, institucionalni servisi predstavljaju temelj sistema podrške, ali njihova efikasnost zavisi od međusobne koordinacije i dostupnosti u praksi.

Socijalna i dječija zaštita i usluge podrške za život u zajednici Sistem socijalne i dječije zaštite u Crnoj Gori obezbjeđuje različite vidove materijalne i nematerijalne podrške osobama s invaliditetom, uključujući mlade s invaliditetom i mlade oštećenog vida. Kroz centre za socijalni rad mladima i njihovim porodicama dostupne su informacije o pravima, savjetodavna podrška, procjena potreba i upućivanje na druge relevantne institucije i servise. Poseban značaj imaju usluge podrške za život u zajednici, koje predstavljaju ključni element procesa osamostaljivanja i prevencije socijalne isključenosti. U okviru sistema razvijaju se servisi poput personalne asistencije, pomoći u kući, dnevnih boravaka i drugih oblika podrške koji omogućavaju mladima veću autonomiju u svakodnevnom životu, obrazovanju i zapošljavanju. Iako je normativni okvir uspostavljen, dostupnost ovih usluga i dalje nije ravnomjerna na teritoriji cijele države. Kapaciteti sistema razlikuju se među opštinama, a obim podrške često zavisi od lokalnih resursa i organizacionih mogućnosti. Uprkos tim ograničenjima, sistem socijalne i dječije zaštite predstavlja jedan od najvažnijih institucionalnih stubova podrške mladima s invaliditetom, sa jasnim potencijalom za dalje unapređenje.

Obrazovne institucije i inkluzivna podrška

U oblasti obrazovanja u Crnoj Gori formalno je uspostavljen inkluzivan pristup koji obuhvata djecu i mlade s invaliditetom, uključujući mlade oštećenog vida. Obrazovne institucije imaju obavezu da primjenjuju individualizovani pristup, prilagođavanje nastavnog procesa i dodatnu stručnu podršku u skladu sa potrebama učenika i studenata.

U praksi se institucionalna podrška najčešće ostvaruje kroz izradu individualnih obrazovnih planova, prilagođavanje nastavnih metoda, korišćenje didaktičkih materijala u pristupačnim formatima i, u određenim slučajevima, angažovanje asistenata u nastavi. Dostupnost digitalnih sadržaja i tehničkih prilagođavanja zavisi od opremljenosti ustanova i tehničkih kapaciteta.

Visokoškolske ustanove nastoje da primjenjuju principe pristupačnosti kroz omogućavanje produženog vremena za polaganje ispita, korišćenje digitalnih materijala i savjetodavnu podršku studentima s invaliditetom. Ipak, u praksi i dalje postoje izazovi u vezi sa dostupnošću asistivne tehnologije, digitalne pristupačnosti i sistematske edukacije nastavnog i akademskog kadra za rad sa studentima s invaliditetom.

Servisi zdravstvene zaštite

Zdravstveni sistem u Crnoj Gori obezbjeđuje osnovne i specijalističke zdravstvene usluge osobama s invaliditetom, uključujući mlade oštećenog vida. Pored oftalmološke zaštite, sistem obuhvata i druge vidove medicinske i rehabilitacione podrške, koji su važni za očuvanje zdravlja i funkcionalnosti mladih.

Poseban značaj imaju rana dijagnostika, specijalistički pregledi i savjetodavni servisi, naročito za mlade koji se suočavaju sa gubitkom ili progresivnim smanjenjem vida. U okviru zdravstvenog sistema sve je prisutnija i potreba za psihološkom podrškom, koja se obezbjeđuje kroz zdravstvene ustanove ili putem upućivanja u specijalizovane servise.

Iako zdravstveni sistem predstavlja važan dio institucionalne podrške, kontinuitet i obuhvat usluga, naročito u oblasti rehabilitacije i savremene asistivne tehnologije, ostaju izazov koji zahtijeva dalji razvoj i unapređenje.

Programi zapošljavanja i profesionalne rehabilitacije

Institucionalni okvir zapošljavanja mladih s invaliditetom u Crnoj Gori obuhvata mjere aktivne politike zapošljavanja, profesionalnu rehabilitaciju i posredovanje u zapošljavanju. Ovi programi omogućavaju mladima s invaliditetom, uključujući mlade oštećenog vida, učešće u obukama, programima osposobljavanja, subvencionisanom zapošljavanju i drugim oblicima podrške pri ulasku na tržište rada.

Institucionalni servisi imaju važnu ulogu u povezivanju mladih sa potencijalnim poslodavcima, kao i u informisanju o pravima i mogućnostima koje zakonodavni okvir predviđa. Uprkos tome, zapošljavanje mladih s invaliditetom i dalje je opterećeno predrasudama, nedovoljnom informisanošću poslodavaca i ograničenim brojem prilagođenih radnih mjesta.

Zbog toga institucionalni programi zapošljavanja predstavljaju važan, ali još uvijek nedovoljno iskorišćen mehanizam za dugoročnu ekonomsku inkluziju mladih s invaliditetom.

Nevladine organizacije i zajednica podrške

Pored institucionalnog sistema, organizacije civilnog društva imaju ključnu ulogu u razvoju i pružanju podrške mladima oštećenog vida i mladima s invaliditetom u Crnoj Gori. Njihova uloga je naročito značajna jer često prepoznaju potrebe mladih brže i neposrednije nego formalne institucije, te nude fleksibilne, prilagođene i kontinuirane programe podrške koji dopunjuju državne servise.

Nevladine organizacije djeluju kao važan oslonac mladima u različitim fazama obrazovanja, osamostaljivanja, zapošljavanja i društvenog angažmana. Kroz direktan rad sa korisnicima, zagovaranje i saradnju sa institucijama, one doprinose jačanju samopouzdanja, informisanosti i aktivnog učešća mladih u zajednici.

Značajnu ulogu u oblasti podrške mladima oštećenog vida ima Savez slijepih Crne Gore, zajedno sa svojim lokalnim organizacijama i Odborom mladih. Savez predstavlja centralnog aktera u zagovaranju prava, edukaciji i osnaživanju mladih oštećenog vida, nudeći širok spektar programa koji obuhvataju savjetodavne i informativne usluge, edukacije o pravima i dostupnim servisima, kao i kontinuiranu podršku u procesu obrazovanja, zapošljavanja i društvenog uključivanja.

Poseban segment rada Saveza odnosi se na razvoj samostalnosti svojih članova, kroz obuku za kretanje uz pomoć bijelog štapa, koju dominantno pohađaju mladi oštećenog vida. Ova obuka predstavlja jedan od ključnih preduslova za samostalan život, jer mladima omogućava sigurnije i samostalnije kretanje u prostoru, veću mobilnost i aktivnije učešće u obrazovnim, društvenim i profesionalnim aktivnostima. Kroz ovaj vid podrške, mladi razvijaju praktične vještine koje imaju direktan uticaj na kvalitet njihovog svakodnevnog života. Savez slijepih Crne Gore takođe sprovodi obuke iz oblasti digitalne pristupačnosti i korišćenja asistivnih tehnologija, uključujući rad sa čitačima ekrana, pristupačnim softverima i mobilnim aplikacijama. Ove aktivnosti su od posebnog značaja za mlade, jer im omogućavaju ravnopravan pristup informacijama, obrazovnim sadržajima i digitalnim servisima. Pored toga, Savez pruža psihosocijalnu podršku, programe osnaživanja i motivacije, kao i savjetovanje porodica, čime se doprinosi stvaranju stabilne mreže podrške oko mladih oštećenog vida. Savez slijepih Crne Gore ima značajnu ulogu u unapređenju položaja mladih oštećenog vida, kako kroz pružanje direktnih servisa podrške, tako i kroz saradnju sa institucijama i učešće u kreiranju

sistemskih rješenja. Pored savjetodavnih, edukativnih i psihosocijalnih programa, Savez sprovodi i obuku za kretanje uz pomoć bijelog štapa, koju dominantno pohađaju mladi oštećenog vida, a koja predstavlja osnovu za veću samostalnost, sigurnost i aktivno učešće u zajednici.

Kroz zagovaračke aktivnosti i saradnju sa državnim organima, Savez doprinosi unapređenju pristupačnosti informacija, digitalnih servisa i javnih politika koje se odnose na osobe oštećenog vida. Poseban značaj ima djelovanje Odbora mladih Saveza slijepih Crne Gore, koji mladima pruža prostor za međusobno povezivanje, razmjenu iskustava i aktivno učešće u osmišljavanju programa i inicijativa koje odgovaraju njihovim realnim potrebama.

Komplementarnu i jednako važnu ulogu u sistemu podrške ima Udruženje mladih sa hendikepom Crne Gore, koje se primarno bavi unapređenjem položaja mladih s invaliditetom kroz sveobuhvatan pristup koji uključuje obrazovanje, zapošljavanje, mobilnost, samostalan život i aktivno učešće u javnom i političkom životu. Rad ove organizacije zasniva se na principima ljudskih prava, ravnopravnosti i samostalnosti mladih s invaliditetom. Udruženje kontinuirano razvija programe koji mladima s invaliditetom omogućavaju da steknu znanja i vještine neophodne za aktivno učešće u društvu. Poseban fokus stavlja se na podršku tokom studiranja, profesionalno usmjeravanje, razvoj zapošljivosti, kao i na pripremu mladih za ulazak na tržište rada. Kroz edukacije, mentorstvo i individualnu podršku, mladi se osnažuju da prepoznaju i koriste mogućnosti koje im stoje na raspolaganju, ali i da aktivno zagovaraju svoja prava. Važan segment rada Udruženja mladih sa hendikepom Crne Gore odnosi se i na jačanje kapaciteta mladih za učešće u procesima donošenja odluka, praćenje javnih politika i saradnju sa institucijama. Na taj način, mladi s invaliditetom se ne posmatraju samo kao korisnici podrške, već kao aktivni akteri društvenih promjena. Udruženje mladih sa hendikepom Crne Gore predstavlja jednu od ključnih organizacija koja se sistemski bavi položajem mladih s invaliditetom u Crnoj Gori, sa fokusom na obrazovanje, zapošljavanje, samostalan život, ljudska prava i društvenu participaciju. Kroz dugogodišnji rad, Udruženje razvija programe koji kombinuju edukaciju, savjetovanje, mentorstvo i javno zagovaranje, pružajući mladima s invaliditetom podršku u različitim fazama njihovog ličnog i profesionalnog razvoja.

Poseban doprinos Udruženja ogleda se u osnaživanju mladih za aktivno učešće u javnom i političkom životu, kao i u praćenju i analizi javnih politika koje utiču na njihov

položaj. Kroz projekte, edukacije i konsultativne procese, UMHCG doprinosi jačanju kapaciteta mladih s invaliditetom da prepoznaju, artikuliraju i zastupaju svoja prava, čime se stvara osnova za njihovu veću vidljivost i ravnopravno učešće u društvu.

Pored dvije pomenute organizacije, i druge nevladine organizacije, omladinski centri i neformalne inicijative u Crnoj Gori razvijaju programe namijenjene mladima s invaliditetom i mladima oštećenog vida. Ovi programi su često usmjereni na razvoj ključnih kompetencija važnih za samostalnost, zapošljivost i društvenu uključenost, uključujući digitalnu pismenost, komunikacione i liderske vještine, kao i vršnjačku podršku.

Programi mentorstva, peer-to-peer učenja i međunarodnih razmjena omogućavaju mladima da razmijene iskustva, upoznaju inkluzivne prakse iz drugih zemalja i razviju samopouzdanje kroz učešće u različitim društvenim i kulturnim okruženjima. Tokom ovih aktivnosti, mladi oštećenog vida i mladi s invaliditetom imaju priliku da se upoznaju sa pristupačnim modelima i praksama, što često ima snažan motivacioni efekat i podstiče njihov lični i profesionalni razvoj.

U savremenom društvu, gdje je pristup informacijama snažno povezan sa digitalnim tehnologijama, organizacije civilnog društva imaju ključnu ulogu u smanjenju digitalnog jaza. Kroz obuke za korišćenje asistivnih tehnologija, savjetovanje institucija i podršku u nabavci specijalizovane opreme, ove organizacije doprinose većoj samostalnosti mladih u obrazovanju, zapošljavanju i svakodnevnoj komunikaciji.

Posebna pažnja posvećuje se i emocionalnom osnaživanju mladih. Kroz grupne radionice, individualnu podršku, rad sa stručnjacima iz oblasti mentalnog zdravlja i zajedničke aktivnosti, mladima se pruža prostor za razvoj samopouzdanja, osjećaja pripadnosti i međusobne podrške. Ovakvi programi su od izuzetnog značaja za mlade koji se suočavaju sa osjećajem izolacije i nedostatkom društvenih kontakata.

Zajedno, institucionalni i nevladini servisi čine osnovu sistema podrške mladima oštećenog vida i mladima s invaliditetom u Crnoj Gori. Dok institucije obezbjeđuju normativni i servisni okvir, organizacije civilnog društva doprinose njegovoj fleksibilnosti, dostupnosti i prilagođavanju stvarnim potrebama mladih. Ova sinergija predstavlja ključni preduslov za dalje unapređenje kvaliteta života, samostalnosti i društvene uključenosti mladih.

Slovenija

Slovenija obezbjeđuje niz usluga i programa podrške za mlade oštećenog vida i mlade s invaliditetom, koji se realizuju kroz javne institucije, zdravstveni i obrazovni sistem, kao i putem snažne mreže nevladinih organizacija. Organizacija ovih usluga u velikoj mjeri odražava nacionalne prioritete definisane Akcionim programom za osobe s invaliditetom 2022–2030, kombinujući institucionalnu podršku s inicijativama u zajednici i programima koje sprovode organizacije civilnog društva.

Institucionalne usluge

Slovenija pruža institucionalne usluge za mlade oštećenog vida i mlade s invaliditetom prvenstveno kroz javni zdravstveni i obrazovni sistem. U okviru zdravstvenog sistema dostupne su usluge rane podrške i rehabilitacije, dopunjene nacionalnim okvirom rane intervencije za djecu od rođenja do šeste godine života.

Za djecu i adolescente oštećenog vida, specijalizovane zdravstvene službe obezbjeđuju oftalmološku njegu, procjenu funkcionalnog vida i savjetovanje o korišćenju optičkih i drugih očnih pomagala. Šira obrazovna i funkcionalna podrška, uključujući obuku iz orijentacije i mobilnosti, vještina svakodnevnog života i tiflopedagošku podršku, pruža se putem nacionalnih stručnih institucija i specijalizovanih službi koje podržavaju učenike s posebnim obrazovnim potrebama.

U okviru obrazovnog sistema, školama se obezbjeđuje stručna podrška, prilagođeni nastavni materijali i pomoć u korišćenju asistivnih tehnologija i primjeni inkluzivnih nastavnih praksi. Ove usluge doprinose razvoju pristupačnijeg obrazovnog okruženja i podržavaju inkluziju učenika oštećenog vida i učenika s invaliditetom u redovno obrazovanje.

Podsticaji za zapošljavanje osoba s invaliditetom

U Sloveniji su poslodavci zakonski obavezni da poštuju sistem kvotnog zapošljavanja, koji ih obavezuje da zaposle određeni procenat osoba s invaliditetom u odnosu na ukupan broj zaposlenih. Kvota se kreće od 2% do 6% i primjenjuje se na poslodavce koji imaju najmanje 20 zaposlenih.

Poslodavci koji ne ispune kvotu obavezni su da uplaćuju doprinos u fond za invaliditet. Poslodavci koji premaše kvotu, ili koji nijesu obavezni da je ispunjavaju, ali ipak zaposle osobu s invaliditetom, mogu imati pravo na različite podsticaje, kao što su oslobađanje

od plaćanja doprinosa za socijalno osiguranje i nagrade za prekoračenje kvote. Ovi podsticaji dostupni su i samozaposlenim osobama s invaliditetom.

U slučaju zapošljavanja uz podršku, mogu se odobriti dodatni finansijski i uslužni podsticaji radi podrške zapošljavanju osoba s invaliditetom. Mjere kvotnog zapošljavanja i povezani podsticaji administrira Javni štipendijski, razvojni, invalidski i fond za izdržavanje Republike Slovenije.

Programi socijalne podrške

Centri za socijalni rad (CSR) koordinišu pristup novčanim davanjima i socijalnim uslugama za mlade s invaliditetom i njihove porodice. Tehnička pomagala za osobe potpuno ili djelimično oštećenog vida obezbjeđuju se kroz sistem zdravstvenog osiguranja i relevantne nacionalne šeme podrške za osobe s invaliditetom, u skladu sa Zakonom o zdravstvenoj zaštiti i zdravstvenom osiguranju i Zakonom o izjednačavanju mogućnosti za osobe s invaliditetom.

Nakon navršene punoljetnosti, pojedine osobe mogu podnijeti zahtjev za ostvarivanje prava na personalnu asistenciju. Međutim, kriterijumi za ostvarivanje ovog prava prvenstveno se zasnivaju na fizičkoj zavisnosti, što može ograničiti pristup personalnoj asistenciji za osobe potpuno i djelimično oštećenog vida, kao i za osobe s psihosocijalnim ili intelektualnim invaliditetom.

Za mlade oštećenog vida, socijalna podrška najčešće uključuje obuku iz orijentacije i mobilnosti, obuku za korišćenje asistivnih tehnologija i pristup pristupačnim studijskim materijalima. Ove usluge uglavnom pružaju specijalizovane institucije i organizacije slijepih i slabovidih. Medicinska njega i procjena funkcionalnog vida obezbjeđuju se kroz specijalizovane zdravstvene službe, kao dopuna obrazovnoj i funkcionalnoj podršci dostupnoj u zajednici.

Programi organizacija koje predstavljaju osobe potpuno i djelimično oštećenog vida

Pored institucionalne podrške, organizacije slijepih i slabovidih, uključujući lokalna udruženja i Savez slijepih i slabovidih Slovenije, sprovode programe koji promovišu samostalan život, socijalnu inkluziju i vršnjačku podršku. Kao nacionalna krovna organizacija, Savez koordinira rad devet regionalnih udruženja i ima značajnu ulogu u povezivanju osoba oštećenog vida, pružalaca usluga, obrazovnih institucija i javnih organa. Na taj način doprinosi kontinuitetu podrške, naročito tokom prelaznih faza između obrazovanja, zapošljavanja i samostalnog života.

Inicijative nevladinih organizacija i programi u zajednici

Nevladine organizacije imaju važnu ulogu u pružanju podrške mladima oštećenog vida i mladima s invaliditetom u Sloveniji. Savez slijepih i slabovidih Slovenije i njegova regionalna udruženja sprovode posebne socijalne programe regulisane Zakonom o organizacijama osoba s invaliditetom, koji obuhvataju deset nacionalnih i šest lokalnih programa. Ovi programi uključuju strukturisane aktivnosti za mlade oštećenog vida, vršnjačku podršku, kulturne i društvene aktivnosti, radionice mobilnosti, obuke iz digitalnih vještina i aktivnosti podizanja svijesti prilagođene potrebama mladih oštećenog vida. Pored toga, na nacionalnom nivou postoji poseban program posvećen isključivo djeci i mladima, koji pruža ciljanu podršku i mogućnosti za učešće, kao i organizovanje kampova.

Savez i druge organizacije takođe doprinose razvoju inkluzivnog omladinskog rada i učešća u životu zajednice. Udruženje studenata s invaliditetom Slovenije pruža podršku studentima s invaliditetom u visokom obrazovanju, dok organizacije poput Zavoda ODTIZ i Zavoda Mladi Zmaji (oba omladinski centri) razvijaju inkluzivne programe neformalnog učenja i inicijative zasnovane u zajednici. Organizacije osoba s invaliditetom koje predstavljaju osobe s tjelesnim, intelektualnim i senzornim invaliditetom takođe sprovode kampove, savjetodavne aktivnosti, zagovaranje i slobodne aktivnosti za djecu i mlade. Lokalni omladinski centri i Omladinski savjet Slovenije sve više sarađuju s ovim organizacijama radi unapređenja pristupačnosti, volonterskih mogućnosti i učešća mladih u omladinskim i društvenim programima.

Omladinski sektor i programi mobilnosti

U omladinskom sektoru u Sloveniji, i specijalizovane i opšte omladinske organizacije sve više nastoje da uključe mlade s invaliditetom u svoje aktivnosti, u skladu s principima inkluzije definisanim Nacionalnim omladinskim programom 2023–2030. Evropski programi, kao što su Erasmus+ i Evropski korpus solidarnosti, pružaju mogućnosti za međunarodnu mobilnost, volontiranje i neformalno učenje, uz dodatne mjere podrške za učesnike s manje mogućnosti, uključujući mlade oštećenog vida.

Uprkos postojanju ovih okvira, učešće mladih s invaliditetom u programima međunarodne mobilnosti u praksi ostaje ograničeno. Ipak, inkluzivne omladinske razmjene, prilagođeni treninzi i pristupačnije volonterske prilike postepeno postaju sve rasprostranjeniji, doprinoseći povećanom učešću mladih oštećenog vida i mladih s invaliditetom na lokalnom i međunarodnom nivou.

Hrvatska

U Hrvatskoj je sistem podrške osobama oštećenog vida izgrađen kroz međusobno nadopunjavanje državnih usluga, lokalnih programa i široke mreže organizacija civilnog društva. Javne institucije, u saradnji sa organizacijama osoba s invaliditetom, obezbjeđuju osnovne oblike podrške kao što su lična asistencija, videći pratilac, profesionalna rehabilitacija, rana razvojna podrška, prilagođavanja u obrazovanju i različite mjere za uključivanje mladih osoba s invaliditetom na tržište rada. U mnogim gradovima i županijama razvijaju se dodatni lokalni programi, pristupačan prevoz, prilagođene kulturne aktivnosti, sportske radionice, edukacije i subvencije koje osobama oštećenog vida olakšavaju mobilnost, učešće u zajednici i samostalno funkcionisanje.

Ključnu ulogu u stvarnoj dostupnosti podrške imaju organizacije civilnog društva, posebno Hrvatski savez slijepih kao nacionalna krovna organizacija oštećenog vida u Republici Hrvatskoj i njegove organizacije članice. Njihovo djelovanje obuhvata najvažnije oblasti svakodnevnog života: programe rehabilitacije i osposobljavanja za samostalno i nezavisno življenje, trening orijentacije i kretanja, razvoj svakodnevnih vještina, jačanje komunikacionih i socijalnih vještina, informisanje, savjetovanje i psihosocijalnu podršku, kontinuiranu edukaciju o korišćenju asistivnih tehnologija i digitalnoj pristupačnosti, kao i aktivnosti usmjerene različitim grupama unutar populacije osoba oštećenog vida, uključujući mlade, djecu, roditelje, žene, starije osobe i osobe sa dijabetesom. Poseban segment njihovog rada čine zagovaračke aktivnosti i uticaj na javne politike, promotivne aktivnosti i aktivnosti povećanja vidljivosti, kao i podrška organizacijama članicama i samom članstvu.

Navedeni programi omogućavaju mladim osobama sticanje znanja i kompetencija koje im nijesu sistemski dostupne kroz formalne institucije. Poseban akcenat stavlja se na vaninstitucionalnu podršku u prelaznim životnim fazama, kao što su ulazak u obrazovni sistem, prelazak na više nivoe školovanja, prvo zapošljavanje i izgradnja nezavisnog života.

U tom kontekstu posebno se izdvaja podrška Hrvatske fondacije za školovanje slijepih „Marko Brkić“, koju je osnovao Hrvatski savez slijepih sa ciljem obezbjeđivanja finansijske podrške visokom obrazovanju mladih osoba oštećenog vida.

Organizacije širom Hrvatske dodatno razvijaju niz usluga koje nadopunjuju državne sisteme, uključujući organizovani prevoz, pomoć u snalaženju u lokalnoj zajednici, kulturne i rekreativne programe, volontersku podršku i aktivnosti koje podstiču inkluziju, međusobno povezivanje i aktivno građanstvo. Posebno vrijedan segment predstavljaju

vršnjački i mentorski programi, kroz koje mladi dobijaju emocionalnu podršku i praktične savjete od iskusnijih osoba oštećenog vida, što doprinosi jačanju samopouzdanja, samostalnosti i socijalne uključenosti.

Ovakva kombinacija institucionalnih usluga i programa civilnog društva stvara široku, višeslojnu mrežu podrške koja prevazilazi osnovnu pomoć i omogućava mladim osobama oštećenog vida što je moguće ravnopravnije učešće u obrazovanju, zapošljavanju, kulturi i svakodnevnom životu. Time se ne obezbjeđuje samo veći stepen samostalnosti, već i stvarna društvena uključenost, razvoj kompetencija i unapređenje kvaliteta života u lokalnoj zajednici.

Bosna i Hercegovina

Postoje zakoni koji se odnose na zapošljavanje osoba s invaliditetom i koji predviđaju programe podrške zapošljavanju mladih osoba s invaliditetom. Međutim, većina inicijativa koje potiču iz nevladinog sektora realizuje se kroz projekte i vremenski je ograničenog trajanja.

Lokalne nevladine organizacije povremeno organizuju posjete i razmjene sa organizacijama iz susjednih zemalja, čime se mladima pruža prilika da steknu iskustvo i uspostave kontakte na regionalnom nivou.

Kipar

Državne institucije

Odjeljenje za socijalnu inkluziju osoba s invaliditetom (DSIDP)#

Odjeljenje za socijalnu inkluziju osoba s invaliditetom predstavlja glavnu državnu instituciju na Kipru nadležnu za kreiranje, organizaciju i sprovođenje programa i politika čiji je osnovni cilj zaštita prava, inkluzija i ravnopravno učešće osoba s invaliditetom, uključujući mlade oštećenog vida.

DSIDP djeluje pod nadzorom Zamjeničkog ministarstva socijalne zaštite i ima ključnu ulogu u ispunjavanju obaveza Kipra koje proizlaze iz Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima osoba s invaliditetom (UN CRPD).

Ovo odjeljenje takođe predstavlja prvu kontaktnu tačku za ostvarivanje prava iz oblasti invaliditeta, uključujući pristup finansijskim davanjima, asistivnim programima i asistivnim tehnologijama.

Ministarstvo prosvjete, kulture, sporta i mladih

Ministarstvo prosvjete, kulture, sporta i mladih je glavna državna institucija nadležna za obrazovanje, omladinske politike, kulturne inicijative i sport na Kipru. Cilj Ministarstva je da obezbijedi da obrazovanje i vannastavne aktivnosti i mogućnosti budu inkluzivne i pristupačne osobama s invaliditetom, uključujući mlade oštećenog vida.

Ministarstvo tijesno sarađuje sa drugim lokalnim vlastima, nevladinim organizacijama i ostalim ministarstvima kako bi razvilo i sprovelo politike zasnovane na principima inkluzije i jednakih mogućnosti.

NVO i sektor zajednice

Pankiparska organizacija slijepih (POT)

Pankiparska organizacija slijepih (POT) je glavna nacionalna nevladina organizacija na Kipru koja zastupa i promoviše prava, interese i potrebe osoba oštećenog vida. Osnovana je 1980. godine i ima dvostruku ulogu – djeluje kao pružalac usluga i kao reprezentativno tijelo osoba oštećenog vida. POT ima ključnu ulogu u kreiranju politika u oblasti invaliditeta, unapređenju pristupačnosti i razvoju programa socijalne inkluzije za slijepe i slabovide osobe.

Kiparska konfederacija organizacija osoba s invaliditetom (KYSOA)

Kiparska konfederacija organizacija osoba s invaliditetom djeluje kao nacionalna krovna organizacija osoba s invaliditetom, u čijem sastavu se nalazi i Pankiparska organizacija slijepih. Aktivnosti i programi KYSOA obuhvataju podršku osobama s oštećenjem sluha, tjelesnim invaliditetom, psihosocijalnim invaliditetom, kao i osobama sa drugim hroničnim oboljenjima. Organizacija je osnovana 1981. godine i ostvaruje blisku saradnju sa Ujedinjenim nacijama, evropskim organizacijama, opštinama i ministarstvima, sa ciljem obezbjeđivanja što veće efikasnosti svojih programa i aktivnosti.

Lokalne nevladine organizacije i opštinski centri

Lokalne nevladine organizacije širom Kipra često popunjavaju praznine koje ostaju nakon djelovanja nacionalnih servisa i institucija. Njihove aktivnosti obuhvataju uključivanje u zajednicu, organizovanje pristupačnih aktivnosti, kao i pružanje podrške porodicama i drugim oblicima socijalne podrške.

Lokalne NVO i opštinski centri obezbjeđuju širok spektar aktivnosti na nivou zajednice, sa ciljem promocije inkluzije, uključujući:

- socijalnu podršku
- rekreativne i obrazovne aktivnosti
- programe rehabilitacije i razvoja životnih vještina
- aktivnosti usmjerene na unapređenje pristupačnosti
- kampanje podizanja svijesti
- zagovaranje prava osoba s invaliditetom

Ove aktivnosti ne samo da podstiču veće učešće mladih, već doprinose i razvoju samostalnog života i omogućavaju osobama s invaliditetom bolju integraciju u lokalnu zajednicu.

Mogućnosti za mobilnost, obrazovanje, zapošljavanje i učešće mladih

Mogućnosti za mobilnost, obrazovanje, zapošljavanje i aktivno učešće u društvu predstavljaju ključne pretpostavke za punu inkluziju mladih, naročito mladih s invaliditetom i mladih oštećenog vida. Ove oblasti međusobno su snažno povezane i direktno utiču na stepen samostalnosti, socijalne uključenosti i kvaliteta života mladih u različitim fazama njihovog razvoja. Pristup obrazovanju utiče na zapošljivost i ekonomski položaj mladih, dok mobilnost i pristupačnost okruženja određuju mogućnost korišćenja obrazovnih, kulturnih i društvenih sadržaja. Istovremeno, učešće mladih u društvenom, kulturnom i javnom životu doprinosi jačanju samopouzdanja, osjećaja pripadnosti i aktivnog građanstva. Za mlade s invaliditetom, ove mogućnosti često

zavise od dostupnosti prilagođenih usluga, podrške sistema i uklanjanja fizičkih, digitalnih i društvenih barijera. U ovom poglavlju razmatraju se mogućnosti i izazovi u oblasti mobilnosti, obrazovanja, zapošljavanja i društvenog učešća mladih, uz poseban fokus na položaj mladih s invaliditetom i mladih oštećenog vida. Analiza obuhvata institucionalne okvire, postojeće programe i mehanizme podrške, kao i prepreke koje i dalje utiču na ravnopravan pristup ovim ključnim segmentima života.

Crna Gora

U Crnoj Gori, mogućnosti za mobilnost, obrazovanje, zapošljavanje i društveno učešće mladih s invaliditetom i mladih oštećenog vida razvijaju se kroz kombinaciju zakonodavnog okvira, institucionalnih mehanizama i aktivnosti civilnog društva. Iako postoje formalni uslovi koji prepoznaju pravo mladih na jednako učešće u svim oblastima života, stvarna dostupnost ovih mogućnosti često zavisi od stepena pristupačnosti okruženja, informisanosti mladih i obezbijeđene individualne podrške. Položaj mladih u Crnoj Gori obilježen je značajnim razlikama između normativnih rješenja i njihove primjene u praksi. Mladi s invaliditetom i mladi oštećenog vida nerijetko se suočavaju sa preprekama koje utiču na njihovu mobilnost, obrazovne puteve, zapošljivost i učešće u društvenim procesima, ali istovremeno postoje i primjeri pozitivnih praksi, inicijativa i programa koji doprinose njihovom osnaživanju i većem stepenu uključenosti. U nastavku poglavlja analiziraju se ključne oblasti koje oblikuju životne šanse mladih s invaliditetom i mladih oštećenog vida u Crnoj Gori, sa ciljem da se sagledaju postojeće mogućnosti, identifikuju izazovi i ukaže na prostor za dalji razvoj inkluzivnih politika i praksi.

Mobilnost

U Crnoj Gori, mobilnost predstavlja jedan od ključnih preduslova za samostalan život, obrazovanje, zapošljavanje i aktivno učešće mladih s invaliditetom i mladih oštećenog vida u društvu. Mogućnost bezbjednog i nezavisnog kretanja direktno utiče na dostupnost obrazovnih institucija, radnih mjesta, kulturnih sadržaja, društvenih aktivnosti i servisa podrške. Iako se u posljednjim godinama mogu uočiti određeni pomaci u unapređenju pristupačnosti, mobilnost mladih s invaliditetom i dalje je obilježena značajnim izazovima koji se razlikuju u zavisnosti od vrste invaliditeta i mjesta stanovanja.

Za mlade oštećenog vida, mobilnost obuhvata snalaženje u prostoru, korišćenje javnog prevoza, samostalno kretanje u lokalnoj zajednici, putovanja u druge gradove, kao i učešće u nacionalnim i međunarodnim programima mobilnosti. Istovremeno, mladi s fizičkim, senzornim, intelektualnim i višestrukim invaliditetom suočavaju se sa dodatnim barijerama koje proizilaze iz neprilagođene infrastrukture, arhitektonskih prepreka, nedostatka asistivne podrške i ograničene dostupnosti javnog prevoza.

U većim gradovima Crne Gore vidljivi su određeni pomaci u unapređenju fizičke pristupačnosti, poput postavljanja taktilnih površina, prilagođenih raskrsnica i signalizacije, kao i povećane svijesti o potrebama osoba s invaliditetom. Ipak, ove promjene su i dalje fragmentisane i neravnomjerno raspoređene. U manjim sredinama i ruralnim područjima, mladi s invaliditetom često se oslanjaju na podršku porodice, prijatelja ili neformalnih mreža pomoći, jer lokalna infrastruktura i javni prostori nijesu prilagođeni njihovim potrebama.

Posebno važan vid podrške predstavljaju obuke za samostalno kretanje i orijentaciju. Za mlade oštećenog vida, ove obuke najčešće podrazumijevaju treninge kretanja uz pomoć bijelog štapa, savladavanje svakodnevnih ruta i razvijanje vještina bezbjednog kretanja u urbanom okruženju. Ovakvi programi, koje dominantno sprovode organizacije civilnog društva, imaju ključnu ulogu u jačanju samopouzdanja, osjećaja nezavisnosti i spremnosti mladih da se aktivno uključe u obrazovanje, zapošljavanje i društveni život. Ipak, dostupnost ovih obuka i dalje je ograničena i ne obuhvata sve mlade kojima su potrebne.

Korišćenje javnog prevoza ostaje jedan od najsloženijih aspekata mobilnosti za mlade s invaliditetom. Iako zakonodavni okvir prepoznaje obavezu obezbjeđivanja pristupačnosti, u praksi se podrška često oslanja na individualnu spremnost osoblja da pomogne. Nedostatak audio najava, neprilagođene stanice, neujednačene procedure i ograničena tehnička opremljenost vozila čine javni prevoz izvorom nesigurnosti i stresa, naročito za mlade oštećenog vida i mlade s fizičkim invaliditetom.

Istovremeno, sve veće učešće mladih s invaliditetom u međunarodnim programima mobilnosti, omladinskim razmjenama, treninzima i konferencijama otvara nove mogućnosti za lični razvoj i osnaživanje. Kroz ove programe mladi imaju priliku da se upoznaju sa inkluzivnijim modelima podrške, razviju vještine snalaženja u nepoznatim

sredinama i steknu iskustva koja pozitivno utiču na njihovo samopouzdanje i samostalnost.

Mobilnost u okviru evropskih programa predstavlja značajnu razvojnu priliku za mlade s invaliditetom i mlade oštećenog vida iz Crne Gore. Učešće u međunarodnim projektima omogućava im da razvijaju komunikacijske i adaptivne vještine, prošire mrežu kontakata i steknu znanja koja kasnije prenose u lokalne zajednice. Međutim, mladi često ukazuju na nedostatak pravovremenih informacija o dostupnim programima, kao i na potrebu za dodatnom logističkom i organizacionom podrškom u pripremi putovanja.

Uprkos brojnim izazovima, iskustva mladih s invaliditetom pokazuju da mobilnost, kada je podržana adekvatnim servisima i informacijama, predstavlja snažan alat osnaživanja i uključivanja. Dalji razvoj pristupačne infrastrukture, sistemska podrška obukama za samostalno kretanje i unapređenje javnog prevoza ostaju ključni preduslovi za punu društvenu participaciju mladih u Crnoj Gori.

Obrazovanje

Obrazovanje predstavlja jedan od najvažnijih faktora koji utiču na životne mogućnosti, profesionalni razvoj i društvenu uključenost mladih s invaliditetom i mladih oštećenog vida. Kroz obrazovni sistem oblikuju se znanja, vještine, samopouzdanje i očekivanja mladih, ali i njihova spremnost da se uključe u tržište rada i aktivan društveni život. U Crnoj Gori je formalno uspostavljen inkluzivni obrazovni model, koji podrazumijeva uključivanje djece i mladih s invaliditetom u redovni obrazovni sistem, uz odgovarajuće prilagođavanje i podršku.

Djeca i mladi s invaliditetom, uključujući mlade oštećenog vida, pohađaju redovne osnovne i srednje škole, uz mogućnost izrade Individualnog obrazovnog plana i pružanja dodatne stručne podrške. Ovaj pristup ima za cilj obezbjeđivanje jednakih obrazovnih šansi, ali njegova primjena u praksi u velikoj mjeri zavisi od raspoloživih resursa, stručnosti nastavnog kadra i tehničke opremljenosti obrazovnih ustanova.

Za mlade oštećenog vida, pristupačnost nastavnih materijala predstavlja jedno od ključnih pitanja u obrazovnom procesu. Dostupnost udžbenika i nastavnih sadržaja u alternativnim formatima, korišćenje asistivnih tehnologija i digitalnih alata, kao i prilagođavanje metoda rada, imaju presudan uticaj na kvalitet obrazovanja. U praksi, međutim, mladi često ukazuju na nedovoljno digitalno prilagođene materijale,

ograničeno korišćenje tehnologija pristupačnosti i oslanjanje na individualni angažman nastavnika ili podršku porodice.

Mladi s drugim oblicima invaliditeta suočavaju se sa dodatnim izazovima koji se odnose na fizičku pristupačnost školskih objekata, dostupnost asistencije u nastavi, prilagođavanje nastavnog procesa i razumijevanje njihovih specifičnih potreba. U mnogim slučajevima, kvalitet podrške zavisi od senzibilisanosti i spremnosti nastavnog osoblja da prilagodi način rada, što dovodi do neujednačenih obrazovnih iskustava u različitim školama i sredinama.

Uprkos ovim izazovima, mladi često ističu i pozitivne primjere inkluzije u obrazovanju. Nastavnici koji pokazuju dodatnu posvećenost, škole koje ulažu napore u nabavku opreme i vršnjačka podrška predstavljaju važne faktore koji doprinose uspjehu mladih s invaliditetom u obrazovnom procesu. Ovakvi primjeri pokazuju da inkluzivno obrazovanje ima značajan potencijal kada postoji odgovarajuća institucionalna i ljudska podrška.

Visoko obrazovanje u Crnoj Gori postaje sve dostupnije mladima s invaliditetom i mladima oštećenog vida, uz prisustvo određenih mehanizama fleksibilnosti i podrške. Fakulteti omogućavaju korišćenje digitalnih nastavnih materijala, produženo vrijeme za polaganje ispita, alternativne oblike provjere znanja i savjetodavnu podršku studentima. Ipak, izazovi ostaju prisutni, naročito u pogledu pristupačnosti online platformi, dostupnosti literature u pristupačnim formatima i sistemske pripremljenosti akademskog osoblja za inkluzivan rad.

Zbog navedenih prepreka, mladi s invaliditetom često ulažu dodatni napor kako bi ravnopravno učestvovali u obrazovnim procesima. Ipak, iskustva onih koji uspješno završe visoko obrazovanje pokazuju da ono ima snažan osnažujući efekat, doprinosi jačanju samopouzdanja i otvara veće mogućnosti za profesionalni razvoj i zapošljavanje.

Obrazovanje, iako formalno dostupno, i dalje zahtijeva kontinuirano unapređenje u pogledu pristupačnosti, stručne podrške i sistemske primjene inkluzivnih principa. Ulaganje u edukaciju nastavnog kadra, razvoj digitalne pristupačnosti i jačanje međusektorske saradnje ostaju ključni preduslovi za stvaranje obrazovnog sistema koji

će u potpunosti odgovoriti na potrebe mladih s invaliditetom i mladih oštećenog vida u Crnoj Gori.

Zapošljavanje

Zapošljavanje predstavlja jedno od najosjetljivijih i najizazovnijih područja za mlade s invaliditetom i mlade oštećenog vida u Crnoj Gori. Prelazak iz obrazovnog sistema na tržište rada često je praćen nizom prepreka koje se odnose na nedostatak podrške, neusklađenost sistema i predrasude poslodavaca. Iako formalni okvir prepoznaje pravo osoba s invaliditetom na rad i zapošljavanje pod jednakim uslovima, stvarne mogućnosti mladih da ostvare stabilno i održivo zaposlenje i dalje su ograničene.

Institucionalni sistem zapošljavanja obuhvata mjere profesionalne rehabilitacije, programe aktivne politike zapošljavanja i posredovanje pri zapošljavanju. Mladi s invaliditetom imaju mogućnost učešća u obukama, stručnim osposobljavanjima, radnim praksama i programima podrške koji imaju za cilj jačanje zapošljivosti i pripremu za realne zahtjeve tržišta rada. Ovi programi predstavljaju važan prvi korak ka uključivanju mladih u svijet rada, naročito za one koji nemaju prethodno radno iskustvo.

Međutim, u praksi se često pokazuje da su ovi programi nedovoljno prilagođeni specifičnim potrebama različitih grupa osoba s invaliditetom. Mladi oštećenog vida ukazuju na nedostatak radnih mjesta koja su prilagođena korišćenju asistivnih tehnologija, kao i na ograničene mogućnosti za zapošljavanje u oblastima koje zahtijevaju viši nivo digitalnih i profesionalnih kompetencija. Mladi s drugim oblicima invaliditeta dodatno se suočavaju sa fizičkom nepristupačnošću radnog okruženja i nedostatkom fleksibilnih oblika rada.

Predrasude i nedovoljna informisanost poslodavaca predstavljaju jednu od najvećih prepreka zapošljavanju mladih s invaliditetom. I pored postojanja sistema subvencija i podsticaja, poslodavci često nemaju dovoljno znanja o mogućnostima prilagođavanja radnog mjesta, pravima i obavezama u zapošljavanju osoba s invaliditetom, niti o potencijalima koje mladi s invaliditetom mogu donijeti radnom okruženju. Kao rezultat toga, mladi se nerijetko suočavaju sa odbijanjem ili sumnjom u njihove sposobnosti, čak i kada posjeduju odgovarajuće kvalifikacije.

Nevladine organizacije imaju značajnu ulogu u pružanju podrške mladima u procesu zapošljavanja. Kroz savjetovanje, mentorstvo, pomoć u pripremi biografija i motivacionih pisama, kao i obuke za razvoj profesionalnih i „mekih“ vještina, mladi dobijaju dodatnu podršku koja im pomaže da se snađu na tržištu rada. Ova vrsta individualizovane podrške često je presudna za jačanje samopouzdanja i realno sagledavanje profesionalnih mogućnosti.

Sve veći broj mladih s invaliditetom prepoznaje i preduzetništvo kao alternativni put ka profesionalnom ostvarenju. Digitalne tehnologije, rad na daljinu i online servisi otvaraju nove mogućnosti za zapošljavanje mladih oštećenog vida i mladih s invaliditetom, naročito u oblastima kao što su digitalni marketing, IT usluge, kreativne industrije i edukativni sadržaji. Ipak, ovakav vid zapošljavanja zahtijeva dodatne obuke, mentorstvo i pristup finansijskoj i tehničkoj podršci.

Zapošljavanje mladih s invaliditetom u Crnoj Gori i dalje ostaje oblast u kojoj su potrebni sistemski iskoraci, bolja povezanost obrazovanja i tržišta rada, veća informisanost poslodavaca i kontinuirana podrška mladima tokom cijelog procesa zapošljavanja. Uprkos brojnim izazovima, motivacija mladih, primjeri uspješnog zapošljavanja i rastući potencijal digitalnog tržišta rada ukazuju na to da postoje realne mogućnosti za unapređenje položaja mladih s invaliditetom i mladih oštećenog vida u oblasti rada i zapošljavanja.

Učešće mladih s invaliditetom u društvu

Učešće mladih s invaliditetom i mladih oštećenog vida u društvenom, kulturnom i javnom životu predstavlja jedan od ključnih pokazatelja stvarne inkluzije. Aktivno učešće omogućava mladima da izraze svoje potencijale, utiču na zajednicu u kojoj žive i učestvuju u procesima koji oblikuju njihove svakodnevne životne uslove. U Crnoj Gori, mogućnosti za učešće mladih postoje, ali su i dalje obilježene neujednačenom dostupnošću, različitim nivoima podrške i zavisnošću od individualne inicijative i angažmana.

Mladi s invaliditetom i mladi oštećenog vida sve češće se uključuju u omladinske organizacije, savjete mladih, projekte civilnog društva i različite oblike neformalnog aktivizma. Ovi prostori često predstavljaju prvu priliku da mladi razviju osjećaj pripadnosti, steknu iskustvo u javnom djelovanju i nauče kako da artikuliraju svoje

potrebe i interese. Kada su obezbijeđeni pristupačni uslovi, kao što su dostupni materijali, prilagođeni prostori, digitalna pristupačnost i podrška tokom aktivnosti, mladi s invaliditetom postaju aktivni i ravnopravni učesnici.

Učešće u omladinskim i građanskim inicijativama mladima donosi višestruke koristi. Kroz aktivizam i društveni angažman razvijaju se komunikacijske i liderske vještine, jača se samopouzdanje i stvara osjećaj da njihov glas ima značaj. Mladi koji su uključeni u ovakve procese često ističu da su kroz ove aktivnosti stekli nova znanja, proširili mrežu kontakata i razvili veće povjerenje u sopstvene sposobnosti.

Pristup kulturi i umjetnosti predstavlja važan segment društvenog učešća. U Crnoj Gori se posljednjih godina sve više otvaraju teme inkluzivne kulture, uključujući audiodeskripciju, prilagođene pozorišne i filmske sadržaje, kreativne radionice i umjetničke projekte namijenjene osobama s invaliditetom. Mladi oštećenog vida i mladi s invaliditetom pokazuju veliko interesovanje za ovakve sadržaje, jer im oni omogućavaju izražavanje, socijalizaciju i aktivno učešće u kulturnom životu zajednice. Ipak, ponuda ovakvih programa i dalje je ograničena i često zavisi od projektnih inicijativa.

Sportske i rekreativne aktivnosti takođe predstavljaju važan kanal društvene uključenosti. Učešće u sportu doprinosi fizičkom i mentalnom zdravlju, ali i jačanju timskog duha, samopouzdanja i osjećaja pripadnosti. Mladi s invaliditetom koji imaju priliku da učestvuju u prilagođenim sportskim i rekreativnim programima ističu pozitivan uticaj ovih aktivnosti na kvalitet života. Ipak, dostupnost prilagođenih sportskih programa i infrastrukture i dalje varira između lokalnih zajednica.

Digitalno učešće zauzima sve značajnije mjesto u životima mladih. Društvene mreže, online platforme, digitalni servisi i alati omogućavaju mladima s invaliditetom da se informišu, povezuju, učestvuju u javnim raspravama i zagovaraju promjene. Za mlade oštećenog vida, korišćenje tehnologija pristupačnosti, poput čitača ekrana i pristupačnih aplikacija, predstavlja ključni preduslov za ravnopravno učešće u digitalnom prostoru. Međutim, nepristupačne platforme i digitalni sadržaji i dalje predstavljaju prepreku punom učešću.

Učešće mladih s invaliditetom u javnom i političkom životu i dalje je ograničeno. Iako postoje savjetodavna tijela, javne rasprave i konsultativni procesi, mladi s invaliditetom

rijetko su sistemski uključeni u donošenje odluka koje direktno utiču na njihove živote. Njihovo učešće najčešće se ostvaruje kroz inicijative organizacija civilnog društva, dok institucionalni mehanizmi još uvijek ne obezbjeđuju dovoljno prostora za kontinuirano i smisleno uključivanje.

Uprkos izazovima, postoje jasni pokazatelji da mladi s invaliditetom i mladi oštećenog vida imaju snažan potencijal za društveno angažovanje. Kada su obezbijeđeni pristupačni uslovi, podrška i otvorenost zajednice, mladi se aktivno uključuju i doprinose razvoju društva. Stvaranje okruženja koje podstiče njihovo učešće predstavlja važan korak ka društvu u kojem inkluzija nije izuzetak, već standard.

Slovenija

Mladi oštećenog vida i mlade osobe s invaliditetom u Sloveniji imaju pristup mogućnostima u oblastima obrazovanja, mobilnosti, zapošljavanja i socijalnog učešća, uz podršku nacionalnih politika i specijalizovanih službi, kako je predviđeno Akcionim programom za osobe s invaliditetom 2022–2030. Za mlade oštećenog vida, pristup pristupačnim nastavnim materijalima, digitalnim sadržajima i podršci u oblasti mobilnosti posebno je važan za omogućavanje potpunog i ravnopravnog učešća u svim oblastima života.

Iako mogućnosti postoje u različitim oblastima, njihovo djelotvorno korišćenje u velikoj mjeri zavisi od dostupnosti adekvatne podrške i njenog blagovremenog obezbjeđivanja.

Obrazovanje

Većina mladih oštećenog vida i mladih osoba s invaliditetom u Sloveniji obrazuje se u redovnim obrazovnim ustanovama, uz podršku individualizovanih obrazovnih programa, specijalizovanih prilagođavanja, asistivnih tehnologija i stručnih službi. Obrazovni putevi dostupni su u srednjem stručnom i visokom obrazovanju, pri čemu univerziteti i srednje stručne škole obezbjeđuju studentske servise podrške, mjere pristupačnosti i akademske prilagodbe. Na univerzitetima djeluju kontakt-osobe za podršku studentima s invaliditetom, koje pružaju savjetovanje, prilagođavanje ispitnih zahtjeva i pristup nastavnim materijalima u pristupačnim formatima.

Za studente potpuno i djelimično oštećenog vida, blagovremen pristup pristupačnim nastavnim materijalima — kao što su Brajevo pismo, taktilne grafike i digitalni sadržaji kompatibilni sa čitačima ekrana — od ključnog je značaja. U Sloveniji se podrška za prilagođene materijale obezbjeđuje putem specijalizovanih organizacija, a ne kroz

jedinstven standardizovani nacionalni sistem resursa. Dok Centar IRIS održava biblioteku i priprema ograničen broj prilagođavanja prvenstveno za potrebe sopstvenog obrazovnog programa, Savez slijepih i slabovidih Slovenije (UBPSS), kroz svoju biblioteku koja nosi ime Minke Skaberne, ima znatno širu ulogu, pripremajući oko 45 knjiga godišnje u različitim pristupačnim formatima.

Uprkos ovim naporima, kašnjenja i neujednačen pristup i dalje su česti među institucijama. Izazovi ne proizilaze samo iz nestandardizovanih nastavnih resursa, već i iz redovnih nastavnih materijala, naročito kada škole kasne s objavljivanjem spiskova literature za svaku akademsku godinu. To često dovodi do kasne isporuke materijala i nedovoljnog vremena za njihovu prilagodbu i pripremu.

UBPSS takođe doprinosi kroz stipendijsku podršku, naročito putem Fonda Milica Abram, osnovanog na osnovu zaveštanja s ciljem podrške studentima potpuno i djelimično oštećenog vida na univerzitetima. Svake godine, približno šest do sedam studenata dobija stipendije u ukupnom iznosu od oko 10.000 eura. Na sistemskom nivou, gašenje nekadašnjeg srednjoškolskog centra za slijepe i slabovide u Škofjoj Loki i postepeno usmjeravanje Centra IRIS pretežno ka uslugama za osobe iz spektra autizma izazvali su zabrinutost zbog gubitka posvećene stručnosti u obrazovanju osoba potpuno i djelimično oštećenog vida. Stoga su aktuelni zagovarački naponi usmjereni na razdvajanje IRIS-a u dvije zasebne institucije, kako bi se očuvala specijalizovana stručna podrška za učenike potpuno i djelimično oštećenog vida. Kao odgovor na nedostatak tiflopedagoga u Sloveniji, država je takođe uvela stipendije za studente koji pohađaju specijalizovane obuke u inostranstvu u oblasti obrazovanja osoba oštećenog vida.

Mobilnost

Slovenija podržava mobilnost mladih kroz popuste na javni prevoz, inicijative za unapređenje pristupačnosti saobraćaja i rehabilitacione programe koji razvijaju vještine orijentacije i samostalne mobilnosti. Za mlade oštećenog vida, obuka iz orijentacije i mobilnosti, korišćenje bijelog štapa i primjena taktilnih ili digitalnih navigacionih alata posebno su važni za bezbjedno i samostalno kretanje.

Uprkos ovim mjerama, prepreke u oblasti mobilnosti i dalje postoje, uključujući ograničenu dostupnost taktilnih staza, neujednačenu primjenu zvučnih signala na pješačkim prelazima i različite nivoe pristupačnosti javnog prevoza, naročito van većih urbanih sredina. Učešće mladih oštećenog vida i mladih osoba s invaliditetom u programima međunarodne mobilnosti, kao što su Erasmus+ i Evropski korpus solidarnosti, postepeno raste, uz podršku inkluzivnih omladinskih razmjena i

prilagođenih volonterskih angažmana, u skladu sa smjernicama Evropske unije o inkluziji.

Zapošljavanje

Mogućnosti zapošljavanja mladih osoba s invaliditetom u Sloveniji podržane su mjerama profesionalne rehabilitacije, obrazovnim i programima osposobljavanja, zapošljavanjem uz podršku i prilagođavanjem radnog mjesta, u skladu sa Zakonom o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba s invaliditetom. Mladi oštećenog vida i druge mlade osobe s invaliditetom mogu ostvariti pristup profesionalnom usmjeravanju, rehabilitacionim uslugama i podsticajima za poslodavce putem službi za zapošljavanje i ovlaštenih pružalaca usluga.

Zavod za zapošljavanje Slovenije obezbjeđuje podršku rehabilitacionih savjetnika, koji pružaju savjetovanje u slučajevima dugotrajnih zdravstvenih problema ili invaliditeta kada oni predstavljaju prepreku zapošljavanju. Rehabilitaciono savjetovanje obuhvata procjenu opravdanosti sticanja statusa osobe s invaliditetom, učešće u postupcima pred Rehabilitacionom komisijom Zavoda za zapošljavanje, pristup pravu na uključivanje u usluge profesionalne rehabilitacije, izradu procjene mogućnosti zapošljavanja osoba s invaliditetom i pružanje podrške u procesima zapošljavanja.

Za mlade oštećenog vida, prelazak na tržište rada često je otežan zbog nedovoljne informisanosti poslodavaca o asistivnim tehnologijama, kao i zbog digitalnih sistema na radnom mjestu koji nijesu u potpunosti kompatibilni sa čitačima ekrana. Uprkos tim izazovima, prilagođene usluge profesionalne rehabilitacije i programi podrške doprinose razvoju zapošljivih vještina i poboljšavaju pristup tržištu rada.

Učešće i inkluzija u zajednici

Mladi s invaliditetom u Sloveniji učestvuju u radu omladinskih organizacija, programima neformalnog učenja, volonterskim i kulturnim aktivnostima, iako se nivoi učešća razlikuju, a mnoge organizacije bilježe opšti pad angažmana mladih. Ovaj trend prisutan je i među mladima oštećenog vida i povezan je s promjenama u preferencijama učešća, smanjenim interesovanjem za formalno članstvo i postojanjem trajnih prepreka u pristupačnosti. Organizacije osoba s invaliditetom i omladinski centri sve više sarađuju radi unapređenja pristupačnosti i inkluzije, u skladu s Nacionalnim omladinskim programom 2023–2030.

Za mlade oštećenog vida, učešće u aktivnostima u velikoj mjeri zavisi od pristupačnosti informacija, platformi za prijavu i komunikacionih kanala, koji nijesu uvijek u potpunosti

kompatibilni sa čitačima ekrana. Zbog toga inkluzivni kampovi, radionice i programi digitalne pismenosti koje sprovode organizacije poput UBPS-a ostaju važni oblici socijalnog učešća mladih oštećenog vida.

Sveukupno, Slovenija pruža širok spektar mogućnosti za uključivanje mladih oštećenog vida i mladih osoba s invaliditetom u život zajednice. Međutim, stepen u kojem mladi mogu u potpunosti iskoristiti ove mogućnosti zavisi od dosljedne primjene principa pristupačnosti i kontinuiranog uklanjanja fizičkih, digitalnih i stavovnih barijera, pri čemu digitalna pristupačnost ostaje posebno važno područje za unapređenje.

Hrvatska

Za sistemsko unapređenje položaja mladih osoba oštećenog vida i mladih osoba s invaliditetom u Hrvatskoj neophodno je istovremeno djelovati u oblastima obrazovanja, zapošljavanja, pristupačnosti i učešća u zajednici. Ključno je obezbijediti istinski inkluzivan vaspitno-obrazovni sistem, koji podrazumijeva ranu razvojnu podršku, pravovremenu procjenu potreba, dostupnost tiflehničkih pomagala i drugih asistivnih tehnologija, udžbenike i nastavne materijale u pristupačnim formatima, kao i kontinuiranu podršku stručnih saradnika. Nastavnicima i profesorima potrebno je obezbijediti dodatne edukacije o inkluzivnim metodama rada i poučavanja, uz jasno definisane standarde i odgovornost sistema u cjelini, a ne oslanjanje isključivo na pojedince.

Na tržištu rada neophodno je unaprijediti programe zapošljavanja i zadržavanja na radu, kroz obezbjeđivanje kvalitetnih i pravovremenih podsticaja poslodavcima, mentorstvo odnosno radnog asistenta na radnom mjestu, fleksibilne oblike rada, kao i sistemske prilagodbe radnog mjesta i radnog okruženja. Posebnu pažnju potrebno je posvetiti razvoju karijernog savjetovanja koje će mladima s invaliditetom biti dostupno već od srednjoškolskog nivoa, uključujući stručnu praksu i stažiranje u realnom sektoru.

Paralelno sa tim, država i jedinice lokalne samouprave, uz pojednostavljivanje procedura za ostvarivanje podsticaja za zapošljavanje osoba s invaliditetom, treba da obezbijede pristupačan javni prevoz, digitalnu pristupačnost javnih usluga, adekvatna tiflehnička pomagala i asistivne tehnologije, kao i razvoj lične asistencije i videće

pratnje, kako bi mladi mogli samostalno studirati, raditi i aktivno učestvovati u društvenom životu.

Na kraju, od izuzetnog je značaja uključiti same mlade osobe oštećenog vida i mlade osobe s invaliditetom u procese donošenja odluka, kroz savjetodavna tijela, radne grupe i javne rasprave, kao i obezbijediti stabilnu finansijsku podršku njihovim organizacijama. Samo kombinacijom zakonodavnih mjera, konkretnih usluga podrške i stvarnog partnerstva sa organizacijama osoba s invaliditetom moguće je postići da mladi s invaliditetom u Hrvatskoj žive, uče i rade kao ravnopravni i vidljivi članovi zajednice.

Bosna i Hercegovina

Državni organi i njihove institucije obezbjeđuju ograničen broj konkretnih mogućnosti. Većina stvarnih prilika dolazi iz udruženja osoba oštećenog vida, drugih organizacija koje okupljaju osobe s invaliditetom, kao i iz sektora preduzetništva.

Preduzetnici su spremni da zaposle mlade osobe oštećenog vida kada su one adekvatno obrazovane i osposobljene za konkretne poslove. Najveće mogućnosti za zapošljavanje prepoznaju se u medijskom sektoru, dispečerskim centrima, obrazovanju i zdravstvenoj zaštiti.

Zakoni koji uređuju zapošljavanje osoba s invaliditetom stvaraju određene mogućnosti, ali je neophodno dodatno unaprijediti i proširiti programe obrazovanja i stručnog osposobljavanja za osobe oštećenog vida.

Saradnja sa udruženjima iz susjednih zemalja otvara dodatne prilike, ne samo za kratkoročne i povremene programe mobilnosti i edukacije, već i za postavljanje temelja za dugoročno unapređenje mogućnosti unutar same države.

Bosna i Hercegovina je turistička zemlja sa rastućom infrastrukturom i sve razvijenijom turističkom ponudom, što otvara nove, do sada nedovoljno iskorišćene mogućnosti.

Razvoj novih tehnologija i njihova sve veća pristupačnost otvaraju ranije zatvorene mogućnosti za putovanja, obrazovanje, zapošljavanje i aktivno učešće osoba oštećenog vida u društvenom životu Bosne i Hercegovine.

Kipar

Građansko i političko učešće

Učešće mladih osoba s invaliditetom u građanskom i političkom životu predstavlja važan pokretač promjena, jer omogućava uticaj na politike i programe koji direktno utiču na njihov svakodnevni život. Na Kipru, mlade osobe s invaliditetom učestvuju u građanskim procesima kroz različite kanale, iznoseći svoja mišljenja o omladinskim programima, mjerama pristupačnosti i lokalnim politikama.

Istovremeno, lokalne i nacionalne nevladine organizacije na Kipru, poput Cyprus Confederation of Organizations of the Disabled i Pancyprian Organization of the Blind, predstavljaju važne platforme putem kojih mladi mogu izraziti svoje stavove i aktivnije se uključiti u konsultacije u vezi sa politikama i zagovaračke kampanje. Na taj način omogućava se da njihove potrebe i glasovi budu prepoznati i uvaženi na nacionalnom i evropskom nivou.

Pored toga, edukacija mladih osoba s invaliditetom o njihovim pravima, kao i o značaju javnog angažmana i podizanja glasa, od suštinske je važnosti za ostvarivanje stvarnih promjena. Programi usmjereni na ovu oblast imaju za cilj jačanje liderskih vještina mladih, njihovo osnaživanje za javno iznošenje stavova i aktivno učešće u procesima odlučivanja, kao i razvijanje kapaciteta da svojim djelovanjem doprinesu konkretnim i dugoročnim promjenama u društvu.

Participacija u obrazovanju

Participacija u obrazovanju ne podrazumijeva samo prisustvo nastavi, već obuhvata i aktivno učešće učenika i studenata kroz liderske uloge, vannastavne aktivnosti i programe vršnjačkog mentorstva. Ovi oblici učešća predstavljaju važne aspekte obrazovnog procesa, jer omogućavaju mladim osobama s invaliditetom da se uključe u školski i akademski život kroz klubove, takmičenja, učeničke i studentske parlamente i druge inicijative. Inkluzivni prostori u obrazovnim ustanovama kontinuirano se prilagođavaju kako bi omogućili ravnopravno učešće mladih osoba s invaliditetom u ovim aktivnostima.

Poseban značaj imaju programi vršnjačkog mentorstva, koji omogućavaju dvosmjernu razmjenu iskustava i znanja. Kroz ove programe, mlade osobe s invaliditetom jačaju samopouzdanje i osjećaj vrijednosti, pokazujući da i same imaju šta da doprinesu zajednici, dok istovremeno dobijaju podršku svojih vršnjaka.

Inkluzivni obrazovni programi dodatno doprinose unapređenju participacije u obrazovanju, jer mladim osobama s invaliditetom, uključujući i mlade oštećenog vida, obezbjeđuju pristup asistivnim tehnologijama, prilagođenim nastavnim materijalima i individualizovanoj podršci. Ovakav pristup povećava njihovu uključenost u nastavni proces, podstiče aktivno učešće u učionici i doprinosi kvalitetnijem obrazovnom iskustvu.

Participacija u kulturi i rekreacija

Participacija u kulturi i rekreacija ima značajnu ulogu u razvoju socijalnih vještina mladih osoba s invaliditetom, jačanju njihovog samopouzdanja, kao i u podsticanju bavljenja fizičkim aktivnostima, čime se unapređuju inkluzija i međusobno povezivanje sa vršnjacima. Ovakvi oblici učešća omogućeni su kroz prilagođene sportske programe koji postoje na Kipru, uključujući opštinske rekreativne aktivnosti i paraolimpijske sportove.

Na Kipru su dostupne i brojne kulturne aktivnosti, poput pristupačnih pozorišnih radionica, muzičkih programa i različitih festivala koji se organizuju širom ostrva. Pored toga što pružaju zadovoljstvo i prostor za lično izražavanje, ove aktivnosti doprinose većem učešću mladih osoba s invaliditetom u životu lokalnih zajednica i jačanju njihovog osjećaja pripadnosti.

Najčešće prepreke i barijere identifikovane u nacionalnom kontekstu

Uprkos postojanju zakonodavnih okvira, strateških dokumenata i različitih programa podrške, mladi s invaliditetom i mladi oštećenog vida u svim zemljama obuhvaćenim ovim priručnikom i dalje se suočavaju sa brojnim preprekama koje ograničavaju njihovo puno i ravnopravno učešće u društvu. Ove prepreke nijesu uvijek vidljive na prvi pogled, jer često proizilaze iz načina na koji se zakoni primjenjuju u praksi, iz nedostatka prilagođenih usluga ili iz ukorijenjenih stavova i strukturalnih ograničenja u sistemima.

Barijere se javljaju u različitim oblastima života, uključujući pristupačnost fizičkog i digitalnog okruženja, obrazovanje, zapošljavanje, mobilnost, informisanje, kao i učešće u društvenim i političkim procesima. One mogu biti institucionalne, infrastrukturne, komunikacione, socio-ekonomske ili povezane sa stavovima i predrasudama, a često djeluju istovremeno, pojačavajući osjećaj isključenosti i ograničavajući mogućnosti mladih.

Ovo poglavlje pruža pregled najčešćih prepreka i barijera identifikovanih u nacionalnim kontekstima, sa ciljem da se ukaže na obrasce koji su zajednički različitim zemljama, ali i na specifičnosti koje oblikuju položaj mladih s invaliditetom i mladih oštećenog vida na nacionalnom nivou. Razumijevanje ovih prepreka predstavlja važan osnov za dalje unapređenje politika, servisa i praksi usmjerenih ka stvarnoj inkluziji i jednakim mogućnostima za sve mlade.

Crna Gora

Uprkos činjenici da Crna Gora u kontinuitetu razvija zakonodavne, institucionalne i programske mehanizme usmjerene ka unapređenju položaja mladih s invaliditetom, uključujući i mlade oštećenog vida, brojne prepreke i dalje snažno oblikuju njihovu svakodnevicu. Ove prepreke nijesu izolovane niti jednoslojne – one su međusobno povezane, često se preklapaju i pojačavaju, stvarajući dodatni pritisak na mlade i njihove porodice u procesu ostvarivanja prava koja su formalno prepoznata.

Iskustva mladih s invaliditetom u Crnoj Gori ukazuju na jaz između normativnih rješenja i njihove primjene u praksi. Barijere se pojavljuju u gotovo svim oblastima života – od pristupa informacijama i fizičkom okruženju, preko obrazovanja i zapošljavanja, do društvenog učešća i psihološke podrške. Njihov intenzitet i oblik često zavise od vrste invaliditeta, mjesta stanovanja i dostupnosti podrške, što dodatno produbljuje nejednakosti među mladima.

Pristup informacijama i digitalna pristupačnost

Pristup informacijama predstavlja osnovu za ravnopravno učešće u savremenom društvu, ali upravo u ovoj oblasti mladi s invaliditetom, a naročito mladi oštećenog vida, prepoznaju neke od najizraženijih prepreka. Digitalni sadržaji institucija, obrazovnih ustanova, kulturnih organizacija i privatnih subjekata često nijesu u skladu sa standardima digitalne pristupačnosti.

Mladi koji koriste čitače ekrana i druge asistivne tehnologije suočavaju se sa nepristupačnim web-stranicama, dokumentima koji nijesu čitljivi uz asistivne alate, loše strukturisanim sadržajima i dokumentima u formatima koji onemogućavaju samostalno korišćenje. Slični izazovi prisutni su i kod mladih s drugim vrstama invaliditeta, posebno kada su informacije dostupne isključivo u jednom formatu, bez prilagođavanja različitim potrebama.

Kao posljedica toga, mladi su često prinuđeni da se oslanjaju na pomoć drugih, što direktno utiče na njihovu samostalnost, privatnost i osjećaj ravnopravnosti. Dodatni problem predstavlja činjenica da informacije o programima mobilnosti, obrazovanja, zapošljavanja ili društvenog učešća često nijesu blagovremene, jasno strukturisane niti dostupne u pristupačnim formatima, zbog čega značajan broj mladih ostaje van tih prilika ne zbog nedostatka interesa, već zbog nedostatka informacija.

Fizička pristupačnost i mobilnost

Fizička pristupačnost javnih prostora i infrastrukture ostaje jedna od najvidljivijih prepreka za mlade s invaliditetom u Crnoj Gori. Iako su u pojedinim urbanim sredinama vidljivi pomaci kroz uvođenje taktilnih površina, zvučnih semafora i prilagođenih pješačkih zona, ovi primjeri su ograničeni i neravnomjerno raspoređeni.

Mladi oštećenog vida, kao i mladi sa fizičkim invaliditetom, u manjim sredinama suočavaju se sa neprilagođenim urbanističkim rješenjima, nepostojanjem taktilnih putanja, lošim stanjem trotoara, nedostatkom signalizacije i čestim parkiranjem vozila na pješačkim površinama. Ovakvo okruženje ne utiče samo na mogućnost kretanja, već i na osjećaj sigurnosti, samopouzdanja i spremnosti mladih da se samostalno uključuju u aktivnosti van doma.

Nepristupačnost se dodatno ogleda i u unutrašnjim prostorima institucija, zdravstvenih i obrazovnih ustanova, gdje često izostaje jasna signalizacija, prilagođeni ulazi i obučeno osoblje. To mladima otežava korišćenje osnovnih javnih usluga i produbljuje osjećaj isključenosti.

Obrazovanje i podrška u obrazovnom sistemu

Formalno obrazovanje predstavlja jednu od ključnih oblasti koja oblikuje životne tokove mladih, njihove profesionalne mogućnosti i stepen društvene uključenosti. Iako je Crna Gora uspostavila inkluzivni obrazovni sistem i ratifikovala relevantne međunarodne dokumente koji garantuju pravo na obrazovanje bez diskriminacije, mladi oštećenog vida i mladi s invaliditetom se i dalje suočavaju sa brojnim sistemskim, infrastrukturnim i praktičnim preprekama tokom školovanja i studiranja.

Inkluzivno obrazovanje u Crnoj Gori formalno je usmjereno na uključivanje djece i mladih s invaliditetom u redovni obrazovni sistem. Međutim, u praksi kvalitet inkluzije značajno varira i često zavisi od pojedinačnog angažmana nastavnika, raspoloživih resursa i nivoa razumijevanja specifičnih potreba učenika i studenata s invaliditetom. Ovakav pristup stvara neujednačene uslove obrazovanja i dovodi do neravnopravnog položaja mladih u različitim obrazovnim ustanovama.

Jedna od najizraženijih prepreka u formalnom obrazovanju jeste nedostatak literature i nastavnih materijala u pristupačnim formatima. Mladi oštećenog vida se tokom osnovnog, srednjeg i visokog obrazovanja suočavaju sa nedostupnošću udžbenika, skripti i stručne literature na Brajevom pismu, u audio formatu ili u pristupačnim elektronskim verzijama. Ova barijera direktno utiče na mogućnost samostalnog učenja, pripreme za nastavu i polaganja ispita, zbog čega su mladi često primorani da se oslanjaju na pomoć porodice, personalnih asistenata ili organizacija osoba s invaliditetom.

Iako prilagođavanje nastavnih materijala predstavlja zakonsku obavezu, u praksi se ona često realizuje kroz projektne aktivnosti ili volonterski rad, bez sistemskog i održivog rješenja. Ovakav model dovodi do nesigurnosti, kašnjenja u obezbjeđivanju materijala i dodatnog opterećenja mladih tokom obrazovnog procesa.

Dodatni izazov predstavlja nedovoljna dostupnost asistivne tehnologije i tehničke podrške u obrazovnim ustanovama. Softveri za čitanje ekrana, uvećanje sadržaja, prilagođeni računari i druga asistivna sredstva nijesu standardna oprema u školama i na univerzitetima, već se obezbjeđuju sporadično i često zavise od inicijative pojedinaca. Ovo posebno pogađa mlade iz manjih sredina i porodice sa ograničenim finansijskim resursima.

Mladi oštećenog vida i mladi s invaliditetom takođe ukazuju na nedovoljnu pripremljenost nastavnog i akademskog kadra za inkluzivan rad. Nastavnici i profesori često nemaju adekvatne obuke o specifičnostima različitih vrsta invaliditeta, korišćenju asistivnih tehnologija i prilagođavanju nastavnih metoda. Posljedica toga su nepristupačne prezentacije, oslanjanje na vizuelne materijale bez verbalnih objašnjenja, pisanje na tabli bez čitanja sadržaja i nedovoljno fleksibilan pristup provjeri znanja.

Problem dodatno komplikuje nedostatak podrške u vidu asistenata u nastavi, koji nijesu dostupni svim učenicima i studentima kojima su potrebni. Bez adekvatne podrške, praćenje nastave postaje znatno otežano, naročito u predmetima koji se oslanjaju na grafičke prikaze, dijagrame, tabele i praktične vježbe.

Arhitektonske barijere takođe ostaju prisutne u velikom broju obrazovnih ustanova. Nepostojanje taktilnih staza vodilja, nepristupačni ulazi, nedostatak liftova i neprilagođeni sanitarni čvorovi posebno utiču na mlade s invaliditetom koji se otežano kreću, čime se dodatno ograničava njihovo samostalno kretanje i učešće u školskom i studentskom životu.

Prelazak na online nastavu, naročito tokom pandemije COVID-19, dodatno je razotkrio dubinu problema pristupačnosti. Digitalne platforme, online učionice i nastavni sadržaji često nijesu bili prilagođeni korisnicima čitača ekrana i drugim osobama s invaliditetom. Korišćenje velikog broja vizuelnih elemenata bez adekvatnog objašnjenja dovelo je do dodatne marginalizacije mladih oštećenog vida u procesu učenja.

Sve navedene prepreke imaju direktan uticaj na izbor obrazovnih programa, jer se mladi često odriču željenih srednjih škola ili fakulteta zbog njihove nepristupačnosti. Time se ograničavaju njihove profesionalne mogućnosti i produbljuje nejednakost u odnosu na vršnjake bez invaliditeta.

Iz svega navedenog može se zaključiti da se mladi oštećenog vida i mladi s invaliditetom u Crnoj Gori i dalje nalaze u neravnopravnom položaju u formalnom obrazovanju. Unapređenje pristupačnosti obrazovnog sistema, dostupnosti materijala, obuka nastavnog kadra i systemske podrške predstavlja osnovni preduslov za ostvarivanje prava na obrazovanje i punu društvenu uključenost mladih s invaliditetom.

Neformalno učenje

Neformalno učenje predstavlja važan segment razvoja mladih, jer omogućava sticanje dodatnih znanja, vještina i kompetencija koje često nijesu obuhvaćene formalnim obrazovanjem. Kroz seminare, radionice, treninge, obuke, kurseve i razmjene, mladi imaju priliku da unaprijede lične i profesionalne kapacitete, povećaju zapošljivost i aktivnije učestvuju u društvenim procesima. Međutim, za mlade oštećenog vida i mlade s invaliditetom u Crnoj Gori, pristup neformalnom učenju i dalje je opterećen brojnim barijerama.

Jedna od prvih prepreka javlja se već u fazi informisanja i prijave. Pozivi za učešće, agende i prijavni formulari često se dostavljaju u nepristupačnim formatima, najčešće u PDF dokumentima koji nijesu kompatibilni sa čitačima ekrana. Umjesto da budu dostupni u jednostavnim i čitljivim formatima, poput Word dokumenata, mladi oštećenog vida su primorani da sami konvertuju materijale, što zahtijeva dodatno vrijeme i napor, a nerijetko dovodi i do propuštanja rokova.

Po dolasku na seminar, radionicu ili obuku, mladi oštećenog vida i mladi s invaliditetom se suočavaju sa nepristupačnim materijalima koji se dijele učesnicima. Programi rada, priručnici, brošure i drugi sadržaji najčešće su dostupni isključivo na crnoj štampi, bez uvećanog fonta, kontrasta, Brajevog pisma ili audio formata. Osobe sa djelimičnim oštećenjem vida dodatno su isključene zbog sitnog fonta i lošeg dizajna materijala, dok su osobe potpuno oštećenog vida u potpunosti zavisne od asistencije drugih.

Iako pojedini mladi koriste savremene tehnologije, poput aplikacija za čitanje teksta, pametnih uređaja ili asistivnih pomagala, to ne može i ne smije biti zamjena za obavezu organizatora da obezbijede pristupačne materijale. Posebno treba imati u vidu da nijesu svi mladi oštećenog vida i mladi s invaliditetom informatički pismeni, niti imaju finansijske mogućnosti da sebi obezbijede skupu asistivnu opremu, koja često nije dostupna kroz sistem zdravstvene ili socijalne zaštite.

Dodatni izazov predstavlja način realizacije edukativnih sadržaja. Prezentacije koje se koriste tokom seminara i radionica često sadrže veliki broj grafičkih elemenata, fotografija, tabela i dijagrama koji nijesu verbalno objašnjeni. Izrazi poput „kao što možete vidjeti na slajdu“ u potpunosti isključuju mlade oštećenog vida iz procesa učenja, jer im ne pružaju nikakvu informaciju o sadržaju koji se prikazuje.

U dijelovima predviđenim za grupni rad i praktične vježbe, često se koriste metode koje nijesu prilagođene osobama s invaliditetom — pisanje na stikere, sortiranje kartica, komentarisane fotografije ili vizuelnih materijala. Ovakav pristup dodatno otežava ravnopravno učešće i stavlja mlade s invaliditetom u pasivnu poziciju, čime se narušava osnovni princip neformalnog učenja kao inkluzivnog i participativnog procesa.

Poseban problem predstavlja evaluacija edukativnih aktivnosti. Evaluacioni obrasci su najčešće na crnoj štampi ili u elektronskim formatima koji nijesu pristupačni korisnicima čitača ekrana. Time se mladima oštećenog vida uskraćuje mogućnost da samostalno i anonimno izraze svoje mišljenje o kvalitetu programa, što dodatno produbljuje osjećaj isključenosti.

Tokom pandemije COVID-19, prelazak na online oblike neformalnog učenja dodatno je razotkrio postojeće probleme. Brojne platforme za učenje, online kursevi i digitalni alati nijesu bili prilagođeni osobama oštećenog vida i drugim osobama s invaliditetom. Nepristupačne prezentacije, nedostatak verbalnih objašnjenja i oslanjanje na vizuelne elemente doveli su do toga da su mladi s invaliditetom bili u znatno nepovoljnijem položaju u odnosu na ostale učesnike.

Sve navedene prepreke utiču na smanjeno učešće mladih oštećenog vida i mladih s invaliditetom u neformalnom učenju, obeshrabruju njihovu aktivnost i dodatno produbljuju razlike u sticanju znanja i vještina. Neformalno učenje, koje bi trebalo da bude fleksibilno, otvoreno i inkluzivno, u praksi često postaje još jedna oblast u kojoj se reprodukuju postojeće nejednakosti.

Uklanjanje barijera u oblasti neformalnog učenja ključno je za osnaživanje mladih oštećenog vida i mladih s invaliditetom, jer upravo kroz ove procese oni razvijaju samopouzdanje, socijalne vještine, profesionalne kompetencije i osjećaj pripadnosti zajednici.

Zapošljavanje i tržište rada

Zapošljavanje predstavlja jednu od najosjetljivijih i najizazovnijih oblasti za mlade oštećenog vida i mlade s invaliditetom u Crnoj Gori. Iako obrazovanje i sticanje kvalifikacija predstavljaju važan preduslov za ulazak na tržište rada, proces zapošljavanja za ovu grupu mladih i dalje je obilježen brojnim barijerama, predrasudama i sistemskim nedostacima koji ih stavljaju u neravnotežan položaj u odnosu na mlade bez invaliditeta.

Po završetku srednjoškolskog ili visokog obrazovanja, mladi oštećenog vida i mladi s invaliditetom teže da se uključe u svijet rada i ostvare profesionalnu samostalnost. Međutim, u praksi se često suočavaju sa nedovoljnom podrškom nadležnih institucija u procesu profesionalnog osnaživanja, kao i sa niskim nivoom spremnosti poslodavaca da im pruže priliku za zaposlenje. Predrasude i stereotipi o sposobnostima osoba s invaliditetom i dalje su snažno prisutni, što dovodi do toga da se njihove kompetencije, znanja i potencijali dovode u pitanje već na samom početku procesa zapošljavanja.

Mladi oštećenog vida često navode da im se tokom razgovora za posao indirektno stavlja do znanja da poslodavci nijesu spremni da prilagode radno mjesto, radne procese ili okruženje njihovim potrebama. Umjesto procjene stvarnih sposobnosti i profesionalnih kvalifikacija, fokus se nerijetko stavlja na invaliditet kao prepreku, a ne na mogućnosti koje mlada osoba posjeduje. Ovakav pristup dovodi do gubitka samopouzdanja, osjećaja obeshrabrenosti i smanjenja motivacije za aktivno traženje zaposlenja.

Slični izazovi prisutni su i kod mladih s drugim vrstama invaliditeta. Mladi sa tjelesnim invaliditetom često nailaze na nepristupačno radno okruženje, arhitektonske barijere, nedostatak prilagođene opreme i rigidne organizacione strukture koje ne prepoznaju

potrebu za fleksibilnošću. Ove prepreke dodatno otežavaju zapošljavanje, čak i u slučajevima kada mladi posjeduju odgovarajuće obrazovanje i radne vještine.

Poseban problem predstavlja nepristupačnost samog procesa apliciranja za posao. Obrasci za prijavu, online platforme i konkursna dokumentacija često nijesu prilagođeni korisnicima čitača ekrana ili osobama koje koriste asistivne tehnologije. Ovakve prepreke mogu obeshrabiliti mlade već na početku procesa zapošljavanja i spriječiti ih da uopšte konkurišu za radna mjesta.

Zbog ograničenih mogućnosti i niskog nivoa prilagođavanja, mladi oštećenog vida i mladi s invaliditetom često nijesu u mogućnosti da pronađu posao u struci za koju su se školovali. Umjesto toga, primorani su da se dokvalifikuju ili usmjere ka poslovima za koje se smatra da ih mogu obavljati bez prilagođavanja radnog mjesta, što dodatno ograničava njihove profesionalne izbore i dugoročni razvoj karijere.

Iako Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju lica s invaliditetom predviđa brojne benefite za poslodavce — uključujući subvencije zarada, sredstva za prilagođavanje radnog mjesta i finansiranje asistenta u radu — u praksi se ove mjere nedovoljno koriste. Zbog nerazvijene svijesti i straha od dodatnih obaveza, poslodavci često biraju da plaćaju penale umjesto da zaposle osobu s invaliditetom, čime se propušta prilika za stvaranje inkluzivnog radnog okruženja.

Mladi s invaliditetom se suočavaju i sa izazovima u oblasti preduzetništva. Iako je preduzetništvo prepoznato kao potencijalna alternativa zapošljavanju, postoje brojne birokratske, finansijske i organizacione prepreke koje otežavaju pokretanje sopstvenog biznisa. Nedostatak ciljanih programa podrške, mentorstva i finansijskih podsticaja dodatno ograničava mogućnosti mladih oštećenog vida i mladih s invaliditetom da razviju preduzetničke inicijative.

Sve navedene prepreke utiču na to da se zapošljavanje mladih oštećenog vida i mladih s invaliditetom u Crnoj Gori i dalje odvija sporije i uz znatno veće napore nego što je to slučaj sa mladima bez invaliditeta. Bez systemske podrške, senzibilizacije poslodavaca i dosljedne primjene zakonskih mehanizama, mladi ostaju u riziku od dugotrajne nezaposlenosti, ekonomske zavisnosti i društvene isključenosti.

Zapošljavanje mladih oštećenog vida i mladih s invaliditetom ne treba posmatrati kao socijalnu mjeru, već kao ulaganje u ljudski kapital i ravnopravno učešće u društvu. Uklanjanje prepreka u ovoj oblasti ključno je za ostvarivanje samostalnosti, dostojanstva i pune društvene uključenosti mladih.

Učešće u kulturnom životu

Iako se o položaju mladih oštećenog vida i mladih s invaliditetom u oblasti kulture relativno malo govori u javnom prostoru, kultura predstavlja jednu od oblasti u kojoj su prepreke i oblici isključenosti i dalje izraženi. Kulturni život, kao važan segment društvenog učešća, ličnog razvoja i identiteta mladih, u velikoj mjeri ostaje nedovoljno pristupačan mladima s različitim vrstama invaliditeta, što utiče kako na njihovu vidljivost, tako i na mogućnost aktivnog učešća u kulturnim procesima.

Kulturne institucije i kulturni sadržaji u Crnoj Gori u velikom broju slučajeva nijesu prilagođeni potrebama mladih oštećenog vida. Nepristupačnost se najčešće ogleda u nepostojanju audio-deskripcije tokom pozorišnih predstava i filmskih projekcija, nedostatku zvučnih ili taktilnih informacija u muzejima i galerijama, nepristupačnim izložbama, kao i u odsustvu taktilnih staza vodilja i orijentacionih planova na Brajevom pismu koji bi olakšali samostalno kretanje i snalaženje unutar kulturnih institucija. Zbog ovih prepreka, mladi oštećenog vida često nijesu u mogućnosti da samostalno prisustvuju kulturnim događajima niti da ravnopravno prate kulturne sadržaje.

Slični izazovi prisutni su i kada je riječ o mladima s drugim vrstama invaliditeta, naročito mladima sa tjelesnim invaliditetom. Kulturni prostori često imaju arhitektonske barijere u vidu stepenica bez rampi ili liftova, uskih ulaza, nepristupačnih toaleta i neadekvatno organizovanih prostora za kretanje korisnika invalidskih kolica. U takvim okolnostima, čak i kada su kulturne manifestacije formalno otvorene za sve, mladi s invaliditetom bivaju faktički isključeni iz učešća. Ovakva praksa ne samo da ograničava njihovu mogućnost da budu konzumenti kulturnih sadržaja, već ih dodatno demotiviše da se razvijaju kao umjetnici, izvođači ili kulturni stvaraoci.

Proces inkluzivnog obrazovanja, koji se u praksi u Crnoj Gori često sprovodi nedosljedno, dodatno utiče na nedovoljnu uključenost mladih oštećenog vida i mladih s invaliditetom u kulturne aktivnosti već tokom školovanja. Učenici rijetko učestvuju u dramskim, literarnim i muzičkim sekcijama, školskim priredbama i drugim kulturnim inicijativama, što utiče na razvoj njihovih talenata, samopouzdanja i osjećaja pripadnosti. Odsustvo podrške i prilagođavanja dovodi do toga da mnogi mladi nijesu dovoljno ohrabreni da istražuju sopstvene potencijale ili se povlače iz kulturnih aktivnosti zbog straha od neprihvatanja i nerazumijevanja od strane vršnjaka i nastavnog kadra.

Poseban izazov predstavlja nepristupačnost visokoškolskih ustanova u oblasti umjetnosti, poput akademija umjetnosti, koje zbog arhitektonskih i organizacionih prepreka ostaju teško dostupne mladima s invaliditetom. Zbog toga se mladi oštećenog

vida i mladi s invaliditetom rijetko odlučuju za upisivanje ovih obrazovnih programa, iako posjeduju interesovanja i talente u oblastima muzike, glume, književnosti ili drugih umjetničkih disciplina.

Kada je riječ o kulturnom stvaralaštvu, mladi oštećenog vida se najčešće opredjeljuju za pisanje poezije i proze, bavljenje muzikom i glumom, dok mladi s invaliditetom učestvuju i u drugim oblicima umjetničkog izražavanja. Međutim, prilike da se njihovo stvaralaštvo predstavi široj društvenoj zajednici su ograničene. Kulturne aktivnosti u kojima učestvuju često se realizuju u okviru projekata organizacija osoba s invaliditetom, koje nemaju dovoljnu vidljivost u širem kulturnom prostoru, niti sistemsku podršku za promociju rada mladih autora.

Zbog nedovoljne promocije i slabe zastupljenosti u institucionalnoj kulturi, šira javnost često nije upoznata sa talentima i potencijalima mladih oštećenog vida i mladih s invaliditetom. U javnosti je i dalje prisutan stav da osobe s invaliditetom mogu biti isključivo konzumenti kulturnih sadržaja, ali ne i njihovi stvaraoci, što dodatno produbljuje njihovu marginalizaciju i utiče na samopouzdanje mladih koji žele da se bave umjetnošću.

Iz navedenog se može zaključiti da su mladi oštećenog vida i mladi s invaliditetom i dalje nedovoljno afirmisani u oblasti kulture, kako kao konzumenti, tako i kao aktivni učesnici i stvaraoci. Uklanjanje arhitektonskih, komunikacionih i društvenih barijera, kao i sistemski podrška inkluzivnim kulturnim praksama, predstavljaju ključne korake ka stvaranju kulturnog prostora u kojem će svi mladi imati jednake mogućnosti da učestvuju, stvaraju i budu vidljivi.

Mobilnost

Mobilnost predstavlja jednu od osnovnih pretpostavki samostalnog života, ravnopravnog učešća u društvu i ostvarivanja prava u oblastima obrazovanja, zapošljavanja, kulture i socijalnog života. Za mlade oštećenog vida i mlade s invaliditetom u Crnoj Gori, pitanje mobilnosti ima višestruki značaj, jer direktno utiče na njihovu nezavisnost, osjećaj sigurnosti i mogućnost donošenja odluka o sopstvenom životu.

Uprkos određenim pomacima u unapređenju pristupačnosti javnog prostora, mobilnost mladih s invaliditetom i dalje je obilježena brojnim infrastrukturnim, sistemskim i društvenim preprekama. Ove prepreke nijesu ujednačene i razlikuju se u zavisnosti od vrste invaliditeta, mjesta stanovanja i dostupnosti lokalnih servisa podrške.

Za mlade oštećenog vida, jedan od ključnih izazova predstavlja nedovoljna prilagođenost urbanog prostora. Taktilne staze vodilje, kontrastne oznake, zvučni semafori i jasna signalizacija prisutni su samo u pojedinim djelovima većih gradova, dok su u manjim sredinama gotovo u potpunosti odsutni. Neujednačeno postavljanje taktilnih površina, njihova česta oštećenja ili prekidi, kao i neadekvatno održavanje dodatno otežavaju bezbjedno i samostalno kretanje.

Mladi s invaliditetom koji se otežano kreću suočavaju se sa brojnim arhitektonskim barijerama, uključujući stepenice bez rampi ili liftova, uske ulaze u javne objekte, neprilagođene trotoare i neadekvatne prelaze. Ove prepreke često onemogućavaju čak i osnovno kretanje kroz grad, pristup institucijama, kulturnim događajima ili društvenim okupljanjima.

Poseban izazov predstavlja javni prevoz, koji i dalje nije u potpunosti pristupačan za mlade s invaliditetom. Za mlade oštećenog vida, odsustvo audio najava stanica, nepristupačne informacije o rutama i promjenama linija, kao i nedovoljno obučeno osoblje, čine korišćenje javnog prevoza stresnim i nesigurnim iskustvom. Mladi koji koriste invalidska kolica često se suočavaju sa nepristupačnim vozilima, neispravnim rampama ili nedostatkom prostora za bezbjedan ulazak i izlazak iz vozila.

Značajan aspekt mobilnosti odnosi se i na nedovoljnu dostupnost obuka za samostalno kretanje i orijentaciju. Iako postoje programi koji omogućavaju obuku za korišćenje bijelog štapa i savladavanje osnovnih ruta, oni nijesu sistemski uređeni niti ravnomjerno dostupni u svim djelovima Crne Gore. Nedostatak instruktora mobilnosti i ograničen obim ovih obuka dodatno otežavaju proces osamostaljivanja mladih oštećenog vida.

Za mlade s invaliditetom koji se oslanjaju na asistivna pomagala ili usluge podrške, mobilnost je često uslovljena dostupnošću servisa u zajednici, poput personalne asistencije, servisa „od vrata do vrata“ ili videćeg pratioca. Iako su ovi servisi izuzetno značajni, njihova dostupnost zavisi od lokalnih politika i finansiranja, što dovodi do neravnomjernog pristupa i nejednakih uslova života u različitim opštinama.

Mobilnost mladih s invaliditetom ne odnosi se samo na svakodnevno kretanje, već i na mogućnost putovanja, učešća u obrazovnim, kulturnim i međunarodnim programima. Iako međunarodne mobilnosti predstavljaju važnu priliku za lični i profesionalni razvoj, mladi često ističu nedostatak logističke podrške, informacija i asistencije tokom putovanja. Ovi izazovi posebno pogađaju mlade oštećenog vida, kojima su dodatne pripreme i podrška neophodne za bezbjedno snalaženje u novim sredinama.

Pored infrastrukturnih i sistemskih prepreka, prisutne su i društvene barijere, poput nedovoljne senzibilisanosti javnosti, stereotipa i pretjerane zaštitničke percepcije. Takav pristup često dovodi do umanjenih očekivanja od mladih s invaliditetom i dodatno ograničava njihovu samostalnost i slobodu kretanja.

Sve navedene prepreke utiču ne samo na fizičku mobilnost, već i na psihološki osjećaj sigurnosti, samopouzdanja i spremnosti mladih da se aktivno uključe u društvo. Nedostatak dostupne i bezbjedne mobilnosti često vodi ka izolaciji, smanjenom učešću u obrazovanju, zapošljavanju i kulturnom životu, kao i zavisnosti od porodice ili drugih oblika podrške.

Iz svega navedenog može se zaključiti da unapređenje mobilnosti mladih oštećenog vida i mladih s invaliditetom u Crnoj Gori zahtijeva sistemski pristup koji uključuje prilagođavanje javnog prostora, razvoj pristupačnog prevoza, jačanje servisa podrške i kontinuiranu edukaciju svih aktera. Mobilnost nije privilegija, već osnovno pravo i preduslov za puno i ravnopravno učešće mladih s invaliditetom u svim segmentima društvenog života.

Socijalne, psihološke i društvene barijere

Pored infrastrukturnih i institucionalnih prepreka, mladi s invaliditetom u Crnoj Gori suočavaju se i sa izraženim socijalnim i psihološkim izazovima. Ograničen pristup kulturnim, sportskim i društvenim sadržajima utiče na njihovu socijalizaciju i osjećaj pripadnosti zajednici.

Društvene predrasude, paternalistički pristup i snižena očekivanja i dalje su prisutni, što negativno utiče na razvoj samopouzdanja i osjećaj lične vrijednosti kod mladih.

Dugotrajno suočavanje sa barijerama često dovodi do osjećaja nesigurnosti, straha od odbijanja i povlačenja iz društvenih aktivnosti, dok je dostupnost psihološke podrške i dalje ograničena.

Nedovoljna međusektorska saradnja

Jedan od sistemskih problema koji dodatno produbljuje navedene prepreke jeste nedovoljna i fragmentisana saradnja između obrazovanja, socijalne i zdravstvene zaštite, zapošljavanja i organizacija civilnog društva. Mladi i njihove porodice često su primorani da sami povezuju institucije, ponavljaju procedure i snalaze se u nejasnim nadležnostima, umjesto da sistem funkcionise koordinisano i usmjereno ka korisniku.

Slovenija

Uprkos postojanju podržavajućeg zakonodavnog okvira i rastućim opredjeljenjima za inkluziju, mlade osobe oštećenog vida i mlade osobe s invaliditetom u Sloveniji i dalje se suočavaju s preprekama koje utiču na njihovo učešće u obrazovanju, mobilnosti, zapošljavanju i društvenom životu. Ove prepreke proizilaze iz kombinacije praktičnih izazova, sistemskih nedostataka, neujednačene primjene politika i različitih nivoa javne svijesti, što je prepoznato i u Akcionom programu za osobe s invaliditetom 2022–2030.

Sistemske prepreke i prepreke u koordinaciji

Jedna od ponavljajućih prepreka za mlade osobe oštećenog vida i mlade osobe s invaliditetom u Sloveniji jeste fragmentisana koordinacija između obrazovnog sistema, sistema socijalne zaštite i zdravstvenih i rehabilitacionih službi. Porodice su često primorane da se same snalaze u složenim administrativnim procedurama, dok odgovornosti između različitih institucija nijesu uvijek jasno definisane, uprkos postojećem zakonodavnom okviru, uključujući Zakon o izjednačavanju mogućnosti za osobe s invaliditetom.

Razlike u kapacitetima usluga značajno utiču na pristup specijalizovanoj podršci. Ograničena dostupnost kvalifikovanih stručnjaka i nedostatak sveobuhvatnih usluga mogu ograničiti blagovremen pristup obuci iz orijentacije i mobilnosti za mlade oštećenog vida, kao i pristup ranoj intervenciji, terapijama ili bihevioralnoj podršci za druge mlade osobe s invaliditetom.

Prepreke u obrazovanju

Iako je inkluzivno obrazovanje formalno dobro uspostavljeno, mlade osobe oštećenog vida i mlade osobe s invaliditetom mogu se suočiti s kašnjenjima ili neujednačenim pristupom odgovarajućoj podršci. Za učenike i studente oštećenog vida, blagovremen pristup pristupačnim nastavnim materijalima — kao što su Brajevo pismo, taktilne grafike i digitalni sadržaji kompatibilni sa čitačima ekrana — ostaje ponavljajući izazov. Razlike u školskim praksama, nestandardizovani nastavni materijali i kasna dostava spiskova literature mogu smanjiti vrijeme za pripremu i negativno uticati na ishode učenja.

Dodatnu prepreku predstavlja nedostatak specijalizovanih stručnjaka. Razlike u institucionalnim kapacitetima, nivou koordinacije i stručnosti kadra doprinose neujednačenoj primjeni individualizovanih obrazovnih programa u skladu sa ZUOPP-1. Različiti nivoi informisanosti i iskustva nastavnog osoblja dodatno utiču na očekivanja i

prilagođavanja u učionici, naročito kada su u pitanju učenici i studenti s intelektualnim, razvojnim ili psihosocijalnim invaliditetom.

Prepreke u mobilnosti i fizičkoj pristupačnosti

Prepreke u mobilnosti i dalje utiču na samostalnost i učešće mladih osoba oštećenog vida i mladih osoba s invaliditetom. Ograničena dostupnost taktilnih staza, neujednačena primjena zvučnih signala na pješačkim prelazima i različiti nivoi pristupačnosti javnog prevoza stvaraju prepreke za bezbjedno i samostalno kretanje, naročito izvan većih urbanih sredina.

Za mnoge mlade ljude, nedosljedna primjena standarda pristupačnosti rezultira različitim nivoima bezbjednosti, samostalnosti i lakoće kretanja, pri čemu su izazovi izraženiji u ruralnim područjima, gdje su javni prevoz i dostupnost usluga ograničeni.

U Nacionalnom centru za sveobuhvatnu rehabilitaciju slijepih i slabovidnih osoba, koji djeluje u okviru Očne klinike u Ljubljani, obuka iz orijentacije i mobilnosti pruža se kao dio rehabilitacionih usluga. Međutim, ova obuka nije uvijek dostupna odmah kada je osobi potrebna, jer je pristup uslovljen listama čekanja, što može odložiti početak obuke.

Prepreke u digitalnoj i informacijskoj pristupačnosti

Digitalna pristupačnost ostaje međusektorska prepreka koja utiče na obrazovanje, zapošljavanje, mobilnost i učešće u društvu. Onlajn platforme, sistemi za prijavu, veb-sajtovi i mobilne aplikacije nijesu uvijek u potpunosti kompatibilni s asistivnim tehnologijama, posebno čitačima ekrana, što značajno ograničava samostalno korišćenje digitalnih usluga.

Ovi izazovi traju uprkos postojećim zakonskim obavezama propisanim Zakonom o digitalnoj pristupačnosti, kao i evropskim standardima pristupačnosti, uključujući smjernice WCAG-a.

Osobe potpuno i djelimično oštećenog vida su takođe aktivni korisnici pametnih telefona, društvenih mreža i digitalnih komunikacionih alata. Međutim, ne mogu ravnopravno učestvovati ukoliko slike, grafike i vizuelni sadržaji nijesu opremljeni alternativnim tekstom (alt tekstom). Izostanak takvih opisa predstavlja značajnu prepreku pristupu informacijama, komunikaciji i socijalnom učešću u digitalnim okruženjima.

Prepreke u zapošljavanju

Uprkos postojećim mjerama profesionalne rehabilitacije i podrške zapošljavanju, mladi oštećenog vida i mlade osobe s invaliditetom često se suočavaju s preprekama tokom prelaska iz obrazovanja na tržište rada. Za mlade oštećenog vida, nedovoljna informisanost poslodavaca o asistivnim tehnologijama, kao i korišćenje digitalnih sistema na radnom mjestu koji nijesu u potpunosti kompatibilni sa čitačima ekrana, mogu ograničiti pristup mogućnostima zapošljavanja. Često se dešava da poslodavci nemaju adekvatno znanje o oštećenju vida i da, zbog predrasuda i pogrešnih shvatanja, odluče da im ne ponude priliku za zapošljavanje. Na ove izazove ukazuju i organizacije poput Evropskog Saveza slijepih, koji navodi da prosječna stopa nezaposlenosti među osobama potpuno i djelimično oštećenog vida radnog uzrasta prelazi 75%.

Socijalne i psihosocijalne prepreke

Mladi s oštećenjem vida i mlade osobe s invaliditetom mogu se suočiti sa socijalnim i psihosocijalnim preprekama koje utiču na njihovo učešće u životu zajednice, omladinskim aktivnostima i neformalnom učenju. Za osobe potpuno i djelimično oštećenog vida, komunikacioni kanali i formati aktivnosti koji se u velikoj mjeri oslanjaju na vizuelnu interakciju mogu smanjiti mogućnosti za inkluziju, naročito kada se ne uzimaju u obzir alternativni oblici komunikacije.

Zbog nepristupačnih okruženja, informacija i aktivnosti, mladi potpuno i djelimično oštećenog vida često su isključene iz neformalnog druženja, omladinskih aktivnosti i spontanijih socijalnih interakcija, što ograničava mogućnosti za izgradnju socijalnih mreža i može dovesti do usamljenosti i socijalne izolacije. One takođe mogu doživljavati niže samopouzdanje, internalizovanu stigmatu i povećano psihološko opterećenje, često kao posljedicu isključenosti, predrasuda i stalne potrebe za prilagođavanjem. Pored toga, pretjerana zaštita može ometati razvoj samostalnosti i autonomije, koje su ključne za prelazak u odraslo doba.

Savez slijepih i slabovidih Slovenije sistematski se bavi ovim izazovima kroz sprovođenje posebnih socijalnih programa koji, putem stručne podrške i vršnjačke pomoći, istovremeno jačaju samopouzdanje i stvaraju mogućnosti za veću socijalnu inkluziju. Jedan od takvih programa je Mreža vodiča za prevenciju socijalne isključenosti osoba potpuno i djelimično oštećenog vida, koja djeluje više od 25 godina i služi kao most između korisnika potpuno i djelimično oštećenog vida i videćih pratilaca, omogućavajući ravnopravije učešće u društvu.

Takođe je od ključne važnosti da se kontinuirano sprovode sistematske aktivnosti podizanja svijesti usmjerene na prevazilaženje predrasuda u vezi sa sljepilom i oštećenjem vida, kako prema stručnoj javnosti, tako i prema opštoj populaciji, budući da je podizanje svijesti izričito prepoznato kao ključna obaveza prema Konvenciji Ujedinjenih nacija o pravima osoba s invaliditetom (član 8).

Hrvatska

Najčešće prepreke za ostvarivanje mobilnosti, obrazovanja, zapošljavanja i punog učešća mladih osoba oštećenog vida i mladih osoba s invaliditetom u hrvatskom nacionalnom kontekstu rezultat su kombinacije strukturnih, organizacionih i društvenih ograničenja. Iako postoje zakonski okviri, njihova primjena je često nedovoljna i neujednačena. Pristupačnost javnih prostora, saobraćaja i digitalnih usluga nerijetko je parcijalna ili simbolična, dok nedostatak međuresorne saradnje i koordinacije između institucija stvara praznine u sistemu podrške.

Sistem vaspitanja i obrazovanja još uvijek nije u potpunosti pripremljen za inkluzivan rad. Nedostatak tiflopedagoga i drugih stručnih kadrova, ograničena dostupnost prilagođenih nastavnih materijala, kao i nedovoljna nabavka tiflotehničkih pomagala i asistivnih tehnologija, značajno utiču na mogućnost ostvarivanja jednakih obrazovnih iskustava za mlade osobe oštećenog vida.

Na tržištu rada prepreke se manifestuju kroz nizak nivo informisanosti poslodavaca, nedostatak prilagođenih radnih mjesta i obrazovnih programa u deficitarnim zanimanjima, kao i kroz manjak znanja, kompetencija i radnog iskustva mladih osoba oštećenog vida. Dodatni izazov predstavlja nedostatak takozvanih „mekih“ vještina, kao i složene i spore administrativne procedure, koje često obeshrabruju mlade u procesu aktivnog ulaska na tržište rada.

Pored toga, socijalne i psihosocijalne usluge, uključujući ličnu asistenciju, videću pratnju i programe podrške mentalnom zdravlju, nijesu ravnomjerno dostupne na teritoriji cijele zemlje i često zavise od projektnog finansiranja. To dovodi do nesigurnosti u kontinuitetu podrške i povremenih prekida u pružanju usluga.

Na kraju, društvene predrasude, nedovoljno uključivanje mladih osoba s invaliditetom u procese donošenja odluka i nedostatak sistemskog ulaganja u inkluzivne politike i infrastrukturu ostaju ključne prepreke koje mladim osobama s invaliditetom otežavaju ravnopravno i aktivno učešće u društvu.

Bosna i Hercegovina

Asistivna pomagala za osobe potpuno i djelimično oštećenog vida, poput tiflotehničkih sredstava, oslobođena su plaćanja carine, ali nijesu oslobođena poreza na dodatu vrijednost.

Javna infrastruktura prilagođena osobama oštećenog vida, kao što su taktilne staze vodilje ili prilagođeni semafori, u Bosni i Hercegovini gotovo da ne postoji.

Ne postoji organizovana obuka pasa vodiča, niti sistemska obuka personalnih asistenata za podršku osobama oštećenog vida.

Specijalizovani obrazovni programi za slijepe osobe veoma su rijetki. Programi koji postoje u velikoj mjeri su zastarjeli i ne obuhvataju edukaciju o korišćenju savremenih asistivnih tehnologija.

Ne postoji sistemsko finansiranje udruženja osoba oštećenog vida niti njihovih aktivnosti. Podrška se uglavnom svodi na povremene, projektno orijentisane javne pozive.

Na nivou Federacije Bosne i Hercegovine, jedne od dvije glavne administrativne jedinice, postoji zakon o zapošljavanju osoba s invaliditetom, ali poslodavci i dalje iskazuju izražen stepen nepovjerenja prema zapošljavanju osoba oštećenog vida. Primjeri njihovog zapošljavanja i dalje su rijetki.

Kipar

Fizičke i prostorne prepreke

Nije tajna da postoje brojne fizičke i prostorne prepreke koje ograničavaju učešće i aktivno uključivanje mladih osoba s invaliditetom u svakodnevni život. Među najčešćim preprekama su stepeništa bez rampi, uski hodnici i prolazi, nepristupačni toaleti, kao i loša arhitektonska rješenja koja ne omogućavaju slobodno kretanje i veću mobilnost kada je to potrebno. Ove prepreke prisutne su u brojnim često korišćenim prostorima, uključujući škole, javne objekte i saobraćajnu infrastrukturu.

Iako su pristupačni prostori propisani novijim zakonima i građevinskim standardima, starija infrastruktura, koja je veoma rasprostranjena na Kipru, često ne omogućava

jednostavne prilagodbe. Zbog toga prostorna nepristupačnost i dalje predstavlja stalni izazov. Iako javni prevoz, poput autobusa i taksija, postepeno postaje pristupačniji, i dalje postoje ograničenja koja ne omogućavaju potpunu samostalnost u kretanju i učešću, naročito u ruralnim područjima ostrva.

Predrasude i stereotipi društva

Predrasude i stereotipi društva predstavljaju značajnu prepreku inkluziji mladih osoba s invaliditetom. Oni se ogledaju kroz socijalnu marginalizaciju, niska očekivanja i izraženu stigmatizaciju od strane vršnjaka, nastavnika, poslodavaca, a ponekad i članova porodice. Mitovi i pogrešna uvjerenja o invaliditetu mogu dovesti do potcjenjivanja pojedinaca, nedovoljnog podsticanja njihovog razvoja i uskraćivanja prilika da pokažu svoje sposobnosti, kao i svi drugi.

Mladi s invaliditetom često imaju manje mogućnosti za uključivanje u društvene, profesionalne i obrazovne aktivnosti. Pored toga, vršnjačko nasilje i diskriminacija u javnim i obrazovnim okruženjima dodatno utiču na ograničavanje socijalnog razvoja i narušavanje samopouzdanja. Zbog toga je unapređenje javne svijesti i smanjenje diskriminacije, predrasuda i stereotipa prepoznato kao jedan od ključnih prioriteta donosilaca odluka.

Prepreke u oblasti obrazovanja

Iako je u oblasti inkluzivnog obrazovanja ostvaren značajan napredak, i dalje postoje prepreke koje ograničavaju ravnopravno učešće mladih osoba s invaliditetom. Jedan od najčešćih izazova odnosi se na nedostatak specijalizovane podrške u okviru školskog sistema, kao što su stručni nastavnici, asistenti u nastavi i prilagođeni nastavni materijali. Pojedine škole nemaju pristup udžbenicima na uvećanoj štampi ili Brajevom pismu, pristupačnom digitalnom sadržaju ili asistivnim tehnologijama.

Nedostatak inkluzivnih nastavnih metoda može dovesti do segregisanog obrazovnog okruženja, u kojem se mladi s invaliditetom marginalizuju, što rezultira smanjenim učešćem i slabijom uključenosti u nastavni proces. Dodatni izazov predstavlja i tranzicija iz srednjeg u visoko obrazovanje, jer visokoškolske ustanove često ne obezbjeđuju adekvatne prilagodbe, prilagođene nastavne materijale ili akademsko mentorstvo.

Prepreke u oblasti zapošljavanja

Za mlade osobe s invaliditetom na Kipru zapošljavanje predstavlja jedno od ključnih pitanja. Uprkos mjerama poput šeme zapošljavanja po kvotama, stopa nezaposlenosti među mladima s invaliditetom i dalje je visoka, dok su mogućnosti za profesionalni razvoj ograničene. Prilagođavanje radnog mjesta često je neujednačeno, a poslodavci nerijetko nemaju dovoljno znanja ili iskustva u prilagođavanju radnih uslova zaposlenima s invaliditetom.

Dodatni izazov predstavlja i neusklađenost vještina, jer mladi s invaliditetom često nemaju pristup karijernom savjetovanju ili stručnom osposobljavanju koje je usklađeno sa potrebama tržišta rada. Predrasude, nedostatak samopouzdanja i niska očekivanja porodice i poslodavaca dodatno ograničavaju mogućnosti zapošljavanja, čime se usporava proces socijalne inkluzije i ekonomske nezavisnosti.

Prepreke u oblasti digitalne pristupačnosti

Uprkos napretku u zakonodavstvu koje se odnosi na pristupačnost javnog sektora, pristup digitalnim informacijama i tehnologijama i dalje predstavlja izazov. Ne ispunjavaju svi veb-sajtovi, mobilne aplikacije i elektronske javne usluge u potpunosti standarde pristupačnosti, a pojedine platforme za zapošljavanje i obrazovanje nijesu kompatibilne sa čitačima ekrana ili ne nude pristupačne formate za osobe oštećenog vida.

Ove digitalne prepreke dodatno produbljuju socijalnu izolaciju i ograničavaju mogućnosti ličnog razvoja, jer onemogućavaju mladima da pristupe važnim informacijama, konkurišu za posao ili obrazovne programe, učestvuju u onlajn učenju i aktivno se uključe u građanske procese.

Institucionalne i administrativne prepreke

Mladi s invaliditetom često se suočavaju sa dodatnim izazovima u administrativnim procedurama i birokratskim procesima. Upis u specijalizovane programe, dobijanje potvrde o invaliditetu ili ostvarivanje prava na finansijsku podršku često podrazumijeva složene, dugotrajne i teško razumljive procedure. Nedovoljna koordinacija između

ministarstva, škola i pružalaca usluga može dovesti do praznina ili kašnjenja u pružanju podrške.

Pored toga, pojedini programi dostupni su samo u određenim geografskim područjima ili zahtijevaju formalne prijave koje nijesu u potpunosti pristupačne, čime se dodatno otežava položaj mladih iz ruralnih sredina ili onih koji nemaju snažnu mrežu podrške.

Finansijske prepreke

Finansijska ograničenja i dalje značajno utiču na pristup uslugama i mogućnost učešća mladih osoba s invaliditetom. Troškovi specijalizovane opreme, asistivnih tehnologija, prevoza, terapija i privatnih časova često su znatno veći za porodice mladih s invaliditetom. Iako državne naknade pružaju određeni nivo podrške, one često nijesu dovoljne da pokriju sve troškove, a kašnjenja u isplatama dodatno povećavaju finansijski pritisak.

Nedostatak adekvatnog finansiranja inkluzivnog obrazovanja, vannastavnih aktivnosti i programa podržanog zapošljavanja dodatno utiče na mogućnost mladih da se ravnopravno uključe u obrazovne, društvene i profesionalne tokove

Nacionalne inicijative i primjeri dobre prakse

Uprkos brojnim izazovima i barijerama sa kojima se mladi oštećenog vida i mladi s invaliditetom suočavaju u Crnoj Gori, posljednjih godina razvijen je niz inicijativa koje predstavljaju važne pomake ka inkluzivnijem i pristupačnijem društvu. Ove inicijative nastaju u okviru institucionalnih reformi, lokalnih politika, djelovanja organizacija civilnog društva, ali i kroz saradnju sa međunarodnim partnerima, i zajedno doprinose unapređenju kvaliteta života mladih.

Primjeri dobre prakse u nacionalnom kontekstu pokazuju da je moguće razvijati funkcionalne modele podrške koji odgovaraju stvarnim potrebama mladih s invaliditetom i mladih oštećenog vida. Oni obuhvataju različite oblasti – od obrazovanja, zapošljavanja i mobilnosti, preko pristupačnosti informacija i javnih usluga, do kulturnog i društvenog učešća. Iako ove inicijative često nijesu ravnomjerno raspoređene niti sistemski ujednačene, njihov značaj se ogleda u konkretnim promjenama koje donose u svakodnevnom životu mladih.

Ovo poglavlje daje pregled nacionalnih inicijativa i praksi koje su prepoznate kao pozitivni primjeri u Crnoj Gori. Fokus je stavljen na rješenja koja doprinose većoj pristupačnosti, osnaživanju mladih, razvoju samostalnosti i njihovom aktivnijem uključivanju u zajednicu. Analizom ovih primjera ukazuje se na potencijal za dalje unapređenje postojećih modela i njihovo šire primjenjivanje u različitim sredinama.

Crna Gora

Uprkos činjenici da se mladi oštećenog vida i mladi s invaliditetom u Crnoj Gori i dalje suočavaju sa brojnim izazovima i neravnomjernom dostupnošću usluga, u posljednjih nekoliko godina razvijen je niz inicijativa koje se mogu prepoznati kao primjeri dobre prakse u nacionalnom kontekstu. Ove inicijative potiču iz različitih oblasti djelovanja — institucionalnog sistema, lokalnih samouprava, obrazovnog sektora, organizacija civilnog društva i međunarodne saradnje — i ukazuju na postepeni pomak ka pristupu koji u većoj mjeri uvažava potrebe mladih s invaliditetom.

Zajednička karakteristika ovih inicijativa jeste nastojanje da se, u okviru postojećih sistema i resursa, unaprijedi pristupačnost, osnaživanje i društvena uključenost mladih, uz sve jasnije prepoznavanje da inkluzija ne podrazumijeva samo formalno ostvarivanje prava, već i stvaranje funkcionalne podrške u svakodnevnom životu. Ovo poglavlje donosi pregled najznačajnijih inicijativa koje su prepoznate kao pozitivni primjeri, sa fokusom na promjene koje doprinose većoj pristupačnosti, jačanju kapaciteta i aktivnijem učešću mladih oštećenog vida i mladih s invaliditetom u društvu.

Institucionalne inicijative

U okviru reformi obrazovnog sistema, Crna Gora je u prethodnom periodu unaprijedila određene mehanizme podrške učenicima i studentima s invaliditetom. Posebno se izdvajaju jačanje uloge stručnih timova u školama, uvođenje i primjena individualnih obrazovnih planova, kao i veća uključenost centara i službi koje pružaju podršku djeci i mladima sa smetnjama u razvoju. Ove mjere imaju za cilj prilagođavanje obrazovnog procesa različitim potrebama učenika, uključujući mlade oštećenog vida.

Sve je prisutnija saradnja obrazovnih ustanova sa stručnjacima iz oblasti asistivnih tehnologija, dok se nastavni kadar podstiče da pohađa obuke iz oblasti inkluzivnog obrazovanja. Iako ove inicijative nijesu ujednačeno razvijene u svim sredinama, u praksi se prepoznaju konkretni pozitivni efekti. Nastavnici su sve bolje upoznati sa načinima prilagođavanja nastavnih materijala, škole češće ulažu u nabavku tehničke i asistivne

opreme, a učenici i studenti s invaliditetom dobijaju individualizovaniju podršku i veće mogućnosti za ravnopravno učešće u obrazovnom procesu.

U oblasti zapošljavanja, nacionalni programi profesionalne rehabilitacije predstavljaju jedan od najkonkretnijih institucionalnih odgovora na potrebe osoba s invaliditetom. Kroz stručne obuke, radne treninge i programe osnaživanja, mladima s invaliditetom se pruža prilika da steknu radna iskustva i razviju vještine koje su ranije bile teško dostupne. Ovi programi imaju poseban značaj za mlade oštećenog vida, jer doprinose jačanju njihove zapošljivosti i samopouzdanja u prelasku iz obrazovanja na tržište rada.

Pozitivna praksa prepoznaje se i kroz finansijske podsticaje poslodavcima koji zapošljavaju osobe s invaliditetom. Ova mjera je, u određenoj mjeri, doprinijela povećanom interesovanju poslodavaca i razvoju radnih mjesta koja se mogu prilagoditi različitim vrstama invaliditeta, uključujući i oštećenje vida. Iako prepreke i dalje postoje, ovakvi mehanizmi predstavljaju važan korak ka stvaranju inkluzivnijeg radnog okruženja.

U domenu pristupačnosti javnih usluga, pojedine državne institucije i lokalne uprave započele su procese unapređenja digitalne i komunikacione pristupačnosti. Ovi procesi obuhvataju prilagođavanje internet stranica, unapređenje vizuelnog i funkcionalnog identiteta digitalnih platformi, kao i izradu materijala koji su kompatibilni sa asistivnim tehnologijama. Iako ove promjene još uvijek nijesu sistemski ujednačene, one predstavljaju jasan pomak u odnosu na prethodni period i mogu poslužiti kao pozitivni primjeri za dalje unapređenje institucionalne prakse.

Inicijative nevladinih organizacija

Važan doprinos unapređenju položaja mladih oštećenog vida i mladih s invaliditetom u Crnoj Gori dolazi iz djelovanja organizacija civilnog društva koje kontinuirano razvijaju programe usmjerene ka osnaživanju, samostalnosti i aktivnom učešću mladih u društvu. Posebno se izdvajaju aktivnosti koje sprovode Savez slijepih Crne Gore i Udruženje mladih sa hendikepom Crne Gore, čiji rad predstavlja prepoznatljiv primjer dobre prakse u nacionalnom kontekstu.

Savez slijepih Crne Gore ima dugogodišnju ulogu u pružanju direktne podrške osobama oštećenog vida, sa posebnim fokusom na mlade. Jedna od ključnih inicijativa Saveza odnosi se na obuke za samostalno kretanje i orijentaciju, uključujući sistematsku obuku za kretanje uz pomoć bijelog štapa. Ove obuke su od posebnog značaja za mlade oštećenog vida, jer predstavljaju osnov za nezavisno funkcionisanje, pristup obrazovanju, zapošljavanju i društvenim aktivnostima. Kroz individualni i grupni rad, mladi stiču praktične vještine snalaženja u urbanom prostoru, savladavanja

svakodnevnih ruta i bezbjednog kretanja u različitim okruženjima. Pored mobilnosti, Savez slijepih Crne Gore sprovodi niz edukativnih i osnažujućih programa koji obuhvataju digitalnu pismenost, korišćenje asistivnih tehnologija, razvoj životnih i radnih vještina, kao i psihosocijalnu podršku. Poseban značaj ima rad sa mladima kroz organizovanje radionica, treninga i savjetodavnih aktivnosti koje doprinose jačanju samopouzdanja, osjećaja samostalnosti i pripadnosti zajednici. Kroz djelovanje Odbora mladih, Savez dodatno podstiče aktivno učešće mladih oštećenog vida u planiranju aktivnosti, zagovaranju prava i kreiranju inicijativa koje odgovaraju njihovim stvarnim potrebama. Poseban segment djelovanja Saveza slijepih Crne Gore odnosi se na obezbjeđivanje pristupačnih formata informacija i obrazovnih materijala, što predstavlja jednu od ključnih pretpostavki za ravnopravno obrazovanje, kulturno učešće i društvenu uključenost mladih oštećenog vida. Iako je prilagođavanje nastavnih i drugih materijala zakonska obaveza, u praksi nepristupačna literatura i dalje predstavlja jednu od najvećih prepreka sa kojima se mladi suočavaju tokom osnovnog, srednjeg i visokog obrazovanja. Kroz rad Brajeve štamparije, Savez slijepih Crne Gore kontinuirano prilagođava udžbenike, skripte, priručnike i druge obrazovne materijale na Brajevo pismo, kao i u uvećane i digitalno pristupačne formate. Ova podrška obuhvata učenike osnovnih i srednjih škola, kao i studente, kojima se na taj način omogućava da ravnopravno prate nastavu i ispunjavaju akademske obaveze. Prilagođavanje literature često se realizuje u saradnji sa obrazovnim ustanovama i samim mladima, čime se odgovara na konkretne potrebe u realnom vremenu i smanjuje rizik od isključenosti iz obrazovnog procesa. Pored štampanih materijala, Savez u svom radijskom studiju snima i objavljuje poetske i prozne sadržaje u audio formatu, prepoznajući značaj zvučnog sadržaja za mlade oštećenog vida. Ovom inicijativom se ne samo obezbjeđuje pristup književnosti, već se aktivno afirmišu mladi stvaraoci – pjesnici i autori oštećenog vida i mladi s invaliditetom. Kroz ovu praksu, književno stvaralaštvo postaje dostupno u audio formatu, ali i vidljivo u kulturnom prostoru, čime se doprinosi razbijanju stereotipa i jačanju kulturnog identiteta mladih autora s invaliditetom. Ovakve aktivnosti potvrđuju da pristupačnost nije samo tehničko pitanje, već preduslov za puno učešće u društvu.

Udruženje mladih sa hendikepom Crne Gore razvilo je snažan i prepoznatljiv model rada usmjeren na mlade s invaliditetom, uključujući i mlade oštećenog vida, sa posebnim fokusom na obrazovanje, zapošljavanje, samostalni život i društveni aktivizam. Organizacija sprovodi brojne programe koji mladima pružaju podršku tokom studiranja, ali i šire – kroz obuke za zapošljivost, razvoj profesionalnih vještina, mentorstvo i savjetovanje. Jedan od značajnih doprinosa Udruženja ogleda se u programima koji osnažuju mlade da prepoznaju i koriste mehanizme zaštite svojih prava, da aktivno učestvuju u donošenju odluka i da se uključe u javne i zagovaračke

procesu. Kroz radionice, treninge i kampanje, mladi s invaliditetom razvijaju vještine javnog nastupa, liderstva i participacije, čime se jača njihova vidljivost i uticaj u društvu. Udruženje mladih sa hendikepom Crne Gore ima važnu ulogu i u promociji pristupačnosti u fizičkom i digitalnom okruženju, te kroz saradnju sa institucijama, obrazovnim ustanovama i poslodavcima doprinosi unapređenju praksi koje omogućavaju ravnopravno učešće mladih s invaliditetom. Kroz međunarodne projekte i saradnju sa partnerima iz regiona i Evropske unije, mladima se omogućava učešće u razmjenama, edukacijama i programima mobilnosti, što dodatno doprinosi njihovom ličnom i profesionalnom razvoju. Značajan doprinos unapređenju prava i mobilnosti mladih s invaliditetom dolazi i kroz inicijative Udruženja koje se odnose na samostalni život i kretanje. Posebno se izdvaja zagovaranje prava na korišćenje pasa vodiča, kao ključnog sredstva samostalnog kretanja za osobe oštećenog vida. Kroz javne kampanje, zagovaračke aktivnosti i saradnju sa institucijama, Udruženje ukazuje na potrebu uklanjanja administrativnih, infrastrukturnih i društvenih prepreka koje otežavaju korišćenje pasa vodiča u javnim prostorima, javnom prevozu, obrazovnim ustanovama i radnom okruženju. Ova inicijativa ima poseban značaj za mlade oštećenog vida, jer se pravo na psa vodiča direktno povezuje sa slobodom kretanja, obrazovanjem, zapošljavanjem i društvenim učešćem. Udruženje mladih sa hendikepom Crne Gore prepoznatljivo je i po inicijativi koja se odnosi na pravo svih studenata s invaliditetom na besplatno studiranje na svim univerzitetima u Crnoj Gori. Ova inicijativa zasniva se na principu jednakih mogućnosti i ima za cilj uklanjanje finansijskih barijera koje dodatno otežavaju pristup visokom obrazovanju mladima s invaliditetom. Kroz zagovaranje ove mjere, Udruženje ukazuje da troškovi studiranja, u kombinaciji sa dodatnim izdacima za asistivnu tehnologiju, prilagođene materijale i podršku, predstavljaju ozbiljnu prepreku za veliki broj mladih. Zalaganje za besplatno studiranje ima širi društveni značaj, jer doprinosi povećanju broja visokoobrazovanih osoba s invaliditetom, njihovoj zapošljivosti i aktivnijem učešću u društvu.

Inicijative Saveza slijepih Crne Gore i Udruženja mladih sa hendikepom Crne Gore jasno pokazuju da organizacije civilnog društva imaju ključnu ulogu u popunjavanju praznina koje postoje u institucionalnom sistemu. Njihov rad ne samo da pruža direktnu podršku mladima, već doprinosi razvoju inkluzivnijih politika, većoj senzibilisanosti društva i stvaranju uslova za aktivno, samostalno i dostojanstveno učešće mladih oštećenog vida i mladih s invaliditetom u svim segmentima društvenog života.

Međunarodni programi i saradnje

Programi mobilnosti i međunarodna partnerstva predstavljaju značajan resurs za unapređenje položaja mladih oštećenog vida i mladih s invaliditetom u Crnoj Gori.

Zahvaljujući saradnji organizacija civilnog društva, međunarodnih organizacija i donatora, mnogi mladi su dobili priliku da učestvuju u aktivnostima koje prevazilaze okvire nacionalnog sistema i otvaraju prostor za lični, profesionalni i društveni razvoj.

Kroz programe poput Erasmus+ i drugih međunarodnih inicijativa, mladi oštećenog vida i mladi s invaliditetom učestvuju u omladinskim razmjenama, treninzima, seminarima, studijskim posjetama i volonterskim programima. Ove aktivnosti omogućavaju im iskustva koja domaći sistem često ne može u potpunosti da obezbijedi, uključujući boravak u inkluzivnim i pristupačnim okruženjima, upoznavanje sa različitim modelima podrške, kao i učenje kroz direktan kontakt sa vršnjacima iz drugih zemalja.

Međunarodne mobilnosti doprinose razvoju interkulturalnih kompetencija, jačanju komunikacionih i socijalnih vještina, kao i izgradnji samopouzdanja i samostalnosti. Za mnoge mlade s invaliditetom, ovakvi programi predstavljaju prvo iskustvo putovanja bez oslanjanja na porodicu, što ima snažan uticaj na njihovu percepciju sopstvenih mogućnosti i granica.

Znanja i iskustva koja mladi stižu kroz međunarodne programe često se prenose u lokalni kontekst, kroz uključivanje u rad organizacija civilnog društva, pokretanje novih inicijativa ili aktivnije učešće u zagovaračkim i omladinskim procesima. Na taj način, međunarodne mobilnosti ne utiču samo na pojedince, već doprinose i razvoju zajednice u cjelini.

Saradnja međunarodnih partnera, organizacija civilnog društva i institucija u Crnoj Gori rezultirala je razvojem inovativnih programa i modela rada, posebno u oblastima pristupačnog obrazovanja, digitalnih vještina i zapošljivosti. Kroz ove saradnje razvijaju se digitalne platforme za pristupačno učenje, obuke za razvoj preduzetničkih i profesionalnih vještina, kao i programi profesionalne orijentacije koji su prilagođeni mladima s invaliditetom.

Međunarodni programi i saradnje tako postaju važan dopunski mehanizam nacionalnim politikama, jer mladima oštećenog vida i mladima s invaliditetom pružaju konkretne prilike za razvoj, umrežavanje i aktivno učešće u širem evropskom i međunarodnom prostoru.

Inicijative lokalnih samouprava

Iako se položaj mladih oštećenog vida i mladih s invaliditetom u Crnoj Gori značajno razlikuje od opštine do opštine, u posljednjim godinama uočavaju se određeni pomaci na lokalnom nivou koji predstavljaju primjere dobre prakse. U pojedinim sredinama lokalne samouprave sve jasnije prepoznaju potrebu da kroz svoje politike, servise i

projekte odgovore na specifične potrebe mladih s invaliditetom i da ih uključe u zajednicu na ravnopravni način.

U pojedinim opštinama potrebe osoba s invaliditetom, uključujući i mlade oštećenog vida, prepoznate su u lokalnim strateškim dokumentima i planovima. Ovim pristupom otvara se prostor za planiranje i finansiranje inkluzivnih aktivnosti, unapređenje pristupačnosti javnih prostora i razvoj servisa podrške koji su dostupni na lokalnom nivou. Iako ove mjere nijesu uvijek sistemski razrađene, njihovo uvrštavanje u lokalne dokumente predstavlja važan korak ka institucionalizaciji podrške.

Značajan primjer dobre prakse predstavlja servis „od vrata do vrata“ koji sprovodi Sekretarijat za socijalno staranje Glavnog grada Podgorice. Ovaj servis obezbjeđuje pristupačno vozilo namijenjeno osobama koje koriste invalidska kolica, ali i drugim osobama s invaliditetom kojima je potrebna podrška u kretanju. Usluga ima poseban značaj za mlade s invaliditetom, jer im omogućava samostalnije obavljanje svakodnevničkih aktivnosti, odlazak do zdravstvenih ustanova, rehabilitacionih centara, obrazovnih institucija, kao i učešće u društvenim i kulturnim dešavanjima. Ovakav vid podrške direktno utiče na povećanje samostalnosti i smanjenje socijalne izolacije mladih.

Važan lokalni mehanizam podrške predstavlja i servis Videći pratilac, koji sprovodi Savez slijepih Crne Gore, a čije sprovođenje finansijski podržavaju opštine Podgorica i Nikšić. Ovaj servis omogućava mladima oštećenog vida podršku u kretanju i obavljanju svakodnevničkih obaveza, uključujući odlazak do institucija, obrazovnih i zdravstvenih ustanova, kulturnih sadržaja i drugih javnih prostora. Finansijska podrška lokalnih samouprava ovom servisu pokazuje prepoznavanje njegove važnosti i predstavlja primjer saradnje između lokalnih vlasti i organizacija civilnog društva u cilju unapređenja kvaliteta života mladih oštećenog vida.

Pored konkretnih servisa, u nekim opštinama realizuju se i lokalni projekti koji uključuju edukativne kampanje, javne događaje posvećene pristupačnosti, kao i radionice usmjerene na razvoj omladinskih politika koje uzimaju u obzir potrebe mladih iz ranjivih grupa. Ove inicijative često se realizuju u saradnji sa organizacijama civilnog društva i predstavljaju pozitivan primjer povezivanja lokalnih institucija, stručnjaka i same zajednice.

Iako su ovi primjeri još uvijek ograničeni i nijesu ravnomjerno zastupljeni u svim opštinama, oni ukazuju na potencijal lokalnih samouprava da kroz ciljana ulaganja, planiranje i saradnju doprinesu stvaranju inkluzivnijeg okruženja za mlade s invaliditetom i mlade oštećenog vida. Tamo gdje postoji politička volja, institucionalna

otvorenost i saradnja sa organizacijama koje rade direktno sa mladima, lokalni nivo postaje ključni akter u unapređenju njihovog svakodnevnog života i društvene uključenosti.

Slovenija

Savez slijepih i slabovidih Slovenije

Savez slijepih i slabovidih Slovenije je krovna organizacija koja povezuje devet međuopštinskih udruženja slijepih i slabovidih osoba i djeluje na nacionalnom nivou. Ujedno je i reprezentativna organizacija osoba potpuno i djelimično oštećenog vida, što znači da učestvuje u sistemskim i zakonodavnim pitanjima koja se odnose na sosobe potpuno i djelimično oštećenog vida.

Kroz sufinansiranje svojih aktivnosti od strane Fondacije za finansiranje invalidskih i humanitarnih organizacija (FIHO), Savez slijepih i slabovidih Slovenije sprovodi deset posebnih socijalnih programa osmišljenih s ciljem podrške većoj samostalnosti i ravnopravijem učešću osoba potpuno i djelimično oštećenog vida u društvu. Glavni programi uključuju:

- Biblioteku za slijepe i slabovide (Biblioteka Minke Skaberne)
- Informativne djelatnosti za slijepe i slabovide
- Tehnička pomagala za slijepe i slabovide
- Mrežu vodiča za prevenciju socijalne isključenosti slijepih i slabovidnih
- Savjetodavno-informativni centar (služba za vezu s Očnom klinikom)
- Programe očuvanja zdravlja za slijepe i slabovide
- Programe za slijepe i slabovide djecu, mlade i porodice
- Sport i šah za slijepe i slabovide
- Cjeloživotno učenje za slijepe i slabovide
- Kulturno učešće i kreativnost za slijepe i slabovide

Omladinski program okuplja mlade ljude potpuno i djelimično oštećenog vida i nudi sigurne prostore za vršnjačku interakciju, međusobnu podršku i razvoj vještina samostalnog zastupanja. Ovi programi odgovaraju na činjenicu da inkluzivni obrazovni sistemi često nude manje mogućnosti za neformalno druženje i vršnjačku podršku, iako su one od suštinskog značaja za lični razvoj.

Mladi učesnici uključuju se u kulturne aktivnosti, dok sportska takmičenja koja organizuje Savez doprinose razvoju timskog duha, samopouzdanja i aktivnog učešća.

U oblasti obrazovanja, Savez slijepih i slabovidih Slovenije ima ključnu ulogu (zajedno sa Centrom IRIS) u prilagođavanju i konverziji obrazovnih materijala u pristupačne formate, čime doprinosi ravnopravnom pristupu učenju i informacijama za učenike i studente potpuno i djelimično oštećenog vida.

Godine 2023, u okviru Programa cjeloživotnog učenja za slijepe i slabovide, Savez je osnovao zagovaračku grupu usmjerenu na zapošljavanje osoba potpuno i djelimično oštećenog vida. Grupu čine osobe potpuno i djelimično oštećenog vida s različitim obrazovnim profilima i širokim rasponom radnog iskustva, a njen fokus je unapređenje mogućnosti zapošljavanja pomenutih osoba. Grupa je sprovedla kampanju „Vidimo se na poslu“, u okviru koje se razvijaju različiti edukativni i informativni materijali, uključujući Vodič za zapošljavanje slijepih i slabovidnih osoba za poslodavce. Pored predstavljanja prilagođavanja radnog mjesta i asistivnih tehnologija koje koriste osobe potpuno i djelimično oštećenog vida, kampanja ističe i primjere dobre prakse, odnosno priče osoba potpuno i djelimično oštećenog vida koje su uspješno zaposlene, kao i perspektive njihovih poslodavaca. Grupa smatra da primjeri dobre prakse mogu biti efikasan način informisanja poslodavaca i povećanja njihove otvorenosti za zapošljavanje osoba potpuno i djelimično oštećenog vida. Članovi grupe učestvuju na sajmovima karijera i zapošljavanja, kao i u različitim aktivnostima podizanja svijesti usmjerenim ka poslodavcima. Istovremeno, grupa se aktivno povezuje s drugim ključnim akterima u oblasti zapošljavanja osoba potpuno i djelimično oštećenog vida, čime jača saradnju i razmjenu znanja i iskustava. Paralelno s tim, članovi zagovaračke grupe pružaju jedni drugima vršnjačku podršku i prolaze obuke koje im omogućavaju da savjetuju druge osobe potpuno i djelimično oštećenog vida koje traže podršku ili informacije u vezi sa zapošljavanjem.

Pored specijalizovanih socijalnih programa, Savez slijepih i slabovidih Slovenije sprovodi i nacionalne i međunarodne projekte usmjerene na jačanje kompetencija mladih. Primjer je Erasmus+ projekat „Jednoglasno do vještina“, koji je realizovan 2022. i 2023. godine u saradnji s Hrvatskim savezom slijepih, a bio je usmjeren na jačanje kapaciteta i razvoj vještina mladih potpuno i djelimično oštećenog vida.

Međuopštinska udruženja slijepih i slabovidih – lokalna rehabilitacija, socijalna inkluzija i učešće u zajednici

Međuopštinska udruženja slijepih i slabovidih (MDSS) djeluju u devet lokalnih zajednica širom Slovenije i pružaju neposrednu, na zajednici zasnovanu podršku osobama potpuno i djelimično oštećenog vida, uključujući mlade. Okupljajući stručnjake poput tiflopedagoga, socijalnih radnika i instruktora informacionih tehnologija, MDSS sprovode

lokalno dostupne programe koji podržavaju samostalnost, funkcionalne vještine i socijalno učešće.

Njihove aktivnosti kombinuju rehabilitacionu podršku sa socijalnim i zajedničkim angažmanom, uključujući savjetovanje, obuku iz digitalnih vještina, podršku u korišćenju pristupačnih tehnologija i učešće u slobodnim, sportskim i kulturnim aktivnostima. Kroz saradnju s opštinama, školama i lokalnim pružaocima usluga, MDSS jačaju inkluziju na lokalnom nivou i pružaju mladima mogućnosti za vršnjačku interakciju, razvoj praktičnih vještina i osjećaj pripadnosti, doprinoseći smanjenju socijalne izolacije.

Slovenačko udruženje studenata s invaliditetom (DŠIS) – akademska podrška i vršnjačka inkluzija studenata s invaliditetom

Slovenačko udruženje studenata s invaliditetom pruža podršku i zagovara prava studenata s invaliditetom, uključujući studente potpuno i djelimično oštećenog vida, u okviru sistema visokog obrazovanja. Organizacija podržava pristup akademskim prilagođavanjima, pristupačnim obrazovnim okruženjima i ostvarivanju studentskih prava kroz mentorsku podršku, vršnjačke mreže i saradnju s univerzitetima i koordinatorima za invaliditet.

Van akademskog okruženja, DŠIS takođe promoviše inkluziju podržavajući učešće mladih osoba s invaliditetom u programima Erasmus+ i Evropskom korpusu solidarnosti, obezbjeđujući inkluzivne prakse i odgovarajuću individualnu podršku.

Projekat Prehod mladih + (Youth Transition + Project)

PREHOD MLADIH + je projekat usmjeren na smanjenje udjela neaktivnih mladih osoba s invaliditetom kroz podršku njihovom prelasku iz obrazovanja na tržište rada. Kroz ciljane projektne aktivnosti doprinosi se lakšim i inkluzivnijim putevima prelaska iz škole u zapošljavanje. Projekat se sprovodi u okviru nacionalnog partnerstva od 13 projektnih partnera, koji su svi pružaoci usluga profesionalne rehabilitacije, a koordiniše ga Udruženje pružalaca profesionalne rehabilitacije Republike Slovenije (ZIZRS). Tokom trajanja projekta očekuje se učešće 2.500 mladih osoba s invaliditetom iz cijele Slovenije. Projekat traje od 25. avgusta 2025. do 30. septembra 2029. godine i sufinansiran je od strane Republike Slovenije i Evropske unije u okviru Evropskog socijalnog fonda plus (ESF+), pri čemu učešće EU iznosi 85% u kohezionoj regiji Istočna Slovenija i 40% u kohezionoj regiji Zapadna Slovenija.

Inicijativa „Vključen svet“ – Inkluzivni svijet

Dana 10. marta 2023. godine održan je konsultativni sastanak u sali Državnog savjeta, koji je okupio predstavnike osoba s invaliditetom, poslodavce i državu. Dugoročni cilj projekta je olakšavanje integracije osoba s invaliditetom na tržište rada, dok je svrha konsultacija bila uspostavljanje početne platforme za saradnju kroz predstavljanje različitih perspektiva o trenutnom stanju zapošljavanja osoba s invaliditetom i, prije svega, obezbjeđivanje posvećenosti tješnjoj saradnji između sve tri grupe aktera. Projekat „Vključen svet“ (Inkluzivni svijet) skreće pažnju na nedostatke sistema tržišta rada s ciljem postizanja dugoročnih strukturnih promjena koje će omogućiti osobama s invaliditetom da postanu punopravni članovi radne snage, uz istovremeno bolje korišćenje njihovog punog profesionalnog potencijala u privredi. Predstavnici sva tri ključna stuba projekta — osobe s invaliditetom, poslovni sektor i država — aktivno su učestvovali u raspravi o idejama i ciljevima projekta.

Nacionalni centar za sveobuhvatnu rehabilitaciju slijepih i slabovidih (NC CRSS)

NC CRSS djeluje pri Očnoj klinici u Ljubljani i jedini je specijalizovani rehabilitacioni centar u Sloveniji koji nudi interdisciplinarnu rehabilitaciju osobama potpuno i djelimično oštećenog vida. Centar pruža integrisanu podršku na jednom mjestu, uključujući medicinske, psihološke, obrazovne i socijalne usluge, koje pružaju oftalmolog, medicinska sestra, psiholog, specijalni pedagog i socijalni radnik. Sveobuhvatna rehabilitacija za oštećenje vida predstavlja pravo iz zdravstvene zaštite i dostupna je svim osobama potpuno i djelimično oštećenog vida koje imaju zdravstveno osiguranje, bez obzira na uzrast, socijalni status ili stepen oštećenja vida.

Dodatni primjeri inkluzivne prakse

Inkluzivne prakse prisutne su i u radu organizacija koje djeluju s različitim grupama osoba s invaliditetom. CIRIUS Kamnik pruža integrisano obrazovanje, terapiju i rehabilitaciju za djecu i mlade s tjelesnim i višestrukim invaliditetom, dok Centri za sluh i govor u Ljubljani i Mariboru pružaju dijagnostičku, terapijsku i savjetodavnu podršku djeci s oštećenjem sluha i poteškoćama u govoru i jeziku.

Inkluzivni omladinski rad i međunarodna mobilnost dodatno se podržavaju kroz aktivnosti organizacija poput Zavoda ODTIZ, koji integriše principe pristupačnosti i inkluzije u omladinske razmjene u okviru programa Erasmus+ i projekte međunarodne saradnje. Pored toga, više lokalnih omladinskih centara, uz podršku Omladinskog savjeta Slovenije, postepeno jača inkluzivne prakse u omladinskom radu unapređenjem pristupačnosti i saradnjom s organizacijama osoba s invaliditetom, čime se omogućava

veće učešće mladih oštećenog vida i drugih mladih osoba s invaliditetom u redovnim omladinskim programima.

Hrvatska

U Republici Hrvatskoj niz nacionalnih inicijativa i strateških dokumenata oblikuje okvir za unapređenje mobilnosti, obrazovanja, zapošljavanja i društvenog učešća mladih osoba oštećenog vida i mladih osoba s invaliditetom. Nacionalni planovi izjednačavanja mogućnosti, politike inkluzivnog obrazovanja i zakonsko pravo na ličnu asistenciju čine osnovu na kojoj se razvijaju savremeni modeli podrške.

U oblasti mobilnosti kao primjeri dobre prakse izdvajaju se modernizacija javnog prevoza, razvoj taktilnih staza vodilja, zvučne signalizacije i organizovanog prevoza za osobe s invaliditetom, naročito u većim urbanim sredinama.

U obrazovanju se kao pozitivni primjeri prepoznaju sistemi rane razvojne podrške, mreža stručnjaka za podršku djeci i mladima oštećenog vida, kao i širenje digitalne pristupačnosti i primjene asistivnih tehnologija na svim nivoima obrazovanja.

Na tržištu rada sprovode se podsticajne mjere profesionalne rehabilitacije, zapošljavanja i subvencionisanja prilagođavanja radnih mjesta, dok se kroz javna priznanja i partnerske projekte dodatno motivišu poslodavci da zapošljavaju osobe s invaliditetom. Posebno se ohrabruju primjeri dobre prakse u javnom sektoru, društvenim preduzećima i pojedinim privrednim granama koje pokazuju veću otvorenost ka inkluzivnom zapošljavanju.

Na nivou zajednice, zakonsko pravo na ličnu asistenciju, razvoj usluga videćih pratilaca, dostupnost psihosocijalne podrške i učešće u savjetodavnim tijelima doprinose osnaživanju mladih osoba s invaliditetom za aktivno učešće u društvenom i političkom životu.

Pored navedenog, osobe oštećenog vida i sve osobe s invaliditetom ostvaruju pravo na inkluzivni dodatak, uz mogućnost korišćenja usluge lične asistencije koju pružaju lični asistenti, videći pratioci i komunikacioni posrednici, pravo na ostvarivanje dijela tiflotehničkih pomagala i asistivnih tehnologija, pravo na pomoć u kući, kao i, po potrebi, pravo na zajamčenu minimalnu naknadu u skladu sa socijalnim statusom osobe. Dodatnu i sveobuhvatnu podršku pružaju i osnovne organizacije članice u lokalnim zajednicama, na svim nivoima djelovanja.

Od 2025. godine sve ove politike dodatno se osnažuju kroz primjenu 18 stupova nezavisnog življenja, koji proizlaze iz evropskog okvira usklađenog sa Konvencijom o pravima osoba s invaliditetom .

Posebno važna nacionalna inicijativa odnosi se na kontinuirano zagovaranje prema Hrvatskom zavodu za zdravstveno osiguranje u cilju redovnog i pravovremenog uvrštavanja novih, tehnološki naprednih asistivnih tehnologija i tiflehničkih pomagala na Listu ortopedskih i drugih pomagala, u skladu sa savremenim evropskim standardima i razvojem novih tehnologija. Cilj ovih aktivnosti je obezbjeđivanje da osobe oštećenog vida i osobe s invaliditetom mogu bez odlaganja koristiti savremena rješenja koja povećavaju njihovu samostalnost, sigurnost i učešće u svakodnevnom životu.

Sve navedene inicijative zajedno predstavljaju snažan temelj za stvaranje okruženja u kojem mlade osobe s invaliditetom postaju ravnopravni, vidljivi i aktivni učesnici društva na svim nivoima .

Bosna I Hercegovina

Rijetki primjeri postojećih mogućnosti i inicijativa dolaze isključivo od lokalnih udruženja i saveza i u skladu su sa njihovim finansijskim i organizacionim kapacitetima. Institucionalne inicijative u ovoj oblasti praktično ne postoje.

Savez slijepih na državnom nivou kontinuirano sprovodi zagovaračke aktivnosti i aktivno učestvuje u procesima unapređenja zakonodavnog okvira.

Kipar

Inicijative u oblasti inkluzivnog obrazovanja

Zakon o specijalnom obrazovanju (113(I)/1999) predstavlja osnovni pravni okvir za podršku inkluzivnom obrazovanju na Kipru. Ovim zakonom obezbjeđuju se resursni nastavnici, stručni asistenti i pristupačni nastavni materijali za učenike i studente s invaliditetom. U okviru ovog zakona razvijaju se Individualni obrazovni planovi (IOP), koji omogućavaju akademsku podršku prilagođenu individualnim potrebama učenika. Na ovaj način, učenicima s invaliditetom omogućava se punije i ravnopravnije učešće u obrazovnom procesu, kao i u društvenom životu unutar obrazovnih ustanova.

Programi zapošljavanja i stručnog osposobljavanja

U okviru Šeme zapošljavanja po kvotama, određena radna mjesta u javnom sektoru rezervisana su za kvalifikovane osobe s invaliditetom. Programi stručnog osposobljavanja usmjereni su na razvoj vještina kod mladih osoba s invaliditetom koje su usklađene sa potrebama tržišta rada, dok programi podržanog zapošljavanja obezbjeđuju profesionalno savjetovanje, mentorstvo i prilagođavanje radnog mjesta.

Mentorski programi dodatno olakšavaju tranziciju iz obrazovanja ka zapošljavanju, doprinoseći jačanju samopouzdanja, izgradnji profesionalnih mreža i povećanju dugoročne zapošljivosti mladih osoba s invaliditetom. Programi asistivne tehnologije i pristupačnosti

Zakoni poput Zakona o pristupačnosti veb-sajtova i mobilnih aplikacija javnog sektora (50(I)/2019) i Zakona o pristupačnosti proizvoda i usluga (57(I)/2024) doprinijeli su unapređenju digitalne i fizičke pristupačnosti na Kipru. Nevladine organizacije, poput Pan-kiparske organizacije slijepih (POT), pružaju obuke iz oblasti digitalne pismenosti, korišćenja Brajevog pisma i asistivnih tehnologija.

Ove aktivnosti omogućavaju mladim osobama oštećenog vida da se ravnopravnije uključe u društvene, profesionalne i obrazovne aktivnosti, povećavajući njihovu samostalnost i kvalitet života.

Programi participacije u zajednici i radu s mladima

Programi zasnovani na zajednici, koje često realizuju opštine i nevladine organizacije, pružaju mladim osobama s invaliditetom priliku da učestvuju u sportskim, umjetničkim, volonterskim i kulturnim inicijativama. Učešće u ovim aktivnostima doprinosi ličnom razvoju mladih, jačanju liderskih vještina i unapređenju socijalne uključenosti i participacije u zajednici.

Zagovaračke i aktivnosti podizanja svijesti

Zagovaranje prava i podizanje javne svijesti predstavljaju centralni dio djelovanja brojnih nevladinih organizacija, poput POT-a i KYSOA-e. Kroz radionice, kampanje i druge inicijative, uključujući obilježavanje Međunarodnog dana osoba s invaliditetom, ove

organizacije doprinose smanjenju stigme i unapređenju razumijevanja pitanja inkluzije, pristupačnosti i ljudskih prava osoba s invaliditetom.

Glas mladih oštećenog vida: zaključci transnacionalnih panel diskusija

Uvod u transnacionalne panel diskusije

Panel diskusije predstavljaju jedan od ključnih elemenata ovog poglavlja, jer omogućavaju da se neposredno čuju iskustva, stavovi i potrebe mladih oštećenog vida i mladih osoba s invaliditetom. Kroz otvoreni dijalog i razmjenu mišljenja, učesnici panel diskusija govorili su o izazovima sa kojima se suočavaju u svakodnevnom životu, ali i o prilikama i rješenjima koja mogu doprinijeti većoj pristupačnosti i inkluziji.

Cilj realizacije panel diskusija bio je identifikovanje ključnih prepreka u pristupu informacijama, obrazovanju, mobilnosti i učešću u aktivnostima u zajednici, kao i sagledavanje postojećih mehanizama podrške i mogućnosti za njihovo unapređenje. Posebna vrijednost panel diskusija ogleda se u činjenici da su zaključci zasnovani na ličnim iskustvima mladih, čime se obezbjeđuje autentičan i neposredan uvid u njihove stvarne potrebe i izazove.

Prva panel diskusija bila je fokusirana na pristup informacijama i identifikovanje ključnih prepreka u oblasti informisanja. Učesnici su ukazali na značaj digitalnih tehnologija i asistivnih alata, ali i na ograničenja koja proizilaze iz nepristupačnih digitalnih platformi, neadekvatnih formata sadržaja i nedovoljne primjene standarda digitalne pristupačnosti.

Druga panel diskusija bila je usmjerena na potrebe, prilike i moguća rješenja u vezi sa učešćem mladih osoba s invaliditetom u obrazovanju, mobilnosti, radu s mladima i aktivnostima u zajednici, uz poseban akcenat na značaj systemske podrške, pravovremenog prilagođavanja materijala i aktivne uloge samih mladih u procesima donošenja odluka.

Zaključci predstavljeni u ovom poglavlju ne treba da se posmatraju kao izolovana mišljenja, već kao važan doprinos razumijevanju položaja mladih oštećenog vida i mladih osoba s invaliditetom u partnerskim zemljama. Njihova svrha je da ukažu na konkretne izazove sa kojima se mladi suočavaju, ali i da posluže kao polazna osnova za dalje unapređenje politika, praksi i programa usmjerenih ka većoj dostupnosti i ravnopravnom učešću mladih.

Zaključci prve transnacionalne panel diskusije – pristup informacijama

Prva panel diskusija bila je posvećena temi pristupa informacijama i identifikovanju ključnih prepreka sa kojima se suočavaju mladi oštećenog vida. U okviru prvog seta pitanja razmatran je način na koji mladi oštećenog vida dolaze do relevantnih i važnih informacija. Iskustva učesnika panel diskusije ukazuju na to da se do ključnih informacija najčešće dolazi kombinovanjem više različitih izvora. Kao jedno od osnovnih ograničenja istaknuta je nepristupačnost određenih medija, digitalnih platformi i internet sajtova, pri čemu je naglašeno da dostupnost informacija u velikoj mjeri zavisi od njihove vrste i namjene.

Iako se mladi oštećenog vida u najvećem broju slučajeva informišu putem onlajn platformi, te da im je razvoj tehnologije značajno olakšao pristup informacijama, kao važni izvori informisanja prepoznaju se i obrazovne institucije, fakulteti, kao i organizacije osoba s invaliditetom. Pored toga, kao izvori informacija i dalje su prisutni radio, televizija i društvene mreže. Kada je riječ o društvenim mrežama, jedan od učesnika ukazao je na činjenicu da pojedine platforme, iako veoma korišćene, nisu razvijene na pristupačan način za mlade oštećenog vida. Posebno je istaknuto da društvena mreža Instagram ne obezbjeđuje adekvatan nivo pristupačnosti, budući da fotografije i video sadržaji uglavnom nemaju opise, niti postoji opcija koja bi korisnicima omogućila da dobiju jasne i potpune informacije o objavljenom sadržaju.

U nastavku diskusije govorilo se o najpristupačnijim, ali i najmanje pristupačnim izvorima informisanja. U poređenju sa Instagramom, koji se prema iskustvima učesnika pokazao kao jedna od najnepristupačnijih platformi, Facebook je prepoznat kao pristupačniji izvor informacija, prvenstveno zbog opcije automatske deskripcije fotografija, koja ima veliki značaj za korisnike oštećenog vida. Pored društvenih mreža, prepreke u pristupu informacijama identifikovane su i na brojnim veb-sajtovima koji su u

velikoj mjeri zasnovani na vizuelnim sadržajima, bez opisa ili alternativnog teksta. Ipak, navedeni su i pozitivni primjeri pojedinih portala, naročito iz oblasti zdravstvene zaštite, koji pokazuju određene pomake ka prilagođavanju sadržaja za širu populaciju.

Jedan od učesnika istakao je da je veliki broj internet sadržaja pristupačan putem Google pretraživača uz korišćenje čitača ekrana, kao i da su aplikacije pojedinih novinskih agencija dobar primjer uzimanja u obzir potreba korisnika oštećenog vida. Kao dodatno pozitivan primjer navode se alati zasnovani na vještačkoj inteligenciji, poput aplikacija Bixi bot ili Be My Eyes, koje mogu opisivati fotografije i video sadržaje koji nisu prethodno prilagođeni, pod uslovom da se mogu podijeliti u okviru aplikacije.

Učesnici su se osvrnuli i na tradicionalne medije, pri čemu je radio ocijenjen kao znatno pristupačniji u odnosu na televiziju. Štampani mediji prepoznati su kao među najnepristupačnijima, iako se njihov sadržaj u određenoj mjeri može prilagoditi korišćenjem aplikacija koje omogućavaju fotografisanje i konverziju teksta. Zaključeno je da se situacija u ovoj oblasti postepeno mijenja, ali da i dalje postoji jasna podjela na pristupačne i nepristupačne izvore informacija.

Jedna od učesnica istakla je da je internet, kao takav, dostupan svima, te da se putem Google pretraživača informacije mogu relativno nesmetano pronaći, dok to nije slučaj sa velikim brojem pojedinačnih sajtova. Kao pristupačnu i zanimljivu društvenu mrežu navela je TikTok, dok Facebook i Instagram, uprkos velikoj količini informacija koje se na njima objavljuju, ostaju problematični sa aspekta pristupačnosti. Posebno je naglašen značaj alata poput ChatGPT-a, koji može biti koristan izvor informacija za mlade oštećenog vida, ali i za mlade bez invaliditeta. Opcija audio komunikacije, uz mogućnost naknadnog dobijanja pisanog zapisa, ocijenjena je kao naročito korisna, posebno za mlade sa djelimičnim oštećenjem vida koji ne koriste čitače ekrana. Ipak, učesnici su se saglasili da ovakvi alati mogu poslužiti kao polazna osnova za informisanje, dok je za precizne i provjerene informacije neophodno sprovesti dodatno istraživanje.

U okviru prve panel diskusije razmatrano je i pitanje da li su mladi oštećenog vida zbog nepristupačnosti informacija propuštali prilike za učešće na konferencijama, onlajn događajima ili edukacijama. Učesnici su naveli da se takve situacije dešavaju, naročito kada informacije o događajima nijesu bile dostupne ili blagovremeno prenjete. Jedan od učesnika podijelio je iskustvo onlajn edukacije koju nije mogao pratiti jer se zasnivala

isključivo na vizuelnim prezentacijama bez dodatnih objašnjenja, dok je prilikom ličnog prisustva na istoj edukaciji imao mogućnost razmjene mišljenja i dobijanja jasnih pojašnjenja. Kao dodatni primjer naveden je i kurs stranog jezika u kojem je edukatorica sadržaj pisala isključivo markerom na tabli, što je onemogućilo praćenje nastave osobama sa djelimičnim oštećenjem vida, uprkos zanimljivom i kvalitetnom nastavnom sadržaju.

Učesnici su ukazali i na to da osobe bez invaliditeta koje realizuju edukacije često nemaju dovoljno znanja o načinima prilagođavanja sadržaja, te da nepristupačnost najčešće nije namjerna. Povećana interakcija sa mladima oštećenog vida doprinosi boljem razumijevanju njihovih potreba, što dalje utiče na promjenu pristupa edukatora, prilagođavanje materijala i unapređenje cjelokupnog obrazovnog procesa. Naglašena je potreba za upoznavanjem šire javnosti sa izazovima sa kojima se mladi oštećenog vida suočavaju, kao i sa asistivnim tehnologijama i formatima neophodnim za pristupačnost.

Poseban dio diskusije bio je posvećen preprekama u pristupu informacijama, kao što su digitalna nepristupačnost, neodgovarajući formati, kašnjenje informacija i nejasna komunikacija. Kao značajna prepreka istaknuti su oglasi na sajtovima i u aplikacijama, koji ometaju rad čitača ekrana i narušavaju kontinuitet čitanja sadržaja. Takođe, veliki broj digitalnih platformi ne poštuje standarde pristupačnosti, a vizuelni elementi često nemaju odgovarajući alternativni tekst. Problemi se javljaju i prilikom prihvatanja kolačića, gdje su opcije za upravljanje minimalne i teško uočljive, kao i kod nemogućnosti stabilnog pozicioniranja na određenim djelovima sajta zbog stalne promjene sadržaja. Iako postoje alati za blokiranje reklama, korisnici ih često izbjegavaju zbog zabrinutosti u vezi sa privatnošću. Dodatni izazov predstavljaju i ažuriranja aplikacija, koja nerijetko narušavaju postojeći nivo pristupačnosti, zbog čega se mladi oštećenog vida ponekad odlučuju da ne ažuriraju softvere koje koriste.

Na pitanje koje su vrste informacija u partnerskim zemljama projekta najteže dostupne u pristupačnim formatima, odgovori učesnika bili su ujednačeni. Zaključeno je da su izazovi u Hrvatskoj, Sloveniji, Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori veoma slični, te da je pristupačnih informacija i dalje veoma malo. Mladi oštećenog vida često su prinuđeni da traže asistenciju drugih osoba ili da koriste alternativne načine informisanja, što proces čini sporijim i komplikovanijim u odnosu na mlade bez invaliditeta. Posebno su istaknute poteškoće u oblasti bankarstva, gdje čitači ekrana često ne mogu da prepoznaju ključne informacije, pa se korisnici oslanjaju na pozive ka call centrima. Kao negativno iskustvo

navedena je i verifikacija bankovnih kartica putem telefona, gdje je zbog nepristupačnosti procesa unos sigurnosnog koda zahtijevao više vremena nego što je predviđeno.

Završni dio diskusije bio je posvećen kritičnim barijerama koje utiču na učešće mladih oštećenog vida u različitim oblastima društvenog života. Kao jedna od najvećih prepreka istaknuta je nepristupačna literatura u obrazovnom procesu, koja ima dugoročne posljedice na samopouzdanje i dalje životne odluke mladih. Učesnici su podijelili iskustva u kojima su studenti morali dodatno da traže i prilagođavaju literaturu, često gubeći vrijeme, dok su skripte i materijali nerijetko sadržali veliki broj neprilagođenih vizuelnih prikaza. Kao pozitivan primjer navedena je praksa iz Srbije, gdje nacionalna biblioteka posjeduje čitaonicu za osobe potpuno i djelimično oštećenog vida, a profesori prilagođavaju i elektronski dostavljaju materijale studentima.

Iskustva iz Hrvatske ukazuju na to da pristupačnost u obrazovanju u velikoj mjeri zavisi od pojedinačnih škola i nivoa informisanosti nastavnog kadra. Učesnici smatraju da je važno uključiti i roditelje u ovaj proces kako bi se dodatno olakšala saradnja sa profesorima. Jedna od učesnica istakla je da tokom ranog školovanja nije imala mogućnost polaganja pismenih ispita, već isključivo usmenih, što je značajno ograničilo mogućnost da pokaže svoje pune kapacitete. Zaključeno je da profesori imaju ključnu ulogu u osamostaljivanju i napredovanju mladih oštećenog vida, te da je neophodno obezbijediti jednake prilike za razvoj i iskazivanje potencijala.

Na kraju, učesnici su ukazali i na nedostatak univerzalnog dizajna u savremenim tehnologijama, čak i kod globalnih kompanija. Kao primjer naveden je prelazak sa touch ID na face ID tehnologiju, koja predstavlja ozbiljan izazov za korisnike oštećenog vida. Ovakvi primjeri potvrđuju potrebu za sistemskim pristupom univerzalnom dizajnu, kako bi digitalne usluge bile dostupne svim korisnicima na jednak i kvalitetan način.

Zaključci druge transnacionalne panel diskusije – potrebe, prilike i rješenja za ravnopravno učešće mladih osoba s invaliditetom

Druga panel diskusija realizovana je sa ciljem identifikovanja postojećeg stanja u oblasti potreba, prilika i mogućih rješenja u vezi sa učešćem mladih osoba s invaliditetom u obrazovanju, mobilnosti, zapošljavanju, radu s mladima i društvenim procesima uopšte. Prvi set pitanja odnosio se na potrebe u oblasti informisanja mladih s invaliditetom, sa

posebnim fokusom na ulogu organizacija, škola i institucija, odnosno na pitanje da li je neophodno prilagođavati materijale i unaprijediti jasnoću komunikacije.

Jedan od učesnika panel diskusije smatrao je da mladi, ukoliko posjeduju određeni nivo informatičke pismenosti, mogu samostalno prilagoditi neophodne materijale svojim potrebama, te da je danas znatno lakše nego ranije snaći se sa literaturom i knjigama. Prema njegovom mišljenju, situacija je u poređenju sa ranijim periodom unaprijeđena, budući da postoje i prilagođeni časopisi, zbog čega nisu uvijek potrebna dodatna opsežna prilagođavanja. Drugi učesnik se djelimično saglasio sa ovim stavom, ali je naglasio da samostalno prilagođavanje materijala, iako pozitivno u smislu samostalnosti, mladima oštećenog vida oduzima značajno vrijeme koje bi se moglo posvetiti učenju. Iz ličnog iskustva naveo je da je za potrebe prilagođavanja literature tokom studija morao da izdvaja sredstva iz sopstvenog budžeta kako bi se knjige skenirale i učinile dostupnim, što predstavlja dodatno finansijsko i organizaciono opterećenje. Istaknuto je da ovaj izazov ne treba posmatrati kao individualni problem, već kao sistemski, te da je neophodno da institucije preuzmu odgovornost za pravovremeno prilagođavanje nastavnih materijala, kako bi mladi s invaliditetom ravnopravno i spremno ulazili u naredne obrazovne i životne faze.

Slična situacija prisutna je i u srednjim školama, gdje postoje različiti obrazovni smjerovi, a literatura se često mijenja, što dodatno naglašava potrebu za sistemskim pristupom prilagođavanju obrazovnih sadržaja. Kao pozitivna okolnost istaknuto je da su sve partnerske zemlje uključene u projekat potpisnice Marakeškog sporazuma, ali je naglašeno da je neophodno da se njegove odredbe u praksi dosledno primjenjuju. Učesnici su ukazali i na problem pogrešnih institucionalnih pristupa, gdje se ponekad pokreću inicijative koje formalno imaju za cilj podršku mladima oštećenog vida, ali se u praksi svode na parcijalna i neadekvatna rješenja. Kao primjer navedeno je prilagođavanje udžbenika isključivo u audio formatu, čime se učenicima uskraćuje mogućnost razvoja vještina čitanja i pisanja. Na taj način umanjuje se značaj osnovnog i primarnog pisma, bilo da je riječ o Brajevom pismu za osobe oštećenog vida ili standardnoj štampi za osobe koje vide.

Iskustva iz Hrvatske ukazuju na postojanje programa za prilagođavanje udžbenika u pristupačnim formatima za osnovno obrazovanje, kako na Brajevom pismu, tako i na uvećanoj štampi. Međutim, kao ključni problem istaknuto je finansiranje ovih aktivnosti, budući da se one realizuju uglavnom kroz projekte i putem organizacija osoba s

invaliditetom, a ne kroz sistemsku podršku državnih institucija. U praksi to dovodi do situacije u kojoj učenici bez invaliditeta dobijaju udžbenike na početku školske godine, dok učenici oštećenog vida na svoje prilagođene udžbenike čekaju i po nekoliko mjeseci. Iako značajnu podršku pružaju organizacije osoba s invaliditetom, roditelji, članovi porodice, kao i asistenti u nastavi u pojedinim školama, zaključeno je da sistem u ovoj oblasti i dalje ne funkcionise na zadovoljavajući način. Slična situacija prisutna je i na fakultetima, gdje prilagođavanje literature u velikoj mjeri zavisi od pojedinačnih fakulteta i angažovanosti profesora.

U okviru diskusije o potrebama i svakodnevnim izazovima mladih s invaliditetom, jedan od iskaza učesnice dodatno je ilustrirao značaj asistivnih tehnologija i individualnih strategija u prevazilaženju prepreka. Učesnica je navela da u većini slučajeva uspijeva samostalno da dođe do informacija, ali da se u situacijama kada naiđe na prepreke oslanja na tehnička pomagala ili podršku okruženja. Kao osnovne alate istakla je softverske programe za uvećavanje sadržaja na telefonu i računaru, kao i korišćenje ručne i elektronske lupe. Tokom školovanja i studiranja koristila je i teleskop za gledanje na daljinu, naročito za čitanje tabela, grafikona i drugih sadržaja prikazanih na tabli u učionicama i predavaonicama. Govoreći o digitalnim tehnologijama, istakla je da najveće prepreke predstavljaju neprilagođene aplikacije, kao i prisustvo oglasa, suvišnih vizuelnih elemenata, loših kontrasta i CAPTCHA mehanizama, koji često onemogućavaju samostalno korišćenje digitalnih platformi. Kao posebno problematične izdvojene su situacije u kojima se nastava i predavanja oslanjaju isključivo na vizuelne prezentacije, bez adekvatnog verbalnog objašnjenja, što dodatno otežava praćenje sadržaja. U vezi sa obrazovanjem, učesnica je navela da su dodatne poteškoće predstavljale i skripte i štampani materijali, te da je, iako joj je elektronska lupa bila privremeno rješenje, optimalno da nastavna gradiva budu dostupna u elektronskom formatu, kako bi ih mogla samostalno prilagoditi svojim potrebama.

Na osnovu iznijetih stavova zaključeno je da je neophodno da informacije budu dostupne u pristupačnim formatima i da budu prilagođene pravovremeno, kako bi mladi s invaliditetom mogli ravnopravno da učestvuju u obrazovnom procesu.

Drugi set pitanja odnosio se na pristupačnost obrazovanja, mobilnosti, zapošljavanja i rada s mladima, sa posebnim osvrtom na pristupačnost obrazovnih institucija, programa za mlade i mogućnosti mobilnosti. Istaknuto je da se Crna Gora i Bosna i Hercegovina, u okviru programa razmjene i mobilnosti poput Erasmusa, smatraju pridruženim

zemljama sa manjim iskustvom, dok Hrvatska i Slovenija, kao članice Evropske unije, imaju širi spektar prilika.

Učesnica iz Hrvatske navela je da je tokom studija često imala priliku da se prijavljuje na programe mobilnosti, ali je istakla da, iako opšta populacija ima mogućnost učešća, mladi s invaliditetom nemaju pristup pristupačnim programima mobilnosti. Iako programi formalno postoje, nedostaju mehanizmi prilagođavanja, poput angažovanja asistenta, a dodatni troškovi podrške nijesu predviđeni u okviru programa, što u praksi onemogućava ravnopravno učešće. Ostali učesnici su ovo prepoznali kao značajan problem, naglašavajući važnost mobilnosti za upoznavanje novih kultura, razmjenu iskustava i lični razvoj.

U diskusiji je istaknuto i da je potrebna veća inicijativa samih mladih s invaliditetom. Jedan od učesnika podijelio je iskustvo učenja esperanta, koje mu je omogućilo učešće na konferencijama i kongresima širom Evrope, naglašavajući da postoje različiti načini za sticanje međunarodnih iskustava ukoliko postoji lična motivacija. Nadovezujući se na ovaj stav, drugi učesnik istakao je da su mladi s invaliditetom često previše konformistični, te da je svako novo iskustvo, a posebno putovanje, važno za širenje vidika i lični razvoj.

Na pitanje da li se osjećaju dobrodošlo i uključeno u rad sa mladima, volontiranje i aktivnosti u zajednici, jedan od učesnika podijelio je iskustvo volontiranja u Holandiji. Tokom tog iskustva, mladi sa potpunim i djelimičnim oštećenjem vida učestvovali su u volonterskim aktivnostima, uključujući i fizičke poslove. Iako se nije radilo o dugoročnoj profesionalnoj perspektivi, iskustvo je ocijenjeno kao izuzetno vrijedno, jer je omogućilo upoznavanje mladih iz različitih dijelova Evrope i svijeta, kao i osjećaj prihvaćenosti i uključenosti.

U okviru pitanja o potrebnim poboljšanjima i programskim rješenjima, istaknuto je da u partnerskim zemljama nedostaje bolja informisanost o programima formalnog i neformalnog učenja. Posebno je naglašena potreba za unapređenjem učenja stranih jezika, budući da se u osnovnim i srednjim školama u Crnoj Gori nastava za učenike oštećenog vida često realizovala improvizovano. Zbog čestih promjena udžbenika, nijesu postojali prilagođeni udžbenici stranih jezika na Brajevom pismu, iako je Brajevo pismo ključno za osobe sa potpunim oštećenjem vida, kako kao primarno pismo, tako i za razvoj vještina čitanja.

Jedno od završnih pitanja odnosilo se na to šta bi škole, omladinske organizacije i institucije trebalo da unaprijede kako bi podstakle veću aktivnost mladih s invaliditetom. Kao ključna aktivnost istaknuta je edukacija zaposlenih u obrazovnim ustanovama i drugim institucijama, posebno u oblasti odnosa, pristupa i komunikacije prema mladima s invaliditetom. Naglašeno je da je neophodno da zaposleni, kroz kontinuiranu edukaciju, steknu znanja o izazovima sa kojima se mladi s invaliditetom suočavaju, kao i o načinima prilagođavanja literature, informacija i aktivnosti u skladu sa njihovim potrebama. Zaključeno je da će društvo biti bogatije i inkluzivnije onog trenutka kada se fokus sa ograničenja prebaci na potencijale i kada se mladima s invaliditetom pruži prilika za ravnopravno učešće u svim društvenim procesima.

Završni dio diskusije bio je posvećen praktičnim promjenama koje bi imale pozitivan uticaj na svakodnevni život mladih s invaliditetom. Istaknuto je da veći broj aktivnosti za mlade može doprinijeti njihovoj društvenoj uključenosti, ali da je podjednako važno obnoviti regionalnu povezanost, koja je u velikoj mjeri izgubljena nakon devedesetih godina. Učesnici su naglasili značaj razmjene iskustava kroz susrete uživo, a ne isključivo putem interneta, jer upravo takvi susreti mogu biti snažan podsticaj za promjene u lokalnim sredinama. Zaključeno je da promjene započinju od samih mladih s invaliditetom, koji moraju biti vidljivi i aktivni u društvu, svjesni da svojim angažovanjem i ličnim razvojem doprinose promjeni percepcije i stvaranju kvalitetnijeg i inkluzivnijeg okruženja..

Preporuke za unapređenje položaja mladih oštećenog vida i mladih osoba sa invaliditetom

Unapređenje položaja mladih oštećenog vida i mladih osoba sa invaliditetom u Crnoj Gori zahtijeva sveobuhvatan, dugoročan i koordinisan pristup koji prevazilazi parcijalna rješenja i povremene intervencije. Analiza zakonodavnog okvira, dostupnih servisa, mogućnosti za obrazovanje, zapošljavanje, mobilnost i učešće, kao i identifikovanih prepreka i primjera dobre prakse, jasno ukazuje na potrebu za sistemskim mjerama koje će obezbijediti stvarnu, a ne samo formalnu inkluziju mladih.

Preporuke predstavljene u ovom poglavlju zasnivaju se na iskustvima i potrebama koje su mladi oštećenog vida i mladi s invaliditetom direktno iskazali, kao i na nalazima prikupljenim kroz nacionalne analize i transnacionalne razmjene u okviru projekta Youth IMPACT. One odražavaju realne izazove sa kojima se mladi suočavaju u

svakodnevnom životu, ali i potencijale koji postoje unutar institucija, lokalnih zajednica i civilnog sektora.

Cilj preporuka nije samo unapređenje pojedinačnih oblasti, već uspostavljanje međusobno povezanog sistema podrške koji obuhvata pristupačnost informacija, kvalitetno inkluzivno obrazovanje, veću dostupnost servisa za mobilnost i samostalni život, ravnopravni pristup tržištu rada, kao i aktivno učešće mladih u društvu i procesima donošenja odluka. Poseban akcenat stavljen je na potrebu jačanja međusektorske saradnje i dosljedne primjene postojećih zakonskih i strateških rješenja.

Ovo poglavlje ima za cilj da posluži kao praktičan i strateški okvir za donosiocima odluka, institucije, lokalne samouprave, organizacije civilnog društva i međunarodne partnere, ali i kao alat za mlade oštećenog vida i mlade s invaliditetom u zagovaranju svojih prava. Preporuke su usmjerene ka stvaranju okruženja u kojem će mladi imati jednake šanse da se obrazuju, zapošljavaju, budu mobilni, učestvuju u društvenim tokovima i vode samostalan i dostojanstven život.

Crna Gora

Unapređenje položaja mladih oštećenog vida i mladih osoba s invaliditetom u Crnoj Gori zahtijeva dosljedan prelazak sa normativnih rješenja na njihovu punu i mjerljivu primjenu u praksi. Iako zakonodavni i strateški okvir u velikoj mjeri prepoznaje prava osoba s invaliditetom, svakodnevna iskustva mladih ukazuju na postojanje značajnog jaza između propisanih prava i njihove stvarne dostupnosti. Preporuke u ovom poglavlju usmjerene su ka jačanju tog mosta između politika i stvarnog života mladih, kroz unapređenje pristupačnosti, samostalnosti, zapošljivosti i društvene participacije.

Pristupačnost informacija i digitalnog okruženja

Digitalna pristupačnost predstavlja osnovni preduslov za samostalno funkcionisanje mladih u savremenom društvu. Mladi oštećenog vida i mladi s invaliditetom i dalje se suočavaju sa nepristupačnim web stranicama, dokumentima i digitalnim servisima, zbog čega su često primorani da zavise od asistencije drugih lica. Neophodno je da se obaveze koje već postoje u zakonima i evropskim standardima sistemski primjenjuju, uz jasno definisanu odgovornost institucija za a u vezi sa pristupačnošću digitalnih sadržaja.

Posebnu pažnju treba posvetiti razvoju jedinstvenih, pristupačnih izvora informacija o pravima, uslugama i programima za mlade s invaliditetom, kao i kontinuiranoj edukaciji zaposlenih u institucijama o pristupačnoj komunikaciji. Digitalna inkluzija ne treba da

zavisi od dobre volje pojedinaca, već da postane standard javne uprave i lokalnih samouprava.

Obrazovanje i dostupnost nastavnih materijala

Obrazovni sistem ima ključnu ulogu u oblikovanju životnih mogućnosti mladih s invaliditetom. Iako je inkluzivno obrazovanje normativno uspostavljeno, njegova primjena u praksi i dalje je neujednačena i često zavisi od pojedinačnih inicijativa nastavnika ili kapaciteta škola. Neophodno je sistematski jačati kompetencije nastavnog kadra, unaprijediti dostupnost asistivnih tehnologija i osigurati da pristupačni obrazovni materijali budu pravilo, a ne izuzetak.

U tom kontekstu, standardizacija Brajevog pisma predstavlja jednu od ključnih preporuka. Završetak ovog procesa omogućio bi dosljednu primjenu Brajevog pisma u obrazovanju, izdavaštvu, javnoj komunikaciji i informisanju, čime bi se značajno unaprijedila samostalnost i ravnopravnost mladih oštećenog vida. Brajevo pismo nije samo obrazovno pitanje, već osnov za cjeloživotno učenje, zapošljivost i aktivno građansko učešće.

Mobilnost i samostalno kretanje

Samostalno kretanje predstavlja temelj za obrazovanje, zapošljavanje i društveni život mladih s invaliditetom. Iako postoje pozitivni pomaci, pristupačnost javnog prostora, javnog prevoza i servisa podrške i dalje je ograničena i teritorijalno neujednačena. Potrebno je razvijati održive programe obuka iz orijentacije i mobilnosti, uz podršku države i lokalnih zajednica, kao i sistematski unapređivati fizičku pristupačnost javnih površina infrastrukture, javnog prevoza.

Važno je da mladi s invaliditetom budu aktivno uključeni u planiranje i evaluaciju urbanih i saobraćajnih rješenja, jer upravo njihova iskustva ukazuju na stvarne prepreke i praktična rješenja. Mobilnost ne smije biti privilegija, već osnovno pravo koje omogućava samostalnost i dostojanstven život.

Zapošljavanje i profesionalni razvoj

Uprkos postojećim mjerama profesionalne rehabilitacije i subvencijama za zapošljavanje, mladi s invaliditetom i dalje se suočavaju sa predrasudama poslodavaca, nepristupačnim radnim okruženjima i nedostatkom prilagođenih prilika za sticanje radnog iskustva. Potrebno je jačati programe stručne prakse, karijernog savjetovanja i mentorstva, uz snažniju saradnju institucija, privrede i organizacija civilnog društva.

Poseban akcenat treba staviti na razvoj savremenih i digitalnih profesija, kao i na podršku preduzetništvu mladih s invaliditetom. Zapošljavanje ne treba posmatrati

isključivo kroz socijalnu prizmu, već kao ulaganje u ljudski potencijal i doprinos razvoju društva.

Međunarodna mobilnost i neformalno učenje

Međunarodni programi mobilnosti i neformalnog učenja predstavljaju snažan mehanizam osnaživanja mladih s invaliditetom, ali su im i dalje djelimično dostupni. Neophodno je osigurati da inkluzivna mobilnost postane sastavni dio svih omladinskih i obrazovnih programa, uz adekvatnu logističku, finansijsku i asistivnu podršku.

Uspostavljanje nacionalne kontakt tačke za inkluzivnu mobilnost doprinijelo bi boljem informisanju i pripremi mladih za učešće u međunarodnim programima, čime bi se povećala njihova samostalnost, samopouzdanje i vidljivost u evropskom prostoru.

Aktivno učešće mladih u društvu i kulturi

Mladi s invaliditetom i dalje su nedovoljno uključeni u procese donošenja odluka, kulturni život i javne politike. Njihovo učešće često ostaje ograničeno na projektne aktivnosti, bez systemske institucionalne podrške. Potrebno je obezbijediti pristupačne mehanizme participacije, uključujući omladinske savjete, javne rasprave i savjetodavna tijela.

U oblasti kulture, posebnu pažnju treba posvetiti fizičkoj, komunikacionoj i programskoj pristupačnosti kulturnih institucija i događaja, kako bi mladi s invaliditetom mogli biti ravnopravni konzumenti i stvaraoci kulturnih sadržaja. Kulturna participacija ima snažan uticaj na osjećaj pripadnosti, samopouzdanje i društvenu vidljivost mladih.

Usklađivanje zakona, politika i prakse

Jedan od ključnih izazova u Crnoj Gori jeste nedovoljno praćenje primjene zakona i strategija u praksi. Potrebno je uspostaviti jasne mehanizme praćenja, evaluacije i izvještavanja o sprovođenju politika koje se odnose na mlade s invaliditetom, uz aktivno uključivanje organizacija civilnog društva i samih mladih.

Dosljedna primjena postojećeg zakonodavstva, uz kontinuirano unapređenje politika na osnovu stvarnih iskustava korisnika, predstavlja osnov za poboljšanje svakodnevice mladih s invaliditetom i stvaranje održivog sistema podrške.

Slovenija

Na osnovu analize nacionalnog konteksta, identifikovano je više mjera koje bi mogle dodatno ojačati inkluziju, učešće i samostalnost mladih oštećenog vida i mladih osoba s invaliditetom u Sloveniji. Preporuke u nastavku usmjerene su na razvoj politika,

obrazovanja, usluga podrške, omladinskog rada i mobilnosti. One se nadovezuju na opredjeljenja definisana Akcionim programom za osobe s invaliditetom 2022–2030 i usklađene su s principima Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima osoba s invaliditetom.

Jačanje ranog prepoznavanja i specijalizovane podrške u redovnom obrazovanju

Slovenija bi trebalo da nastavi s jačanjem ranog prepoznavanja oštećenja vida i da obezbijedi blagovremen i dosljedan pristup specijalizovanoj podršci od samog početka školovanja. Redovne škole imale bi koristi od jasnijih smjernica za prilagođavanje nastavnih materijala i metoda rada, kao i od redovnih stručnih obuka nastavnog kadra u oblasti inkluzivnih praksi, u skladu sa Zakonom o usmjeravanju djece s posebnim potrebama. Posebnu pažnju treba posvetiti povećanju dostupnosti specijalizovanih stručnjaka, uključujući tiflopedagoge, kao i rješavanju postojećih kapacitetskih nedostataka i neujednačene regionalne pokrivenosti. Unapređenje saradnje između redovnih škola i specijalizovanih ustanova, poput Centra IRIS, doprinijelo bi boljem prenosu znanja i kontinuitetu stručne podrške, obezbjeđujući ujednačeniju i predvidljiviju pomoć učenicima oštećenog vida širom zemlje.

Jedna od mogućih mjera bila bi obavezno grupno učešće učenika potpuno i djelimično oštećenog vida u završnoj fazi osnovnog obrazovanja. To bi moglo imati oblik dvonedjeljnog ili tro-nedjeljnog programa „života u zajednici“, u okviru kojeg bi stariji osnovci učestvovali u strukturisanom učenju vještina samostalnog života uz stručnu podršku. Program bi bio usmjeren na razvoj praktičnih svakodnevnih vještina, kako u porodičnom kontekstu, tako i u pripremi za samostalan život, uključujući orijentaciju i mobilnost, pristup informacijama, unapređenje digitalnih vještina i korišćenje asistivnih tehnologija. Ovakav pristup bi podržao postepeniji i bolje podržan prelazak ka autonomiji i odrasloj dobi.

Obezbjeđivanje blagovremenog pristupa pristupačnim nastavnim materijalima i digitalnim sadržajima

Obezbjeđivanje jednakog pristupa udžbenicima, radnim sveskama i digitalnim nastavnim materijalima u pristupačnim formatima od suštinskog je značaja za puno učešće učenika i studenata s oštećenjem vida. Kada pristupačne verzije nisu dostupne istovremeno s standardnim materijalima, porodice se često suočavaju s dodatnim organizacionim opterećenjima u koordinaciji sa školama i pružaocima usluga. Sloveniji bi koristile nacionalne inicijative koje podstiču standardizaciju nastavnih materijala i sistematsku pripremu pristupačnih formata od samog početka. Zagovaračke aktivnosti Saveza slijepih i slabovidih Slovenije ukazuju na značaj integrisanja

pristupačnih verzija u redovne izdavačke procese, čime bi se unaprijedila predvidljivost, smanjio pritisak na porodice i stvorili koherentniji i inkluzivniji uslovi za učenje.

Širenje pristupa asistivnim tehnologijama i jačanje digitalne inkluzije

Pristupačne tehnologije — poput čitača ekrana, softvera za uvećanje, Brajevih redaka i pristupačnih mobilnih aplikacija — ključne su za samostalnost i učešće mladih oštećenog vida. Pristup ovim alatima može varirati u zavisnosti od individualnih prava i kapaciteta škola i stručnjaka da podrže njihovu efikasnu upotrebu. Jačanje obuka za nastavnike, savjetnike i omladinske radnike, uz podizanje svijesti među poslodavcima i javnim institucijama, doprinijelo bi dosljednijoj primjeni pristupačnih tehnologija u obrazovanju, svakodnevnom životu i zapošljavanju. Obezbeđivanje usklađenosti veb-sajtova javnog sektora, obrazovnih platformi i digitalnih alata sa standardima pristupačnosti, u skladu sa Zakonom o digitalnoj pristupačnosti i smjernicama WCAG-a, ostaje ključni korak ka punoj digitalnoj inkluziji.

Jačanje inkluzivnog omladinskog učešća i struktura vršnjačke podrške

Inkluzivno omladinsko učešće doprinosi razvoju samopouzdanja, socijalnih vještina i samostalnosti mladih oštećenog vida i mladih osoba s invaliditetom. Međuopštinska udruženja slijepih i slabovidih (MDSS) pružaju važne lokalne prostore za vršnjačko povezivanje i učešće, dopunjene nacionalnim inicijativama Saveza slijepih i slabovidih Slovenije. Jačanje saradnje između organizacija osoba s invaliditetom, redovnih omladinskih centara i omladinskih organizacija — uz ciljane obuke za omladinske radnike — podržalo bi inkluzivnije i održivije prakse omladinskog rada. Širenje mogućnosti za vršnjačko mentorstvo, omladinsko liderstvo i učešće u procesima donošenja odluka u skladu je s ciljevima Nacionalnog omladinskog programa 2023–2030.

Unapređenje mobilnosti i pristupačnosti u lokalnim zajednicama

Obuka iz orijentacije i mobilnosti od ključnog je značaja za samostalnost mladih oštećenog vida, ali njena djelotvornost zavisi od pristupačnog i predvidljivog okruženja. Opštine bi mogle dodatno podržati bezbjedno i samostalno kretanje unapređenjem pješačkih ruta, prelaza, taktilnih staza i zvučnih signala na raskrsnicama, u skladu s obavezama pristupačnosti propisanim Zakonom o izjednačavanju mogućnosti za osobe s invaliditetom. Promovisanje pristupačnih opština — pristupa koji je već usvojen u nekoliko lokalnih zajednica u Sloveniji — doprinijelo bi sistematskijim unapređenjima fizičke pristupačnosti, informisanja i javnih prostora. Obezbeđivanje pristupačnosti

digitalnih navigacionih alata i sistema javnog informisanja dodatno bi unaprijedilo autonomiju i svakodnevnu mobilnost mladih s oštećenjem vida.

Zbog jasno prepoznate potrebe, Savez slijepih i slabovidih Slovenije planira da razvije koncept obuke rehabilitacionih tehničara, oslanjajući se na model nacionalne stručne kvalifikacije „Rehabilitacioni tehničar“ koji je razvila Fondacija ONCE (Španija). Cilj je uspostavljanje posebno kvalifikovanog profesionalnog profila na nivou višeg srednjeg obrazovanja, usmjerenog ka praktičnom obrazovanju i radu „na terenu“, s jakim fokusom na podršku osobama potpuno i djelimično oštećenog vida u svakodnevnim životnim situacijama i u kućnom okruženju. Ova radna snaga, orijentisana na praksu, ojačala bi vještine samostalnog života i dopunila postojeće rehabilitacione i usluge podrške.

Jačanje međusektorske saradnje i koordinacije usluga

Saradnju između obrazovnog sistema, rehabilitacionih službi, socijalne zaštite, omladinskih organizacija i kulturnih institucija treba dodatno ojačati kako bi se obezbijedio kontinuitet podrške mladima oštećenog vida i mladim osobama s invaliditetom. Uspostavljanje strukturisanih mehanizama saradnje — poput zajedničkih programa, zajedničkih stručnih obuka i jasnijih puteva upućivanja — pomoglo bi u smanjenju fragmentacije i unapređenju koordinacije među službama. Ovakvi pristupi u skladu su s preporukama evropskih politika u oblasti invaliditeta i doprinijeli bi koherentnijem i održivijem sistemu podrške.

Unapređenje podataka, digitalne pristupačnosti i pristupa kulturi

Pouzdana podaci o mladim osobama potpuno i djelimično oštećenog vida u Sloveniji i dalje su ograničeni, jer su informacije raspršene između institucija, a članstvo u međuopštinskim udruženjima slijepih i slabovidih je dobrovoljno. Iako se u okviru Nacionalnog centra za sveobuhvatnu rehabilitaciju slijepih i slabovidih razvija nacionalni registar osoba potpuno i djelimično oštećenog vida, on još uvijek nije dovoljno uspostavljen za sveobuhvatne analize. Jačanje koordinisanog prikupljanja podataka i praćenja omogućilo bi bolje planiranje usluga i razvoj politika zasnovanih na dokazima.

Istovremeno, obezbjeđivanje da digitalne platforme, onlajn okruženja za učenje i kulturni resursi budu usklađeni sa standardima pristupačnosti od suštinskog je značaja za puno učešće mladih oštećenog vida i mladih osoba s invaliditetom. Jačanje primjene Zakona o pristupačnosti veb-sajtova i mobilnih aplikacija, kao i kontinuirana ulaganja u pristupačne digitalne biblioteke i kulturne sadržaje — uključujući ustanove poput

Biblioteke Minke Skaberne — dodatno bi podržali jednak pristup informacijama, kulturi i slobodnim aktivnostima.

Hrvatska

Za sistemsko unapređenje položaja mladih osoba oštećenog vida i mladih osoba s invaliditetom u Republici Hrvatskoj neophodno je istovremeno djelovati u oblastima zdravstva, obrazovanja, zapošljavanja, pristupačnosti i učešća u zajednici. Ključno je obezbijediti istinski inkluzivan vaspitno-obrazovni sistem koji podrazumijeva ranu razvojnu podršku, pravovremenu i kvalitetnu procjenu potreba, dostupnost tiflehničkih pomagala i asistivnih tehnologija, udžbenike i nastavne materijale u pristupačnim formatima, kao i kontinuiranu podršku stručnih saradnika. Nastavnom kadru je potrebno obezbijediti dodatne edukacije o inkluzivnim metodama rada, uz jasno definisane standarde, odgovornost sistema i institucionalnu podršku, a ne oslanjanje isključivo na lični angažman pojedinaca.

Na tržištu rada neophodno je unaprijediti programe zapošljavanja i zadržavanja u radnom odnosu kroz kvalitetnije i pravovremene podsticaje poslodavcima, razvoj mentorstva na radnom mjestu, fleksibilne oblike rada, kao i sistemske prilagodbe radnog mjesta i radnog okruženja. Posebnu pažnju treba posvetiti razvoju karijernog savjetovanja koje će mladima s invaliditetom biti dostupno već od srednjoškolskog nivoa, uključujući stručnu praksu i pripravnički staž u realnom sektoru.

Paralelno s tim, država i jedinice lokalne samouprave treba da obezbijede pristupačan javni prevoz, digitalnu pristupačnost javnih usluga, kao i dalji razvoj usluga lične asistencije i videće pratnje, kako bi mladi mogli samostalno da studiraju, rade i ravnopravno učestvuju u društvenom životu.

Posebno je važno uključiti same mlade osobe oštećenog vida i mlade osobe s invaliditetom u procese donošenja odluka, kroz savjetodavna tijela, radne grupe i javne konsultacije, uz stabilnu i dugoročnu finansijsku podršku njihovim organizacijama.

Samo kombinacijom zakonodavnih mjera, konkretnih i dostupnih usluga podrške i stvarnog partnerstva sa organizacijama civilnog društva moguće je suštinski unaprijediti položaj mladih osoba oštećenog vida u Republici Hrvatskoj. Da bi se ove preporuke mogle kvalitetno i održivo realizovati, neophodna je snažna međuresorna saradnja, odnosno aktivno uključivanje svih ministarstava i njihova tijesna saradnja i partnerstvo u skladu sa najvišim standardima.

Nažalost, društvena svijest i odgovornost pojedinih resora još uvijek nijesu na nivou koji je potreban, jer se pitanja invaliditeta i dalje dominantno posmatraju kao isključiva nadležnost sistema socijalne zaštite. Oštećenje vida, međutim, zadire u sve segmente života pojedinca, te zahtijeva koordinisano i odgovorno djelovanje svih sektora – od obrazovanja i zdravstva, preko zapošljavanja, saobraćaja i digitalizacije, do kulture, sporta i javne uprave.

Bosna I Hercegovina

Neophodno je uskladiti zakonodavni okvir i prilagoditi ga stvarnim potrebama osoba oštećenog vida i njihovih organizacija, odnosno nevladinih udruženja. Institucije moraju imati jasnu i obavezujuću odgovornost da obezbijede izgradnju i razvoj javne infrastrukture prilagođene osobama oštećenog vida.

Izuzetno je važno povećati broj obrazovnih programa, kao i obrazovnih ustanova, ukoliko je to potrebno, koji su prilagođeni osobama oštećenog vida. Veći broj dostupnih programa omogućio bi mladim osobama oštećenog vida više prilika za obrazovanje, stručno osposobljavanje i zapošljavanje.

Istovremeno, potrebno je jačati kapacitete organizacija koje okupljaju osobe oštećenog vida, kako bi mogle samostalno sprovoditi programe neformalnog obrazovanja. Takođe, neophodno je razviti jasan formalni okvir, uključujući nastavne planove i studijske programe, za obrazovanje asistenata za rad sa osobama oštećenog vida.

Saradnja i razmjena iskustava sa organizacijama osoba oštećenog vida iz drugih zemalja predstavljaju dodatno važan element unapređenja sistema podrške. Dobar primjer i čvrstu osnovu za takvu saradnju predstavlja zajednički rad na projektu Youth IMPACT.

Kipar

Politike i pravni okviri

Neophodno je dodatno ojačati primjenu postojećih zakona i propisa, kao i njihovo kontinuirano unapređivanje. Država treba da obezbijedi da se već uspostavljeni zakonski i podzakonski akti dosljedno poštuju i primjenjuju u praksi, kako bi se na pravi

način promovisali inkluzija, jednakost i prava osoba s invaliditetom u svim sektorima društva.

Obrazovanje i osposobljavanje

Kontinuirani razvoj inkluzivnog obrazovanja i sistema podrške treba da bude jedan od ključnih prioriteta, ne samo iz perspektive pristupačnosti, već i u cilju ličnog razvoja i unapređenja vještina mladih osoba s invaliditetom. Pristupačni obrazovni resursi, asistivne tehnologije i kvalifikovani stručni kadar treba da budu dostupni i u visokoškolskim ustanovama, poput fakulteta i univerziteta.

Mladi s invaliditetom mogu imati značajne koristi od programa profesionalnog i karijernog savjetovanja, koji bi im olakšali tranziciju iz obrazovanja ka tržištu rada i doprinijeli donošenju informisanih odluka o daljem profesionalnom razvoju.

Mogućnosti zapošljavanja

Inicijative javnog i privatnog sektora neophodne su kako bi se povećale mogućnosti zapošljavanja mladih osoba s invaliditetom. Proširivanje Šeme zapošljavanja po kvotama, podsticanje programa podržanog zapošljavanja i obezbjeđivanje razumnog prilagođavanja radnog mjesta mogu značajno doprinijeti većem pristupu kvalitetnim i održivim radnim mjestima.

Posebno je važno unaprijediti svijest poslodavaca o potencijalima mladih osoba s invaliditetom, kao i obezbijediti podsticaje za njihovo zapošljavanje, čime se doprinosi smanjenju predrasuda i jačanju inkluzije na tržištu rada.

Pristupačnost i tehnologija

Unapređenje i dosljedna primjena standarda pristupačnosti u javnim prostorima, saobraćaju i digitalnim uslugama predstavljaju još jedan važan prioritet. Ulaganja u pomagala za mobilnost, pristupačne veb-sajtove i asistivne tehnologije mogu značajno unaprijediti učešće i samostalnost mladih osoba s invaliditetom.

Istovremeno, edukacija mladih o digitalnoj pismenosti i korišćenju adaptivnih tehnologija doprinosi unapređenju njihovih obrazovnih i zapošljivačkih perspektiva, kao i većoj nezavisnosti u svakodnevnom životu.

Podizanje svijesti i zagovaranje

Podizanje svijesti i zagovaranje predstavljaju ključne mehanizme društvenog razvoja i treba da budu u središtu napora usmjerenih ka suzbijanju predrasuda i stereotipa o osobama s invaliditetom. Nevladine organizacije, obrazovne institucije i medijske kampanje mogu značajno doprinijeti smanjenju stigme i promjeni društvenih stavova.

Mladim osobama s invaliditetom treba omogućiti aktivno učešće u javnim raspravama, konsultacijama i procesima donošenja odluka, kroz različite zagovaračke inicijative, kako bi njihovi glasovi bili prepoznati i uvaženi.

Saradnja i usluge podrške

Unapređenje usluga podrške moguće je kroz jačanje saradnje između lokalnih samouprava, nevladinih organizacija i državnih institucija. Pojednostavljivanje procedura za pristup specijalizovanim programima, finansijskoj podršci i dobijanju potvrde o invaliditetu doprinijelo bi smanjenju administrativnih prepreka.

Kroz individualizovano savjetovanje i mentorstvo, prilagođeno potrebama svakog pojedinca, mladima s invaliditetom može se omogućiti uspješnija integracija i aktivnije učešće u društvenim, obrazovnim i profesionalnim tokovima.

Zaključak

Priručnik *Inclusive Horizon* predstavlja sveobuhvatno sagledavanje zajedničkih stvarnosti, izazova i težnji mladih osoba sa oštećenjem vida i mladih sa invaliditetom u partnerskim zemljama. Razvijen u okviru projekta *Youth IMPACT*, priručnik objedinjuje institucionalne analize, evropske okvire javnih politika i, što je najvažnije, lična iskustva mladih ljudi čiji su svakodnevni životi oblikovani pristupačnošću, sistemima podrške i društvenim stavovima. Njegova vrijednost leži u sposobnosti da ove dimenzije poveže u koherentnu cjelinu koja istovremeno ukazuje na sistemske nedostatke i konkretne mogućnosti za dugoročne promjene.

U različitim nacionalnim kontekstima, mladi sa invaliditetom, uključujući mlade sa oštećenjem vida, i dalje se suočavaju sa strukturnim preprekama koje ograničavaju njihovo puno učešće u obrazovanju, zapošljavanju, mobilnosti i životu zajednice. Iako zakonodavni okviri sve više prepoznaju prava osoba sa invaliditetom i usklađeni su sa međunarodnim i evropskim standardima, primjena tih prava ostaje neujednačena. U praksi, pristup podršci često zavisi od mjesta prebivališta, institucionalnih kapaciteta ili projektnih inicijativa, umjesto od stabilnih i koordinisanih sistema. Ova fragmentiranost direktno utiče na sposobnost mladih da planiraju svoje obrazovne puteve, prelazak u svijet rada i razvoj samostalnog i ispunjenog života.

Centralna tema kroz cijeli priručnik jeste fundamentalna važnost pristupačnosti kao preduslova za jednakost. Za mlade sa invaliditetom, pristupačnost daleko prevazilazi fizičko okruženje i obuhvata digitalne prostore, kanale komunikacije, informacije i stavove. Mladi dosljedno naglašavaju da nepristupačne internet stranice, obrazovne platforme, javne usluge i administrativne procedure isključuju osobe sa invaliditetom već na samoj početnoj tački kontakta. Bez pristupa informacijama u upotrebljivim formatima, učešće u obrazovanju, programima zapošljavanja, omladinskim inicijativama i procesima donošenja odluka ostaje ograničeno, bez obzira na formalno zagarantovana prava. Iz njihove perspektive, pristupačnost nije dodatna prilagodba, već temelj na kojem se grade autonomija, učešće i dostojanstvo.

Uporedni pregled partnerskih zemalja pokazuje da su, uprkos razlikama u pravnim sistemima i organizaciji usluga, iskustva mladih sa invaliditetom zapanjujuće slična. Inkluzivno obrazovanje se formalno promoviše, ali njegov kvalitet i efikasnost često zavise od individualne posvećenosti, dostupnosti stručnog kadra i lokalnih resursa. Mnogi mladi opisuju kašnjenja u dobijanju pristupačnih nastavnih materijala, nedovoljnu upotrebu asistivnih tehnologija i neujednačeno razumijevanje invaliditeta među obrazovnim radnicima. Ovi izazovi posebno dolaze do izražaja tokom prelaznih perioda između različitih nivoa obrazovanja i prilikom prelaska iz obrazovanja u zapošljavanje,

gdje često izostaje koordinisana i kontinuirana podrška. Mladi ističu da je takav kontinuitet ključan za očuvanje motivacije, samopouzdanja i jednakih mogućnosti.

Zapošljavanje i samostalan život predstavljaju ključne težnje mladih sa invaliditetom, ali i oblasti u kojima su sistemski nedostaci najvidljiviji. Mladi navode da se suočavaju sa predrasudama, niskim očekivanjima, ograničenim prilagođavanjima radnog mjesta i složenim administrativnim procedurama. Istovremeno, njihova iskustva jasno pokazuju da, kada su obezbijeđeni adekvatna podrška, asistivne tehnologije i inkluzivna radna okruženja, oni u potpunosti mogu profesionalno i društveno doprinosti. Samostalnost, kako je mladi sa invaliditetom razumiju, ne definiše se isključivo kroz zaposlenje ili finansijsku nezavisnost, već kroz mogućnost donošenja odluka, slobodnog kretanja, pristupa uslugama i ravnopravnog učešća u životu zajednice.

Priručnik naglašava ključnu ulogu organizacija civilnog društva i organizacija osoba sa invaliditetom kao prostora osnaživanja, vršnjačke podrške i zagovaranja. Iz perspektive mladih, ove organizacije često predstavljaju prva okruženja u kojima se njihov glas čuje i njihova iskustva potvrđuju. Kroz omladinske programe, mentorstvo, međunarodnu mobilnost i zagovaračke inicijative, mladi sa invaliditetom razvijaju vještine, samopouzdanje i osjećaj pripadnosti. Međutim, priručnik jasno ukazuje i na to da inkluzija ne može prvenstveno da se oslanja na nevladin sektor. Održivi napredak zahtijeva snažnu institucionalnu odgovornost, stabilno finansiranje usluga podrške i efikasnu koordinaciju između obrazovnih sistema, sistema socijalne zaštite, službi za zapošljavanje i omladinskih politika.

Na evropskom nivou, međunarodni okviri i programi doživljavaju se među mladima sa invaliditetom kao važni izvori prilika i osnaživanja. Evropski standardi pristupačnosti i programi mobilnosti poput *Erasmus+* i *Evropskog korpusa solidarnosti* pokazuju kako inkluzija može funkcionisati u praksi kada su fleksibilnost i individualizovana podrška integrisani u dizajn programa. Učešće u međunarodnoj mobilnosti često se opisuje kao transformativno iskustvo koje jača samostalnost, samopouzdanje i aktivno građanstvo. Ova iskustva dodatno potvrđuju zaključak da prepreke ne proizilaze iz nedostatka sposobnosti ili motivacije kod mladih ljudi, već iz sistema koji još uvijek nisu u potpunosti prilagođeni različitostima.

Posebna snaga Priručnika *Inclusive Horizon* leži u naglašenom fokusu na perspektive samih mladih ljudi. Njihovi doprinosi otkrivaju ne samo izazove, već i otpornost, odlučnost i snažnu želju da aktivno učestvuju u oblikovanju politika i praksi koje utiču na njihove živote. Mladi sa invaliditetom dosljedno izražavaju da ne žele da budu posmatrani isključivo kao korisnici podrške, već kao partneri u procesima donošenja

odluka. Njihova perspektiva postavlja izazov institucijama da pređu sa formalne ili simbolične inkluzije na smisleno učešće i podijeljenu odgovornost.

U tom smislu, priručnik funkcioniše i kao analitički dokument i kao poziv na djelovanje. On poziva donosiocice odluka, javne institucije, obrazovne radnike, poslodavce i omladinske organizacije da prepoznaju inkluziju kao kontinuiran i koordinisan proces koji zahtijeva odgovornost, dijalog i dugoročnu posvećenost. Zakonodavni okviri i strategije predstavljaju neophodnu osnovu, ali se istinska inkluzija postiže tek kada se ti okviri pretoče u pristupačne usluge, inkluzivna okruženja i svakodnevne prakse koje poštuju različitost.

Priručnik *Inclusive Horizon* stoga predstavlja više od samog rezultata jednog projekta. On služi kao osnova za buduće inicijative, alat za zagovaranje i referentna tačka za razvoj politika. Integrisanjem perspektiva mladih sa oštećenjem vida i mladih sa invaliditetom, priručnik doprinosi zajedničkoj viziji društva u kojem se svim mladim ljudima pruža podrška da uče, rade, učestvuju i oblikuju sopstvenu budućnost sa dostojanstvom, autonomijom i jednakim mogućnostima.

Izvori

1. United Nations. Convention on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD).
2. European Commission. EU Disability Strategy 2021–2030.
3. World Wide Web Consortium. Web Content Accessibility Guidelines (WCAG) 2.1.
4. World Health Organization. World Report on Vision.
5. European Union. Directive (EU) 2016/2102 on the accessibility of the websites and mobile applications of public sector bodies.
6. European Union. European Accessibility Act (Directive (EU) 2019/882).
7. European Committee for Standardization. EN 301 549 – Accessibility requirements for ICT products and services.
8. European Blind Union. Policy papers and recommendations on accessibility, inclusion and youth participation.
9. Government of the Republic of Slovenia. Act on the Equalisation of Opportunities for Persons with Disabilities (ZIMI).
10. Government of the Republic of Slovenia. Act on the Guidance of Children with Special Needs (ZUOPP-1).
11. Government of the Republic of Slovenia. Accessibility of Websites and Mobile Applications Act (ZDSMA).
12. Government of the Republic of Slovenia. Action Programme for Persons with Disabilities 2022–2030.
13. Government of the Republic of Slovenia. National Youth Programme 2023–2030.
14. Statistical Office of the Republic of Slovenia (SURS).
15. University Medical Centre Ljubljana.
16. Center IRIS – National Resource Centre for Blind and Partially Sighted Children.
17. Inter-municipal Associations of the Blind and Partially Sighted (MDSS).
18. Slovenian Union of the Blind and Partially Sighted (ZDSSS).
19. Minka Skaberne Library for the Blind and Visually Impaired.

20. Zavod ODTIZ.
21. ŠENT – Slovenian Union for Mental Health.
22. YHD – Association for Independent Living.
23. Government of Montenegro. Constitution of Montenegro.
24. Government of Montenegro. Law on Prohibition of Discrimination of Persons with Disabilities.
25. Government of Montenegro. Law on Social and Child Protection.
26. Government of Montenegro. Law on Electronic Administration.
27. Government of Montenegro. Strategy for the Integration of Persons with Disabilities in Montenegro.
28. Government of Montenegro. Youth Strategy of Montenegro.
29. Ministry of Labour, Employment and Social Dialogue.
30. Ministry of Public Administration.
31. State Election Commission of Montenegro.
32. Statistical Office of Montenegro (MONSTAT).
33. Gov.me.
34. Savez slijepih Crne Gore.
35. Udruženje mladih sa hendikepom Crne Gore.
36. Government of the Republic of Croatia. Constitution of the Republic of Croatia.
37. Government of the Republic of Croatia. Anti-Discrimination Act.
38. Government of the Republic of Croatia. Act on the Register of Persons with Disabilities.
39. Government of the Republic of Croatia. Act on Inclusive Allowance.
40. Government of the Republic of Croatia. Act on Personal Assistance.
41. Government of the Republic of Croatia. National Plan for the Development of Social Services.
42. Government of the Republic of Croatia. National Youth Programme.

43. Ministry of Labour, Pension System, Family and Social Policy.
44. Croatian Institute of Public Health.
45. Office of the Ombudsman for Persons with Disabilities.
46. National Centre for External Evaluation of Education.
47. Croatian Union of the Blind.
48. Croatian Union of Associations of Persons with Disabilities.
49. Government of Bosnia and Herzegovina. Constitution of Bosnia and Herzegovina.
50. Federation of Bosnia and Herzegovina. Law on the Protection of Persons with Disabilities.
51. Republic of Srpska. Law on Social Protection.
52. Brčko District of Bosnia and Herzegovina. Law on Social Welfare.
53. Council of Ministers of Bosnia and Herzegovina. Policy on Disability in Bosnia and Herzegovina.
54. Ministry of Civil Affairs of Bosnia and Herzegovina.
55. Institute for Statistics of the Federation of Bosnia and Herzegovina.
56. Republic Institute of Statistics of Republika Srpska.
57. Union of the Blind of Federation of Bosnia and Herzegovina.
58. Union of the Blind of Republika Srpska.
59. Union of the Blind of Herzeg-Bosnia.
60. Ministry of Education, Sport and Youth. Special Education.
61. Department for Social Inclusion of Persons with Disabilities. National Strategy and Action Plan on Disability.
62. European Commission. Students and staff with physical, mental or health-related conditions (Erasmus+).
63. European Disability Forum. Accessible DATA Project – Cyprus country report.
64. Open University of Cyprus. Internal Regulations for Persons with Disabilities.